

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries
and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

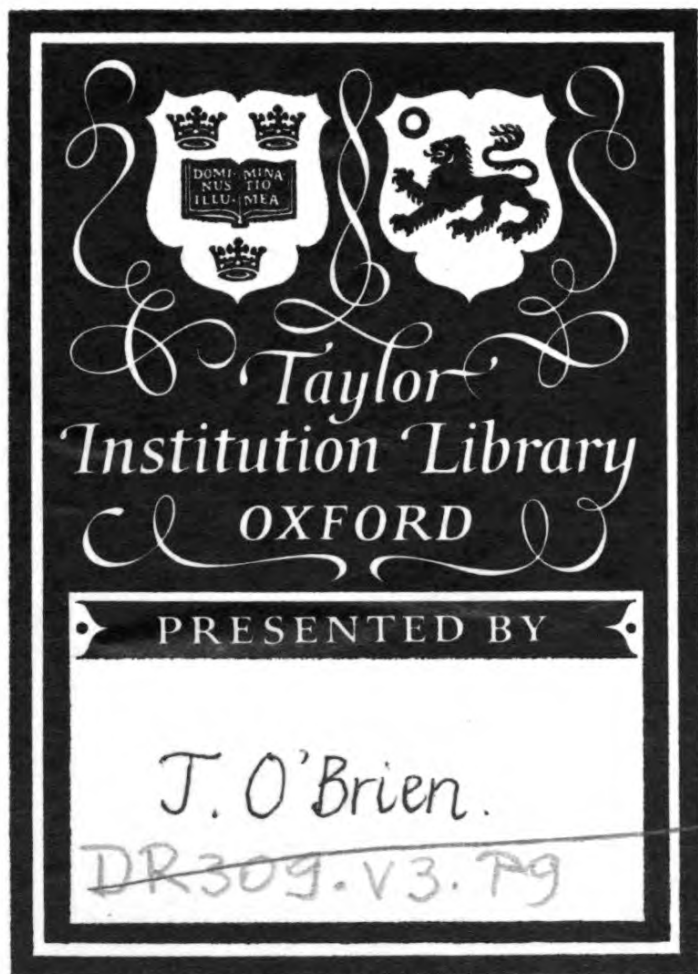
For more information see:

<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

= Rep. slow. 5381

ADOLFO VEBER.

PUT U
CARIGRAD.

IZDALA

„MATICA HRVATSKA“

1886.

Dionička tiskara u Zagrebu.

Put u Carigrad.

Evropska strana.

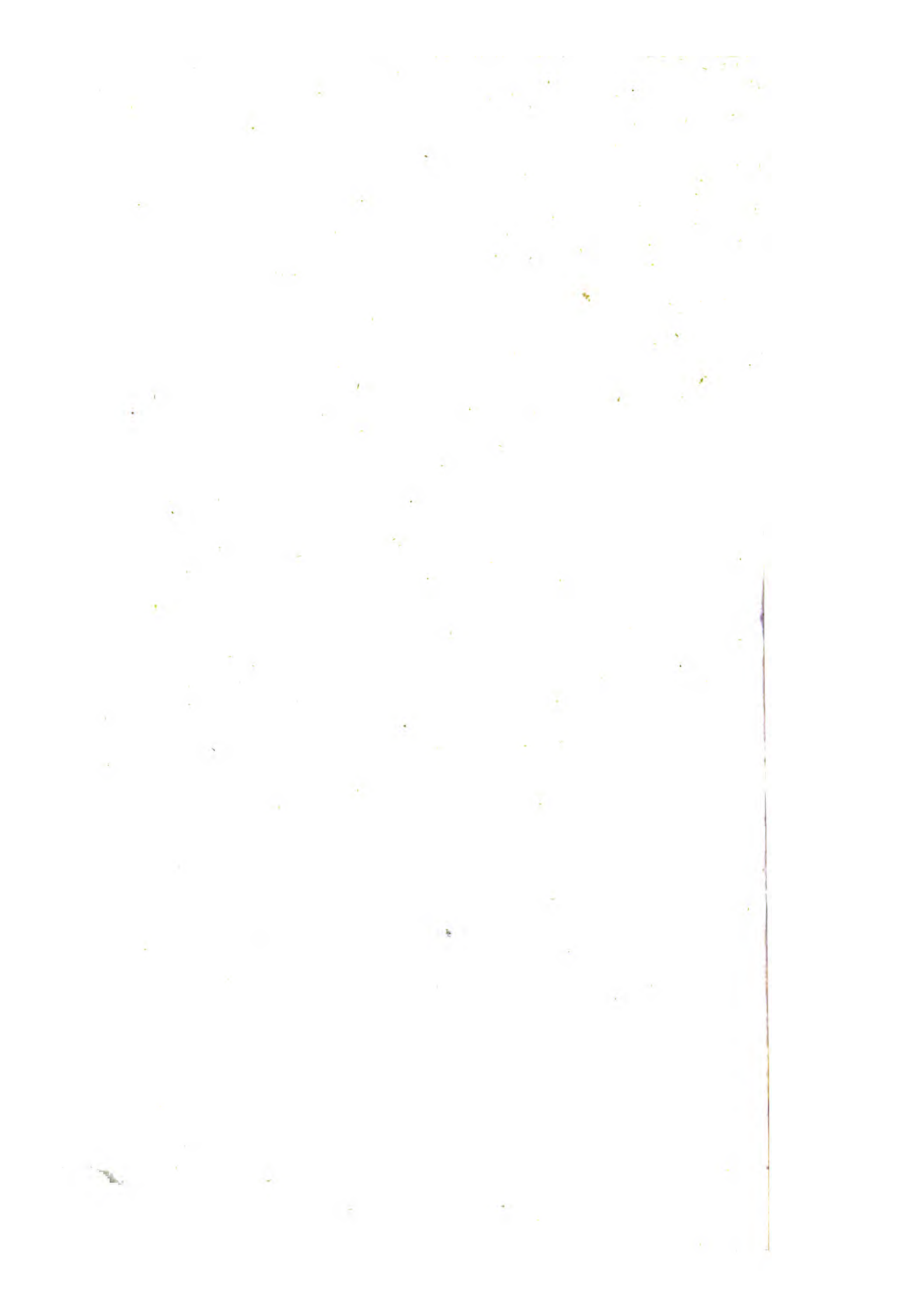

CARL
(Pogled sa Eju)

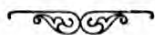

Azijska strana.

RAD.
kih visina).

ADOLFO VEBER.

PUT U CARIGRAD.

SA ČETRDESET SLIKA I TLORISOM CARIGRADA.

ZAGREB.

NAKLADA „MATICE HRVATSKE“.
1886.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

I.

KLIMAVA ODLUKA.

Do Osieka. — Milosrdnice. — Na dunavskom parobrodu do Biograda. — U Biogradu na mitnici. — Položaj Biograda. — Srbsko djače. — Velika škola. — Kazalište. — Kraljevska palača. — Budućnost Biograda. — Natrag u Zagreb.

Kad najglasovitiji putopisci najizkusnijih naroda tvrde, da je carigradska okolica najkrasniji predjel svijeta; kad Edmondo de Amicis kaže, da Carigrad opaja, ter bi stanovati u njem bilo, kano da boraviš na drugoj zviezdi: tko da se nezanese i neodluči vidjeti tu divotu? Morao bi biti od kamena, a ja sam ne samo od mesa, nego i Primorac, vruće krvi. Zanio me je Amicisov opis Carigrada tako, da sam ga ne samo s mjesta, uz dosta velike poteškoće, preveo, nego i tvrdo odlučio motriti, makar kada, licem u lice Carigrad, i uživati bajnu mu ljepotu.

U to me lani prijatelj Franjo Rački ponuka, neka podjem s njim na arheološku izložbu u Odesu, gdje da će nam braća Rusi biti u svačem na ruku, pa ćemo se odanle liepo i čisto moći preko Moskve, Petrograda i Warszawe vratiti kući. — Ti ćeš — doda s posmiehom — turistički, a ja povjestnički i drugim pravcem opisati golemu bratsku carevinu,

Veber. Put u Carigrad.

da nam se hrvatski narod pouči, nasladi, ponese. Da sam bio mladji, nebih se bio na tu uzvišenu misao ni časak predomišljao; ali starca zaplaši daljina i teškoća puta, ter mu kratko uzvratih: — Vidjet ćemo! — Ta se neizvjestna rieč pretvori izvjestnom, ter puče Zagrebom, nješto preinačeni, glas, da ja putujem s nekim kanonikom u Carigrad. Na to eno 8. lipnja g. 1884. superiora zagrebačkih milosrdnih sestara Fidela Höppergera k meni, s upitom, je li istina, što se pogovara? — Ne u Carigrad — odgovorih prijatelju — već u Odesu bih mogao, da nije tako daleko. — Ja ću sutra u Carigrad, možda biste ... Nečuh drugo, krv mi navali u srdce i u glavu, pak onako opojen, nemisleć na ništa: — Ja idem s vami — zatrtah.

Tko da opiše njegovu radost? Imat će na dugom putu druga, koji će na dunavskih parobrodih moći tumačiti bugarski jezik trima opaticama, koje za učiteljice vodi sobom u Jedrenu. Al i tko da oriše moje veselje, što ću putovati s izkusnim čovjekom, koji je jur dva puta bio u tom svjetskom gradu, a uz milosrdne sestre, koje mogu nastojati bolestnika, ako se šljikavcu, kakov sam ja onda bio, dogodi ta nesreća? Nego hoćeš da, on putuje svakako već sutra parobrodom iz Siska, a ja u nedjelju nemogu k vladi po putovnicu. — Ništa zato, — primieti veselo superior, koji ima sve tarife na malom prstu — sutra ćete po putovnicu, a prekosutra možete željeznicom u Osiek, pak Dunavom do Zemuna, gdje ćemo se sastati na istom parobrodu. — *Dictum factum!* Carigrad ću vidjeti! — snatri mi neprestano razdragana duša.

— No, kamo ćete za Boga sami? — opaziše zabrinuti mi domari, kad sam spremao prtljagu.

— Sam? Ta bolje se društvo ni pomisliti ne-može.

— Pak u tom vrućku! Ta i sami znate, kakve kongestije dobivate na suncu!

— U Carigradu počima žariti tek u srpnju, a donda ću ja već biti na povratku.

— Ali vi niste posve zdravi!

— Zrak će me okriepiti.

— Telegrafirajte za Boga, čim dodjete, da ne-umiremo od straha! — zakrajčiše, videći, da mi nemogu obustaviti čežnje.

— Carigrad ću vidjeti, Carigrad ću vidjeti! — klikoh, pa niza stube u fiaker na kolodvor.

Kad ja u vagon, niti neobaziruć se na predragi mi Zagreb, kiša sipi, a tim i moja vrućica jenjava.

— Zar tako? — pomislih sam sobom — a da zapljušti? — pa se stresoh, kao da me je tko izne-nada polio pljuskom. — Ali ništa zato, to će se skoro izdušiti, a ja ću vidjeti Carigrad — dodah pun pouzdanja, vadeć iz torbe Amicisa, da uživam prije užitka.

U *Žakanju* se poslije objeda malko otvori vrijeme, ter mogah lako brojiti ono suhovrhih hrastova, što su se amo tamo izticali na dosadnoj ravnici do *Pečuha*. Kad sam mu bio na domaku, sievni sunce iza oblaka, pa polij svojim zlatom i grad, nasred koga se vidjela četiri tornja prvo-stolne crkve, i gorice po brežuljcih, i kleti po gla-vicah. Krasna zaista prizora, prvoga na putu, koji vodi u carstvo čarobnih vidika.

Već sam davno želio vidjeti Pečuh, gdje se je u Verböczyansko vrijeme izškolalo toliko naših mla-dića; u kojem stanuje dobar dio hrvatskoga na-roda; koji, premda neopravdano, vjerski uzgaja

dosta župljana u našoj krasnoj Slavoniji. Sada ga vidim u svem mu sjaju iz takve daljine, iz kakve treba gledati sliku, da se prikaže liepom. U nutrinju mu nije me ništa vabilo, što sam bio čuo od nadležnih ljudi, da u gradu, koji se penje na brdo, ima svačega. Pak i ja idem u Carigrad! Na željezničkoj postaji treba se živo požuriti, da progutneš ono bifteka, što će te kukavno hraniti do pol noći, do Osieka. Tom sam sgođom opet osjetio jednu od onih neprilika, koje moraju podnositi putnici na željeznicah. Jureći od lakomosti danonoćno za dobitkom, nedadu ti ni pričestiti se zdravo jelom i pilom, noseći te poput srdâ po svijetu. Domišljatih li mi Franceza, koji ti na jednoj postaji pruže u vagon u visokoj košari cieli naručeni objed, da ga do druge naredno otrsiš. Čujem, da je ta čovjekoljubna naredba teda negda doprla i u Austriju, ali do *Osiëka* nije se mogla još protući, pak ti neostaje drugo, nego ili voziti sobom hranu poput praktičnih Talijana, ili daviti se na postajah onim, što bi ti sladiti moralo.

Na kolodvoru me osječkom dočeka duhovnik bolnice, koju nastoje milosrdnice, pripadajuće matici zagrebačkoj, kamo me je napatio superior Höpperger. Nevideći putem ništa od tmice, uljezoh u bolnicu, gdje me duhovnik povede na drugi kat u priredjenu mi ložnicu. Okolo pet sati u jutro probudi me šum vjetra i pljusak kiše po prozorih. Kad ja žurno k oknu, a ono se sva bolnička okolica upravo praši od plohe. — Kuku lele, kamo ćeš po Bogu brate! — Za čas, tek što sam se na brzu ruku umio i obukao, eno u sobu duhovnika, koji me stade žaliti, što po takvoj oluji idem na more, koje da se i za pogode neprestano ljulja,

kako je sam pred nekoliko godina izkusio, vozeći se u Palaestinu na Spasov grob u Jerusolimu. Premda sam čutio svu osbiljnost te žaobe, nehtjedoh već na početku puta izdati svoje bojazni, pak mu odvažno primietih: — Putnik mora mirno primati svaku nepogodu, inače nikud nikamo iz zapečka! — Poslije dobre kave povede me častna majka priorica po svih prostorijah ogromne bolnice, koja, kako sam opazio s prozora, stoji osamljena nasred bujne zeleni, s prostranim vrtom za okrepu rekonvalescenta. Aha! — uzdahnem, sisajući svježi zrak, koji se je na gdjejkoji otvoreni prozor razlievao po hodnicih — tu se dade steći zdravlje! Po cijeloj bolnici, pa ča i u podzemlju, gdje se širi kuhinja i kupalište, najstroži red i izgledna čistoća, čim se svuda odlikuje taj zavod. Mili Bože, što je postalo od zagrebačkoga samostana milosrdnih sestara! Dobro se sjećam, kako je godine 1848. uzavrela rulja zagrebačke dječurlije bila pod biesnimi demagozi uz buntovne zastave navalila na sgradu u Savskoj Ulici, da ju kao gnjezdo germanizacije raznese, a opatice raztjera i razprši. A sada, sada je ona pod mudrom upravom razsadnik hrvatstva, koga se bujne biljke pružaju na sve četiri strane svieta, od hrvatskoga Zagorja, pa Bosnom i Hercegovinom do Spljeta i Jedrene, kriepeći nam zanemareni narod poukom, njegom bolesnika, kršćanskim uzgojem i uzornim primjerom. Zavod, komu se prigovarala ukočenost i vjerska pretjeranost, tako je gibak i pruživ, ter dopušta, da mu kćerke u Jedreni prigrle katolički orientalizam, a svuda, izvorom Njemice, šire hrvatstvo, postajući, po primjeru sv. Pavla, svakomu sve dopušteno, samo da sve predobiju Kristu. S jednakim uspje-

hom, uz neograničeno pouzdanje naroda, uzgajaju i poučavaju i katolike i pravoslavne i Židove, pak i Niemce i Talijane i Hrvate i Bugare i Turke. A čijom pomoćju? Ponajviše pomoćju neznatnih Tirolaka i njemačkih Štajeraka, koje se za čudo u godinu dvie li dana tako nauče hrvatski, ili bugarski, da poučuju dječicu kao najvještiji pedagozi. Ono malo, što je hrvatskoga poriekla, stoji dašto na čelu pouke, odakle se širi čisti duh hrvatski, koji neprestano oživljuje cielu družinu. Ova je jedini dopušteni vez, koji spaja razkomadana uda naroda, koji ako se ikad bliže primakne sam sebi, mnogo će morati zahvaliti milosrdnicam zagrebačkim. Ali zato se njihove sile necjepkaju i nelome zavidnošću, nadtjerivanjem i centrifugalnom radnjom nadutih nadriučenjaka i razkošnika, već se spajaju strogom stegom, koja je vazda proizvodjala čudesu. Ja čestitam Osieku na toj stečevini!

— Kad već svakako idete sa superiorom u Carigrad — reći će mi poslije pregleda bolnice malko zabrinuta majka priorica — nebiste li hotjeli ponieti sobom pet stotina forinti za podporu jedrenskih sestara?

— Veoma rado, noćas ću jih uručiti superioru.

— Samo da vam jih tko neotme na putu; dan danas ima svakojakih ljudi!

— Nebojte se, častna majko, desni mi žep dosiže malone do koljena; bit će vaši novci s mojim sigurni.

— Al ipak — primieti, namrštivši obrve sva u brizi, mjereći me od glave do pete.

— Nuderte, otvoreno!

— Nebiste li dopustili, da vam jih sašijem u prsluk?

— Živila domišljatost hrvatska! — klikoh, smiešeći joj se od srдца — tako će, naravski, novci najsigurnije stići, nota bene, ako mene dunavske ribe nepojeđu.

Jedva što sam skinuo prsluk i razgovarao se časak u košulji s duhovnikom, eno priorice s krpom, prvom na mojoj odjeći, da putujuć u sviet krpâ, uzimam i ja nješto orientalna.

U deset sati odveze me dobri duhovnik na postaju parobrodarskoga društva, gdje u revnosti, što brže i sigurnije stići u tajnoviti Carigrad, uzeh kartu namah do Ruščuka, pa s bratovim blagoslovom uljegov u parobrodić, koji će me Dravom za poldrugi sat prebaciti do *Drauecka*, gdje ću stupiti na dunavski parobrod, dolazeći iz Budimpešte.

Tu je kiša samo rominjala, ter sam mogao pregledati liepu, nizkimi brežanjci na način polukruga zarubljenu okolicu, kad eto u sat poslije podne budimpeštanskoga parobroda. Čim nanj koraknem, zaištem posebnu kabinu, da što lagodnije putujem i noći mirno prospavam, nevičan prenoćivati u društvu. Naznačiše mi liepu, s divani okolo stiena i s čistom spravom za umivanje pod dosta velikim zrcalom. Podvornici mi se duboko klanjaju kao bogatašu, što je za sobom povuklo posljedicu, da sam dvostruko platio objed, a poimence za nekoliko komadića sladkoga morao dati pol forinte. Najedši se, primim razgledati prostranu, liepu, čistu, pruživimi divani obtočenu komoru, kao kakvu palaču, u kojoj sila mužkaraca sjedi, srčući po objedu, uz čibuke ili cigare, crnu kavu: prava razkoš! Sad hoću da po svojoj navadi izadjem na gornju palubu, koja se nad donjom malone cielom širinom i du-

žinom prostire, kakova se po morskih parobrodih hrvatski zove *kasar*, da ili hodajući po limenom podu, ili sjedeći na kojoj drvenoj klupi ili stolici razvidim nepoznane mi okolice. Ali kad 'ja na vrata od *tambuća*, kiša! — Ništa zato, šetat ću pod kišobranom — pak uz naredne stube gore. Ali kada tamo, vjetar mi, koji na Dunavu valjda zato vazda jako duva, što množina vode jače ohladjuje zrak, preokrene kišobran, da mu popucaju šibe. Nije druge, nego *contractis cundris* nazad u komoru. Tu mi poručnik reče, da ću za posebnu kabinu platiti dvanaest forinti.

— Dokle?

— Do Oršove.

— A kad ćemo tamo?

— Sutra u četiri sata poslije podne.

Sad skoči iza stola neki mladi putnik, koji je sa mnom išao u školu, naravski, ja kao učitelj, a on kao moj učenik, pa me počeo prijateljski nagovarati, neka ostavim kabinu, da ću moći i u ložnici, koja je pod komorom, dobro spavati; da posebnu kabinu i onako malo koji putnik uzima.

Premda sam one nesreće, što se novcem zove, dosta imao u žepu, pričinio mi se ipak preveć, za jednu noć platiti dvanaest forinti, pak nepromisliv ništa dalje, odvratioh poručniku, neka mi prtljagu dade odnesti u obće spavalište, jer da netrebam tako skupe kabine.

Sad da si vidio, kako se sažeo i namrštio poručnik, koji me je hotio namah s početka prevariti za celih šest forinti, dočim se za toliku daljinu, kako sam se kasnije osvjedočio, plaća tek polovica zahtievane svote.

Sada sjednem časak za stol, al u komori, što su se zbog vjetra morale zatvoriti ne samo sve vjetrovke nego i dušnici, nesnosna sparina, pooštrivana gustim dimom od pušenja. Izadjem znojan i omamljen na hodaju dolnje palube, al onuda suče oštar vjetar, od koga bih se mogao dobiti i trganja, ako ne još i česa gorega, ter uzmaknem opet zlovoljan u komoru, pa makar se, nevičan već odavna zakadjenim kavanam, i sušio poput ribe na dimu. Sobari viču postaje, zirnem na okno, al od guste se magle nevidi ni hvat daleko. Što ću sada? Od dosade zametnem razgovor sa susjedi kod stola, naravski, o putovanju Dunavom, pak što sam ja išao u Carigrad, i Crnim Morem. Jedan pripovjedi, kako je neki parobrod, što mu je pukli stroj probio dno, pred nekoliko dana utonuo pred samim Zemunom; drugi opazi, da na Crnom Moru vladaju obično takove oluje, da čovjek putuje osam dana, kamo bi mogao za dva stići, kako se eno — do metnu — dogodilo onomu starcu Srbinu, što već trideset godina stanuje u Odesi. — Kose mi se ježe, kako djetetu, kojemu nesmotrena majka pripovjeda o noćnih strašilih. Već me hvata misao, djetinja i sramotna, koju još ipak krijem sam sebi. U to će moj Srbin, koji je već dugo pušeći mirno ležao na divanu, na hodnik od dolnje palube, a ja skokom za njim.

— Oprostite, gospodine — zapitah starca već uzrujan — poznate li Crno More?

— Kako i svoju sobu — odvrati mi s očevitim ponosom.

— Je li jako burno?

— Kako kada, a za ovakova se vremena tako

kobaca i praši, da na brodu nevidiš ništa, nego morsku pjenu; ali čemu to pitate, gospodine?

— Jer kanim u Carigrad.

— A jeste li dosta jaki na ljuljavinu i trzavinu?

— Jadransko mi More nije dosada škodilo.

— To je, moj gospodine, posve druga. Jadransko nosi kao bura, a Crno kao orkan.

— A može li u takovo vrijeme parobrod i zakasniti na putu?

— Kad je guste magle, nemože ni s mjesta, da netresne o drugi brod, koji se u onoj tami i mećavi niti vidi, niti čuje. Ja sam jednom osam dana putovao od Odese do Carigrada.

— A ima li pogibelji života? — primietih, sad već u pomiešanom čuvstvu nade i straha, kao okrivljenik, očekujući odsudu života ili smrti.

— Da broдите na englezkom parobrodu — odgovrnu starac posve mirno i sigurno — moglo bi i toga biti. Englezi su drzoviti, forsiraju i po najstrašnijih olujah, pak svake godine utone po nekoliko brodova. Ali Lloydovi su parobrodi, kakovim ćete vi krenuti iz Varne, veliki i čvrste petlje; mornari su, sami Dalmatinci, neprestrašni; a kapetani, svakako Primorci, vješti i obzirni. Ne bojte se ništa, osim strašne ljuljavine!

To me mrvica utješi, al ipak skočih, zahvaliv se starcu na dobrohotnoj ubaviesti, k mornaru, koji je na krmi smatao *grlin*.

— A hoće li se, čovječe Božji — izlanuh naglo i napeto — skoro razvremeniti?

— Neće bome, kako sada stoji, ni za pet dana.

— Pa ja, koji zabave radi putujem — rekoh sam sebi, odapev se poput onoga, koji se izbavio velike nesreće — ja da idem u ovu tmušu, gdje

ništa nevidim; da neživam niti sa srbskih niti s bugarskih obala; pače da se samo čima nadimljujem, niti neogrijav se na južnom suncu; pak još uz muke na Crnom Moru! Vriedi li to Carigrad? Pak što će mi Carigrad po tmuši? Zar će oni božanski vidici blistati u magli? Lud bih morao biti...

Pak u komoru s polu-čvrstom odlukom. Ali tu već dim grize za oči, a neda ni slobodno disati. Da se uklonimo u spavalište! U dugoljastoj sobi steru se uza stiene dva reda strunaca, viseći na uprtah, s razmakom od dva pednja, tek da legneš. Na koji da se sdvojan bacim? Na donjem, čini mi se, neima dosta zraka; pak da pukne koja gornja uprta, a ona tjelesina od putnika da me prignječi! Na gornjem tik do glave okance, gdješto samo pritrvoreno, a gdješto s puklim staklom, hoću li proći bez trganja? — Ogrtačem ću zapriečiti propuh — pomislih — barem ću slobodnije disati, a neće me buniti kretnja čovjeka nada mnom — pak se nevjest teško popeh na gornji strunac. Ali jao i pomagaj! Nada mnom ima prostora tekar dva pednja, a skačući po palubi mornari tutnje, kan da topovi gruvaju. — No kako ćeš tu počivati, a ponaglavu spavati, jadni brate, ti, koji si vikao visokoj, zračnoj ložnici, u kojoj se nečuje ni zuj muhe? Za čas me počme i bockati po tielu. Razpaljena mašta stvori od toga silu onih gadnih plazavaca, od kojih ti se na sam spomen koža ježi, i kojim mora ovdje biti leglo, pa naglo glavom u vis, tjemenom o tavanice, a nogama na pod, pa klec na koljena! Napuren došuljam se opet u komoru, gdje naručim večeru, da razbijem dosadu. Od mjerice šomlavskoga vina, što je valjda bilo pooštreno žestom, prosu mi se takova vatra po žilah, da nisam mogao

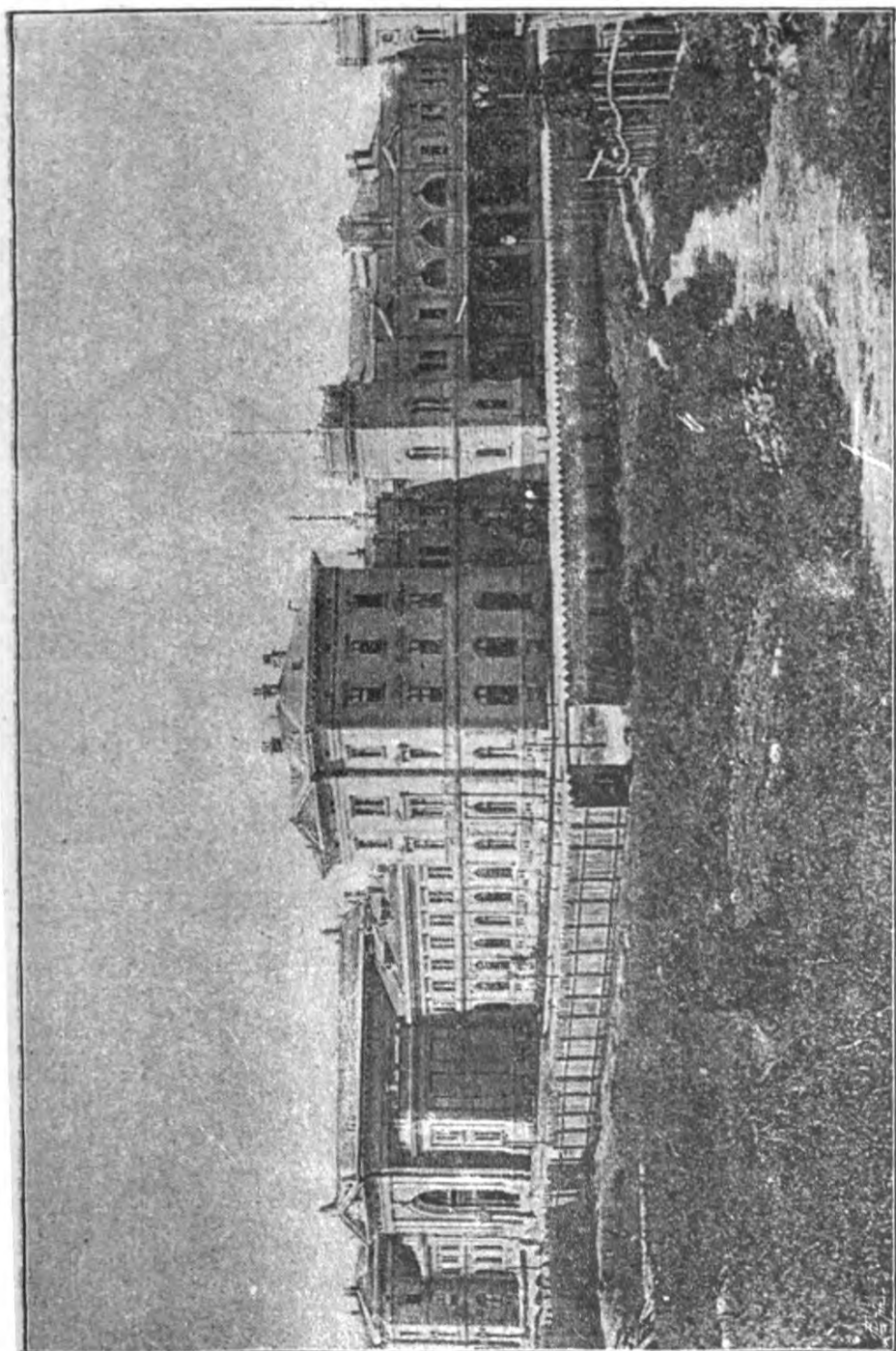
ni gledati ono Poljaka, što su se kod bližnjega stola kartali.

U toj mucu htjedoh skočiti, da zamolim poručnika, neka mi otvori onu posebnu kabinu, pa stajala i dvadeset forinti; ali kako ćeš od stida? Ta, pucala bi od zlobna podsmieha sva parobrodska družina, a ti bi se uvijao na žeravici. Volim ipak sjedjeti u dimu. Ali što se više vrtim na divanu, kao patka na ražnju, sve mi stavnijom biva odluka: niti da me vuku, nebih ovako dalje!

— Pa zar se nemože taj Carigrad vidjeti i na godinu, u povoljnijem društvu, jer napokon superior će u Drinopolje, a ti ćeš sam ostati u Carigradu. Sam, po onih klanjcih, posred one rulje zlikovaca? Protrne mi tielo, kan da su ga kliešta stisla; ali se namah i oslobodi još stalnijom odlukom: — Nećeš ne, brate, znam ja, kud je put u Zagreb! Tako osiguran, umirim se malko, pak sat po sat čekam na odlučno vrijeme.

— Za četvrt sata evo nas u Zemunu! — viknu konobar. Ja poteci niza stube u spavalište, baci sa sebe kaput, skini prsluk, izpukni periš, razpori šav, izvadi na onoj mliedoj ulienici superiorove novce, obuci se opet, pa s novci u lievoj, a s torbakom u desnoj ruci skokni u komoru, da nezakasnim. Stojec kraj stola, stražim s razapetim kišobranom nad torbakom, spreman braniti ga iz svih sila, ako bi se tko usudio vratiti ga, odakle je donesen.

Parobrod pristane: jedni se putnici valjaju napolje, drugi se protiskuju na parobrod, a meni srdce kuca i kuca. Za čas eno superiora, pognute malko glave, ali crvena i vesela obraza, a za njim tri opatice, bliede, visećih ruku i oborenih očiju.

Biogradski kolodvor (stanica) s licem spram gradu.

— O, reverendissime! — viknu starac — es freut mich ungemein, dass wir zusammen reisen! — kan da će me zagrliti.

— Evo vam, prečastni — prihvatih drhtavim glasom — od majke priorice pet sto forinti za potrebe jedrenskih sestara; a od duhovnika svakojakih novina, da vam nebude dosadno na putu, za koji vam želim sreću.

— A vi? — baci on naglo, razkolačiv oči, dočim su me sestre obuhvatile polukrugom, gledajući me pouzdano kano svoga *pilota*.

— Ja ostajem u Biogradu!

— Kako to? — zapita sav zapanjen, dočim su sestre na prsiju prekrstile ruke.

— Zar nevidite, kako već dva dana pljušti?

— Ta to mora skoro prestati, evo nas u lipnju.

— Niti za pet dana, kažu vještaci. Pak i ono Crno More, neću da se topim.

— Ali do njega imamo još tri dana.

— Makar i pet, jugovina vlada, a ono se more, kako mi se kaže ovdje na brodu, strašno buni.

— Istina — popušta superior poput vješta govornika, koji nešto dopušta protivniku, da ga tim sigurnije predobije za ostalo. — Mene je jednom, kad sam sjedio za *tambučem*, bacilo more o *partigete*; al tu neima pogibelji; najgore je na *radi* u Varni, kad se ukrcavaš i izkrcavaš. Od parobroda na kraj treba poći barkom, pak su jednom mornari za razjušena mora, nemogući pristati uz nasip, bacili diete u ruke mornarom na kraju, da mu se je majka s mjesta onesviestila; ali...

— S Bogom, superiore — rekoh sada već posve čvrst u odluci — a i vi, drage sestre, pu-

tujte s milim Bogom, meni nije sudjeno uživati u vašem dragom društvu.

Sad da si vidio neboge sestre, kad su čule tu nedvojbenu pripoviest svoga poglavara. Jedna se još sokoli, ali druga je izbielila oči, a najmladja Poljakinja plačem plače. Nego nje zove dužnost i posluh, pa su se valjda skoro umirile uza svoga neprestrašnoga vodju.

— S Bogom dakle! — rekoh još jedared.

— Dobro je doduše mienjati odluku na bolje, ali samo da se nepokajete! S Bogom dakle, kad već mora biti!

Za nekoliko časova bio sam jur na strašnom mjestu, na mitnici u *Biogradu*, gdje je parobrod prenoćio, da sutradan u šest sati zaplovi dalje.

— Imate li što za mitnicu? — zapita me u noći mitničar.

— Nemam ništa, van evo šestdeset cigara za svoju porabu na putu.

— Zakon vam dopušta samo dvadeset i pet.

— Kad je tako, za ostale ću platiti, samo mi jih neuzmite pod kriomstvo, kad sam jih prijavio.

— Ali, moj gospodine — primieti oblastnik posve mirno — platit ćete i pet puta više, nego što vriedi roba.

— A ja ću jih evo baciti u Dunav.

— Možete i to; ali evo, kad se neznate domisliti, dajte ovome nosaču dvadeset, a ovome drugome dvadeset, pa spašen zakon i mirna Bosna.

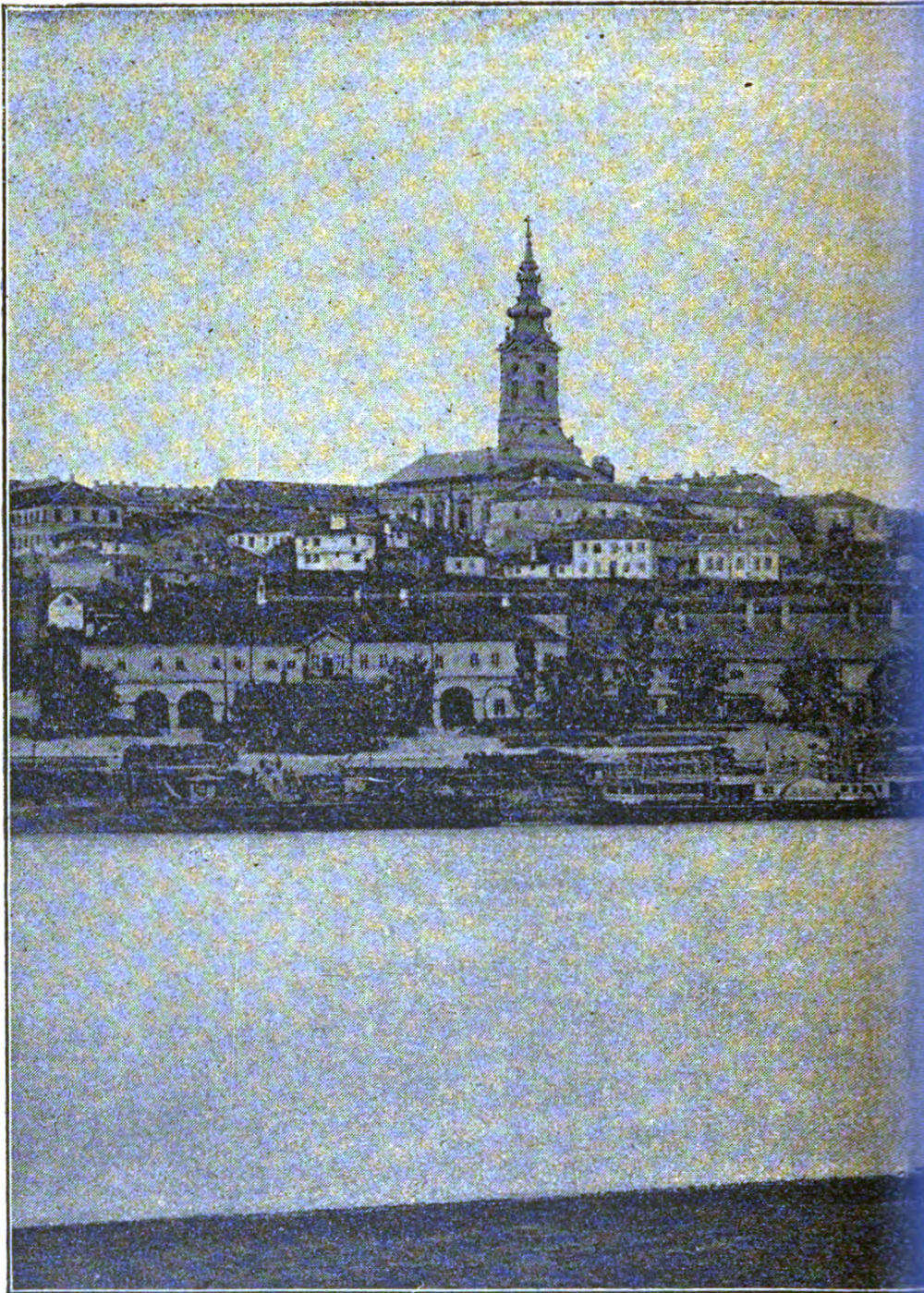
I bila je posve mirna, kad sam za pol ure uz njeke stube, pak opet strmom ulicom prispio u čistu sobu Grande-Hotela. Nemogu opisati slasti, koju sam poćutio, videći se na sigurnom mjestu, kan da sam pretrpio sve strahote oluja, orkana

i pijavica morskih. Da si još više zasladiš, užgem smotku, pak onako ležeć voljko na postelji, uzmem misliti, koji je mogao biti povod onomu čudnomu mitničarskomu djelu. Prijateljstvo nije, ta nije me nikad ni vidio; slabo štovanje zakona nije, ta nebi ga smio onako javno vriedjati; želja mita nije, ta nije ga zapala niti jedna smotka; što dakle? Nemože biti, nego udobnost polu-orientalna, da nemora uređovati još dalje u gluho doba noći. Pak i imadu srbski mitničari, kako sam kasnije saznao, nalog, da mimo zakona prosudjuju putnika, pak neka mu, ako vide, da nekani trgovati unesenom robom, gledaju kroz prste. Ali onda bi bilo shodno, da se ni na stotinu cigara nerez. Svakako je onaj činovnik, s koga bi se bečki *Mauteinnehmer* sgrozio, vriedan, da mu doviknem: Živio, junački sine, kad si onako mudro sborio!

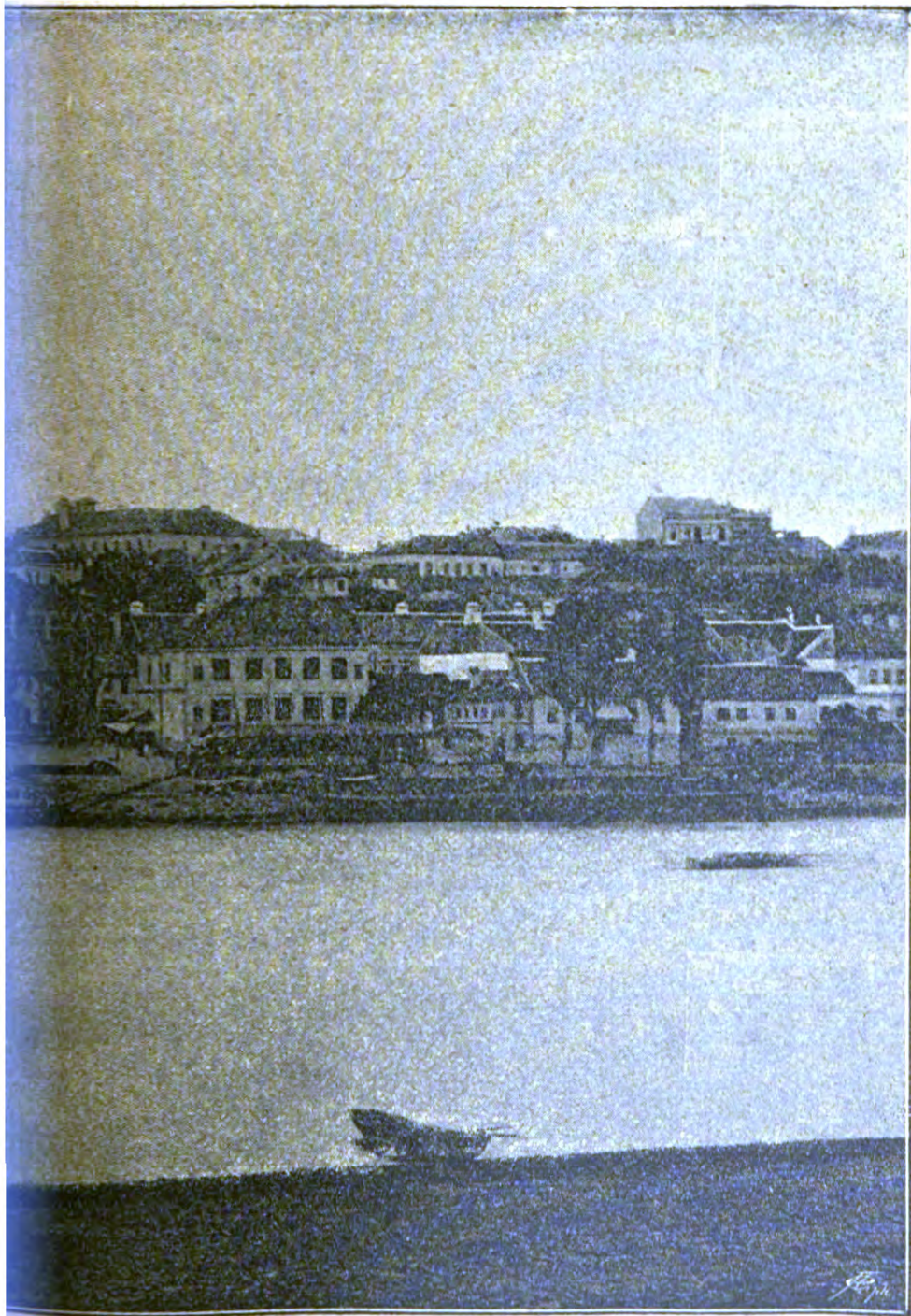
Sutradan se po navadi rano prenem, pak s neopisivim zadovoljstvom spazim, da je nebo naoblacheno, pače da i prokapluje. — Putuj, sokole, slobodno u Carigrad! — rekoh sam sebi, kad veliš, da se vrieme mora otvoriti, ja ostajem na suhu.

Poslije dobre kave u krasnoj kavani izadjoh sa zornikom o plećih, da vidim položaj gradu na Savi i Dunavu. Sreća me nekako nanese pokraj stolne crkve na visinu, gdje ostadoh očaran. Mili Bože, divna li vidika! Podno nogu Sava, koja se u puno širem zatonu izlieva u Dunav. Preko obje rieke na tri topometa ogromna biela sgrada: zornik kaže, da je kolodvor, za kojim se po Meyeru putopiscu skriva penjući se na brdo Zemun, a dalje? Što ja znam, što je dalje, sav ronim po ovom dragom licu. A što da još sunce sine? Poželih ga, ali samo na čas, da me želja neodnese za nesudjenim

BIO
(Pogled sa slo

D.
(like strane.)

suputnikom. Držeć u jednoj ruci kišobran, u drugoj zornik, topim se po divotnoj okolini, sa sjevera otvorenoj, a s juga zarubljenoj u polukrugu nježnima brežuljci, koji mi iz bujne zeleni preko kuća i svakojakih splavi šalju bratski cjelov. Ali ovo, gdje stojim, što je ovo? Stabala ima, može biti šuma; ali gdje je u šumi bagrena i jorgovana, pak ovako široke staze, pak ovakove klupe? Nije li možda šetalište? Razni puteljci i stazice svjedočile bi tomu, ali gdje je cvieće, gdje mramorni kipovi? Pak ono malo amo tamo razmještenih klupa od nenaličena drva nemože dati sgodna naslona bogato izvezenim haljkom, a po onom grumenju, kao šaka, nemogu se smicati tanke cipelice krasotica biogradskih: to je samo pokus, kako će se najkraćim putem utrti glibi. Putopisac zove taj prostor, koji se dvie stotine metara u širini stere medju tvrđavom i varošem i gdje je nekada lilo tursko groblje, *Kalimegdan*, a ja bih ga krstio: *buduće šetalište*. Da, buduće, kad se stazice osedlaju i sitnim šljunkom pospu, klupe po sjenicah zaoble i naliče, voda iz Dunava putem sisaljka navuče u vodnicu na sriedi, po kojoj će pliskati zlatne ribice, koje se neće bojati, da jih ćepeći naokolo mramorni ribari na udicu ulove.

U tih mislih prevalim glavnu stazu, pak stupim na puteljak, koji vodi bliže k tvrđji. Strči ona uprav na rtu grada medju Savom i Dunavom, kan da će klin zadjeti u dušmanski tabor, dižući se u tri maha iz valova. Je li to ona tvrđja, koju su kroz toliko vjekova toli teško otimali Turci i kršćani; koju je Ivan Kapistran samo s najvećim naporom mogao osvojiti; s koje je Eugen Savojski stekao neumrlo ime? Osmanlije su ju zapustili, ter se mrvi i troši,

a Srbli je nemare popravljati, s pravom držeći, da su njihova junačka prsa najbolja tvrđja i obrana domovini. O, kako bi od veselja igralo vaše srđce, vi hrabri kršćanski zatočnici, da vam se je moći stvoriti medju nami, pak vidjeti, kako sretan život borave kršćanski Srbli u samotvornoj slobodi! Što ste vi toliko vjekova mačem otimali, to su srbski umnici mudrošću stalno oteli.

— Nevara li me oko, vi ste, gospodine, djakom — rekoħ momku, koji je u onaj par, kad sam se ja prenuo iz svojih sanja, izašao iz grma.

— Jesam, gospodine — odvrati mi ćedno mladić — i to bogoslovcem.

— Dobro, kad niste vojnikom, da kosite ljudski život. Bolje je spasavati dušu braći.

— I vojnici su zasluđni, kad od pogibelji brane domovinu.

— Od prave, da; ali ne od umišljene.

— U takovoj se valjda neupotrebljavaju vojnici — primieti mladić nješto bojazljivo, kan da je odviše rekao.

— Da što je ova razmirica medju bugarskom i srbskom vladom? Za trice, za njekakve umišljene medjaše gotove su posjeći se njihove vojske. Jedva su se izkljuvali, već rade poklati se medju sobom.

— Da, to se i kod nas živo žali — opazi mladić, oboriv oči, ali dignuv jih opet, ponosno doda: Što ćete, svako sebi voli!

— To i treba — prihvatih ja živo, ali samo donjekle, dok nestrada obće dobro. Ta da nas Hrvata, Srbalja i Bugara ima još toliko, što bismo sred ovih silnih naroda i država, koje nas okružuju, mogli učiniti i u slozi, a nekmo li ovako pocjepkani?

— Vi ste Hrvat? — zastranči mladić, po svoj prilici, da se dalje nedira u ranu, koja svakoga nas ljuto boli.

— Jesam, iz Zagreba, pa bih hotio vidjeti tvrdjavu iznutra, ako dađu.

— Daću svakom; ako vam je s voljom, mogu vas povesti — nakloni se momak vrlo učtivo.

I podjosmo. Tri jaka zida opasala tvrdju, a pred svakim kod kapije stoji straža.

— Ovo je — reče, kad smo stupili u samu tvrdju — zapovjednička sgrada, u kojoj je nekada stolovao paša — i pokaza prstom lepu kuću — a ovo okolo nje kasarne. Ovo je nekada bila džamija, a sada je vojnička bolnica, a u ovoj kapelici držali su Turci barut. A da vidite — uzđesti se — koliko ima u dolnjoj tvrdjavi magazina, radionica i kasarna, a tik do Dunava glasovita kula Nebojša, koju ste valjda s parobroda vidjeli.

— Sve je to lepo i krasno, samo kad je već teda negda u *naših* ruku.

Mladić se nješto trže i smrknu, gledajuć me nekako čudno izpod oka.

— Da, u *naših* — prosljedih u rodoljubnom žaru; jer što je srbsko, to je i hrvatsko, a što hrvatsko, to i srbsko: jedan narod, jedan jezik, treba da su i stečevine jedne. Samo kad budemo svi tako mislili, bit ćemo ljudi! Ta evo ni našem prijateljskomu razgovoru nije ništa smetalo, što je jedan pravoslavni, a drugi katolički bogoslovac. S Bogom, prijatelju, neću da vas duže zadržavam, vi ćete u školu, hvala vam na prijateljstvu!

— Sretno pošli! — prihvati mladić dosta dobre volje.

Lunjajući tako sve pod kišobranom, izadjoh iz tvrđje, pa lievo na polje, gdje se vježba vojska. Momčad nije pram austrijskoj odielom i spremom, ali častnikom čast: ukusno i čisto. — Desno, lievo, jedan, dva, tri... slušam tronuto, snatreć, kako mora u ratu divno djelovati na junačka srдца one krepke momčadi, kad se sva vojska kreće na jednaku, srbsku komandu!

Nagledav se toga milja, svrnuh okom niz brdo do Dunava. Pletež kućarica, koju moj putopisac Dorčol zove, s nekoliko munarica, kojih redomice nestaje; gdje su do godine 1862. stanovali Turci. Premda se još vide dolje razvaline Eugenove palače, nesnidjoh onamo, što se kaže, da ima i dosta cigana, koji nisu posve pouzdani, već se vratih, pa libeć se onako nasumce, stignuh na trg. — Ha! to je mjesto, gdje se najshodnije proučava narav naroda. Trg ko trg, klupe ko klupe, povrtelje ko povrtelje, samo mi dvoje udari u oči: malo koji fes, još redja crvena ženska kapica, omotana kosom i raznobojnimi uvojci, a kao biela vrana, izvezena ječerma, ostalo sve zapadno-europsko; a drugo seljaci, što na tiesnih kolcih s blatnimi kolesi na mršavih konjih dovoze u grad živež i drva. Nose kao njeke dimije od sure čohe, s ječermom jednake tkanine, ponajviše prnjavi ili na latici ili na laktih. U blizini prijestolnice — pomislih — pa tako siromašni, što to može biti? Nenašav razloga u svojoj neupućenoj glavi, dahnuh s nekim ponosom, misleći na naše zagrebačke mužeke, medju kojima nećeš naići na prnjavca, ako mu i jesu biela košulja i gaće kadšto krupno tkane. Okrenuv se od toga ne baš najljepšega prizora: — Ha! ta valja, mogla bi s ponosom stojati i u Beču — klikoh veseo,

spaziv na čelu trga krasnu, arhitektonički podignutu dvokatnicu, kojoj se na čelu u zlatnih slovih blista slavno ime vlasnika, Miše Anastasijevića, koji ju je poklonio *otečestvu*. Moj putopisac Meyer zove ju: Universitaet, a ja sam ju spoznao velikom školom biogradskom. Sada me već počmu peći tabani od šiljaste kaldrme, tražim pločnik, običan osobito po velikih gradovih; ali ga gdješto samo nazrem, ostalo jednaka kaldrma, pak za izmjenu olinica opekami izjednačena utrenika; dižem oči po uglovih katnicam kućam, nebih li gdje spazio ime ulici, da se znadem razabрати po tlorisu, ali ga nebih našao, pa da se i užge ono uljenih ili možda petrolejskih svjetiljaka, što amo tamo brče: plinske lje nisu! Treba dakle opeta nasumce! U to se stvorim pred velikom sgradom na samu, koju namah spoznam kazalištem. Vanjštinom neimponira, bit će praktički Srbliju veću pozornost posvetili nutrinji, gdje se razliežu rodoljubni zvuci. Pak i sbilja. Dok sam tako razmatrao vanjštinu sgradi, koju Srbi zovu pozorištem, pristupi k meni čovjek prijazna lica, nudjajući se uljudno, da će mi kano inostrancu, kako sluti, biti na ruku, ako mi treba kakva tumača. Rekav mu svoje ime i stališ, pak da bih želio vidjeti nutrinju kazališta, primieti, da je večeras najbolja sгода na predstavi, u sedam sati da će me u predvorju dočekati intendant kazalištni. Ali me u to doba što uljudnije primi ne samo intendant, nego i sam ravnatelj, s kojim sam se evo razgovarao, pa me uvedoše u ložu razi zemlje do pozornice. Mi Zagrebčani, kad se govori o kazalištu, moramo nikom poniknuti od stida, kubureći sa svojim kazalištem, komu kukavnijega nema valjda nijedan kulturni grad na svijetu. Biogradjani nas

daleko nadkriliše! Prizemlje i dva kata brčćih i tako prostranih loža, da u svakoj može do šest osoba ne samo naredno gledati na pozornicu, nego i vidjeti svaku osobu u loži; otvorena i zatvorena galerija na trećem katu; napokon prostrano prizemlje sa sjedali od drva i s prostorom za stajanje mogu primiti preko dvie hiljade gledalaca. Ureha je liepa, a pozornica prostrana, tako da se i veći broj igrača slobodno kreće. Kuća je dubkom puna gledalaca svakoga stališa, koje možeš tek medju čini motriti, dočim je za predstave samo pozornica umjereno svietla, a ostala sgrada malone sumračna. Taj običaj vlada i u trieznoj Njemačkoj, dočim se u vatrenoj Italiji i u našem Zagrebu sve vaviek jasno razsvjetljuje, da se u svako vrijeme mogu motriti gledaoci. Dakle medju čini spazih, da je gradjanstvo odielom gotovo posve europsko, premda ima, osobito u gospodjâ, i narodne nošnje, koja svojim slikovitim vezilom liepo igra. Igrači ko igrači, samo što ovdje naravski govore, bez onoga pjevuckanja, koje u Zagrebu dosadjuje svakomu, koji je iole vješt ljudskomu govoru. Izbor šaljive igre nije bio najsretniji, jer je osnovan na igri njemačke rieči: *Ochs*, koja u srbskom jeziku ništa neznâči, i na kemičkom poznavanju oksigena i hidrogena, čemu neće biti jako vješta ona smjesa gledalaca. Doista, puno treba rutine, da se izabiru shodne kazalištne igre. U ostalom, ja sam bio posve zadovoljan s nutrinjom kazališta i s uljudnošću srbske braće.

Pred kazalištem se stere dosta širok prostor, koji moj putopisac zove: *Innere Promenade*; ali ja neopazih ništa slična, samo što se malko dalje lievo dulji ulica, nalik na bulvar s dvoredom stabala.

Da to budne šetalište, prieči oštra kaldrma i medju stabli, od koje ti se kriesi pred očima. Ali tuda jure kočije i konjanici, bit će nješto osobita, samo dalje! Za čas eno straže pred ukusnom, al običnom po većih gradovih kućom, na dva kata, do koje proviruje nješto zelenila.

— Što je to? — zapitah, pristupiv smjelo stražaru.

— Konak — odvrati u kratko, pa podje dalje svojim putem.

— Dakle kraljevska palača!

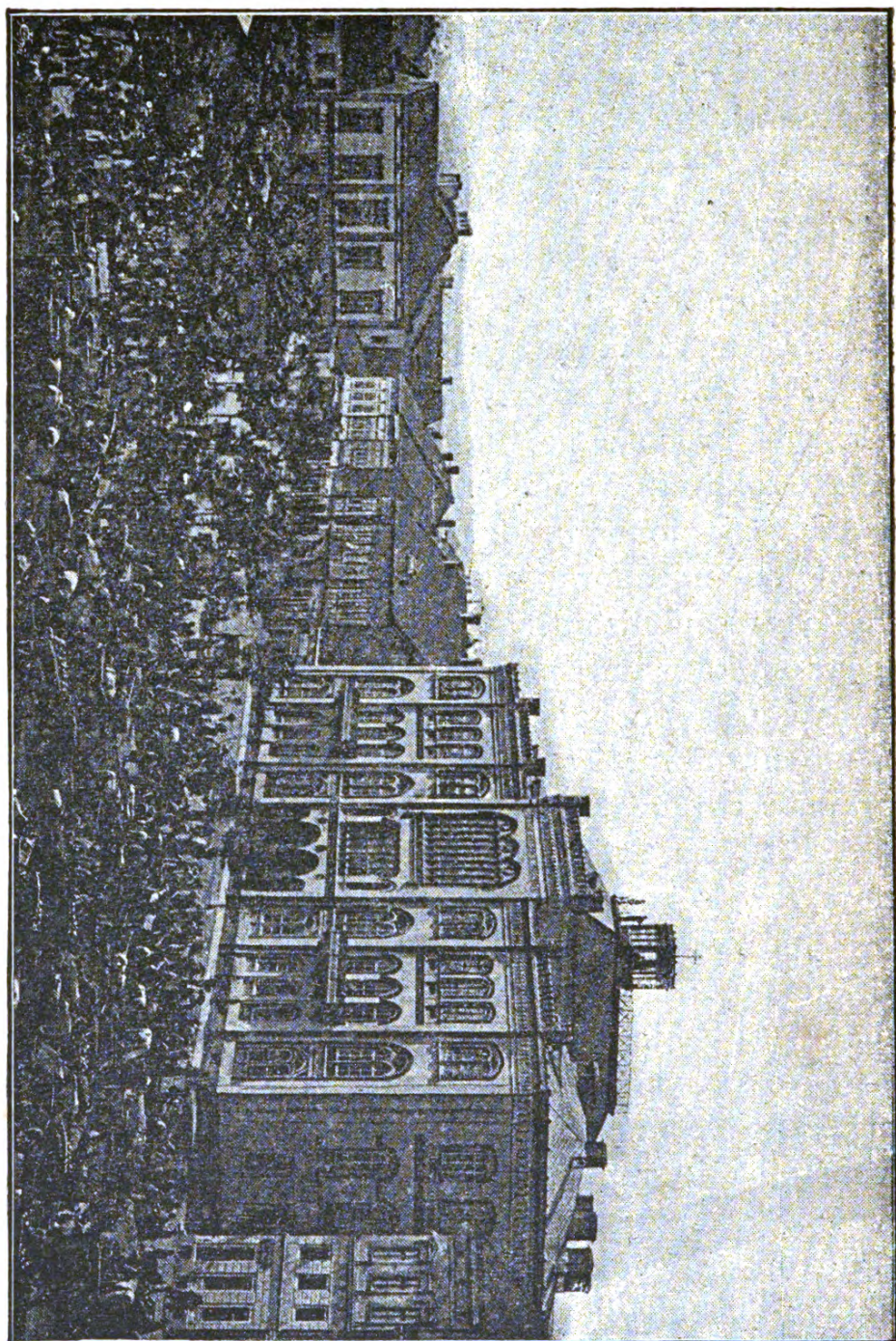
Pak i sbilja, kad zavirim sa strane u perivoj, eno krasna pročelja na nutarnjem krilu. Sgrada je i ovdje dvokatna s izbočenom terasom, a drži joj prvi kat šest jonskih, drugi pako šest korintskih stupova od mramora, na kojih stoje grbovi od olova, nadvišeni bizantinskim kubami nad krovom. Na svakom katu ima po pet oblih, velikih prozora, a na dva ugla po balkon, koji drže po dva ženska kipa od mramora. Takvi balkoni završuju i s ulice tu prama vrtu zaista veličajnu sgradu.

— Bog zna, zašto nije glavno pročelje okrenuto pram ulici? — rekoh sam sobom dosta glasno.

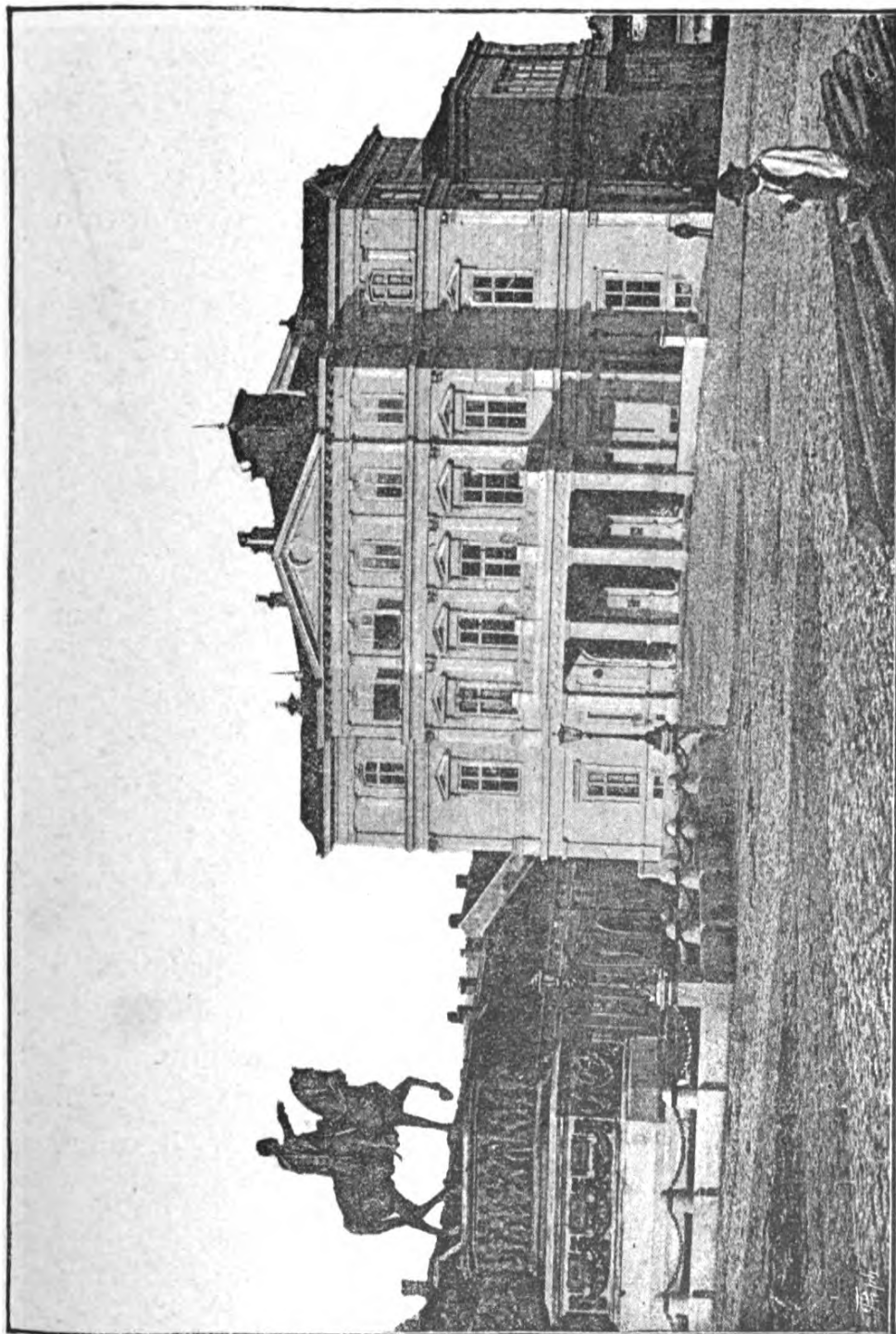
— Jer konak nije još posve gotov, još će pristupiti jedno takvo krilo — primieti neki prolazeći gradjanin sa smieškom.

— Neka bude i ta — pomislih — samo neznam, kako će ono pročelje izaći na ulicu, dočim će sve, što se dogradi, morat nalikovati na ono krilo, što već sada stoji na ulici. U ostalom, *vederemo!*

Sad mi se već počje pojavljivati glad, pa nenadajuć se ničemu ljepšemu, vratih se istim tragom mimo liepe česme od kamena, iz koje sviet raznosi dobre vode. Malo dalje ima druga česma na ulazu

Biogradska velika škola i muzej.

Biogradsko kazalište sa spomenikom kneza Mihajla.

od njeke pravilne ulice, u koju se protučem kroz svjetinu, koja je s kabli i vrčevi zaleгла česmu. Da vidim, zašto tolika navala vodara, pristupim k cievi, a ono sitan curak.

— Zar nema nikada više vode? — zapitah nekoga momka.

— Malo kad, gospodine — odvrati mi kao ljutit — samo kad je mnogo kiše. Drugda moramo evo ovako ciele sate čekati, dok na koga dodje reda.

— Ali tako se nećete do noći svi obredati!

— Pa to nije ništa nova — reći će momak — često se i do dva sata poslije ponoći otimaju ljudi za ovo malo pitke vode.

— Pitke? Zar nesluži takodjer za kuhanje i pranje?

— E da, za to ju voze iz Save evo ovi vodari na ovima kolima sa dva točka na jednom konju, koji se čitav dan uz brdo muče.

— Eto gle, goleme neprilike za priestolnicu! — pomislih, pa krenuh dalje ulicom.

— Aha! tu se smjestila Europa — uzdahnuh — promjeriv ju diljem. Kuće s obje strane katice dođuše, ali pravcem poredjene, ukusno sa zabati sagradjene, sa štacuni na bečku, u kojih je svačega ukusno izloženo, kan da si cielu ulicu premjestio iz koga zapadnoga grada. Kakva milota, kad bude sav Biograd takov! Ulicu tu zovu Terazijom.

Silazeć k svojoj gostioni, spazih, da Biograd ima na sljemenu zaravanka tek za tri četiri li ulice, ostalo se položito spušta prama Savi i Dunavu.

U gostionici liepoj i čistoj, gdje te uljudno i brzo dvore, nahranim se dosta jeftino dobrom hranom i napojim krasnim negotinskim crnim vinom, koje se može takmiti s francezkom bordó-om

i s talijanskim kjanti-om, kao što na izložbah dobiva i jednaku odliku, ter ga se čudo izvaža i za granicu.

Razigrav se njim uprav liepo, razvalih se u svojoj sobi na divan, da razmišljam. O čem? Ta, pošto je već sada i sunce granulo, o čem drugom, nego o svojem nesudjenom Carigradu. Brodim sa superiorom po Dunavu, žaleć, što sam mu se iznevjerio, pa pomislim, kako bi bilo, da sljedećim parobrodom podjem za njim. Ali sama misao, da ga nebih već zatekao u Carigradu, uguši u meni taj ludovietni naum. Nego ga pratim mišlju i na putu, pa se već primičem glasovitim djerdapom, kojim da u svijetu neima veličanstvenije slike.

U to pograbi Meyera, pa čitaj: — Od Baziaša promieni se naglo okolica: mjesto močvara zauzimaju ogranci erdeljskih Alpa, koji skupa sa šumovitimi srbskimi gorami suzuju rieku, koja sada brza k zadnjima Željeznima Vratima. Ovdje su obale vrlo strme, ter počima najznamenitiji dio dunavskog toka, najveličanstvenije tiesno europsko.

Kod Drenkove priedju putnici, kađ je voda nizka, na manje brodove, jer obični parobrodi nemogu tada prieći preko onih šest slapova. Ove katarakte, gdje ima niz slapova i virova, postaju, što se poprieko steru grebeni i sike, tako ima kadšto jedva metar duboke vode. Ovdje bjesne često strašne oluje. Najpogibeljniji je vir kod predbrežja Grebena (pazi na znakove, namještene, da se jedan brod ugne drugomu), gdje rieka leti sa strašnom snagom kroz tiesno. — Divno zaista! Tko neće kod toga opisa pomisliti, da tu parobrod leti preko slapova, dok se kod zadnjega nestrmoglavi bar

onako jakim vodopadom, kakovu se diviš na Rajni kod Schafhausena u Švajcarskoj!

Razigrana mi se krv upali, pa kad već nisam mogao u Carigrad, zašto da nevidim bar ove divote? Ta i onako sam platio parobrod do Ruščuka! Skoči i poleti na agenciju, dokazujuć, da sam rad bolesti morao ostati u Biogradu, pa bih sljedećim parobrodom dalje. Činovnik pregledni moje karte, pa napiši: *Franco weiter*.

Umiren tako, krenem istom ulicom prama jugo-zapadu, da i taj dio grada razvidim. Kaldrma oštra, jamasta, blatna, bez pločnika; kuće nizke, čudnovata lika, kan da su ostanci od turskih vremena, s krovovi, koji gdješto daleko na ulicu brče. Krenem lievo uz brdo: ovdje kućerak s dva prozora, pak mirine, pak koliba, pak ništa, sve nekako neuredno. —

— Avaj, nisi, nisi, moj dragi Biograde — uzdahnuh duboko — još premac Zagrebu ni redom, ni čistoćom, ni veličajnošću i sjajem. Oba ste dođuše starci, u prošlosti tamničari, ali si ti duže čamio u težem robstvu, robstvu turskom, pa se još nisi mogao onako liepo počesljati i uresiti. Ali ćeš se, vjere mi, i to skoro, pače još ćeš i nadkriliti svoga brata. Jamči mi za to divni položaj na samom pragu medju Zapadom i Iztokom; jamči zemlja, koja sluša tvoje zapoviedi, šumovita, rudna i plodna; jamči ona snaga, kojom si u četrdeset godina ođ šestnaest kuća zidanića stvorio jih na hiljade; jamči ukus, kojim si se počeo zaodievati; samo nedaj, da ti dukati čame u škrinjah. Ta novac je, da kôla, gradi, krasi! Budućnost je, dragi grade, tvoja. Pače već i sadašnjost, gdje te parobrodi, gdje te munjevite željeznice spajaju sa srcem dvaju

svjetova; gdje te na tisuće polaze inostranci, koje ti u liepih karucah, kojih si spremio silu, razvažáš po zemlji i okolicalah. Bit će, bit će, samo bodro i veselo! —

U tom razmišljanju stignem u gostionicu, pa ću na ulazu na redu parobrodske plovitbe čitati: U petak Biograd — Sisak.

— Ha, Zagrebe moj krasni, mili — klikoh, kao da mi je munjevna struja tielom prošla — za dva dana u tvojem sam krilu! Zašto da se izvr-gavam pogibelji na tih strašnih djerdapih? Tko traži pogibelj, u njoj će poginuti. Nisam doduše još vidio Topčidera, te dike, kako kažu, biogradske; nisam još posjetio ni umnih srbskih zavoda, da mi slika bude savršena. Ali što zato? Ta Biograd nije odskočio na kraj svieta, može se sve to i drugi put obići. Natrag, samo natrag u Zagreb!

Sutradan u šest sati bio sam, posve blažen, na parobrodu, a u posebnoj kabini. Ukrcala se i duhovita kćerka nekoga sudca zagrebačkoga vrhovnoga sudišta, koja je sa svojim mužem, trgovcem biogradskim, polazila u pohode roditeljem. Oko u oko, rječ po rječ, spoznadoh se i s tim vriednim bratom, pa ću ga u razgovoru zapitati, kako to, da biogradsko poglavarstvo tako zanemaruje varoš.

— Politika, gospodine moj, ništa drugo, nego visoka politika!

Sad sam sve razumio. Ta, ona i kod nas malone u taman guta najbolje sile naroda, a svakako mu podkapa moral i pouzdanje; pak pomislih, prosti Bože i obožavana ustavnosti, nebi li bolje bilo, da jedna mudra glava upravlja. Ali se sjetih one: Glas naroda glas sina Božjega, pak misli za lubanju, da te tko nečuje.

Vrieme je bilo cieli prvi dan tako krasno, da su mi se misli opet počele otimati za Carigradom. Nu kad nisam od drmanja mogao cielu Božju noć ni oka stisnuti, prodje me svaka čežnja, osobito kad nas je sutradan pod večer zahvatio silan vihar sa škropcem.

— Nu, sada se oni bjednici kobacaju na Crnom Moru — sgrozih se i stisnuh u kut svoje kabine kao diete u materino krilo od bauka — samo da jim se što nedogodi!

Kad sam sutradan šetao u Sisku pred kolo-dvorom, očekujući polazak vlaka u Zagreb, počeh se opipavati: čelo hladno, bilo umjereno, ništa me neboli, kavu sam sladko popio, zdrav zdravcat, pa mi se srdce raztuži, kano da sam izgubio najmilijega prijatelja, ter: — No zašto nisam ja danas u Carigradu? — rekoh sam sebi, gledajući u vedro nebo. — Ali sada nepomaže ništa: za sat ću biti u Zagrebu.

Kod kuće nadjem otvorena vrata, pa ću tiho uza stube, kao da se nječega bojim. Ali pred je-daćom sobom čujem, gdje jedna moja domarica veselo kaže drugoj:

— Danas je naš gospodin već u Carigradu. Za koji čas mora nam stići telegram.

— Evo ga živa! — otvorih naglo vrata.

Nješto tresnu, ali ja nećuh ništa, nego rieči ukočene i buljeće gazdarice:

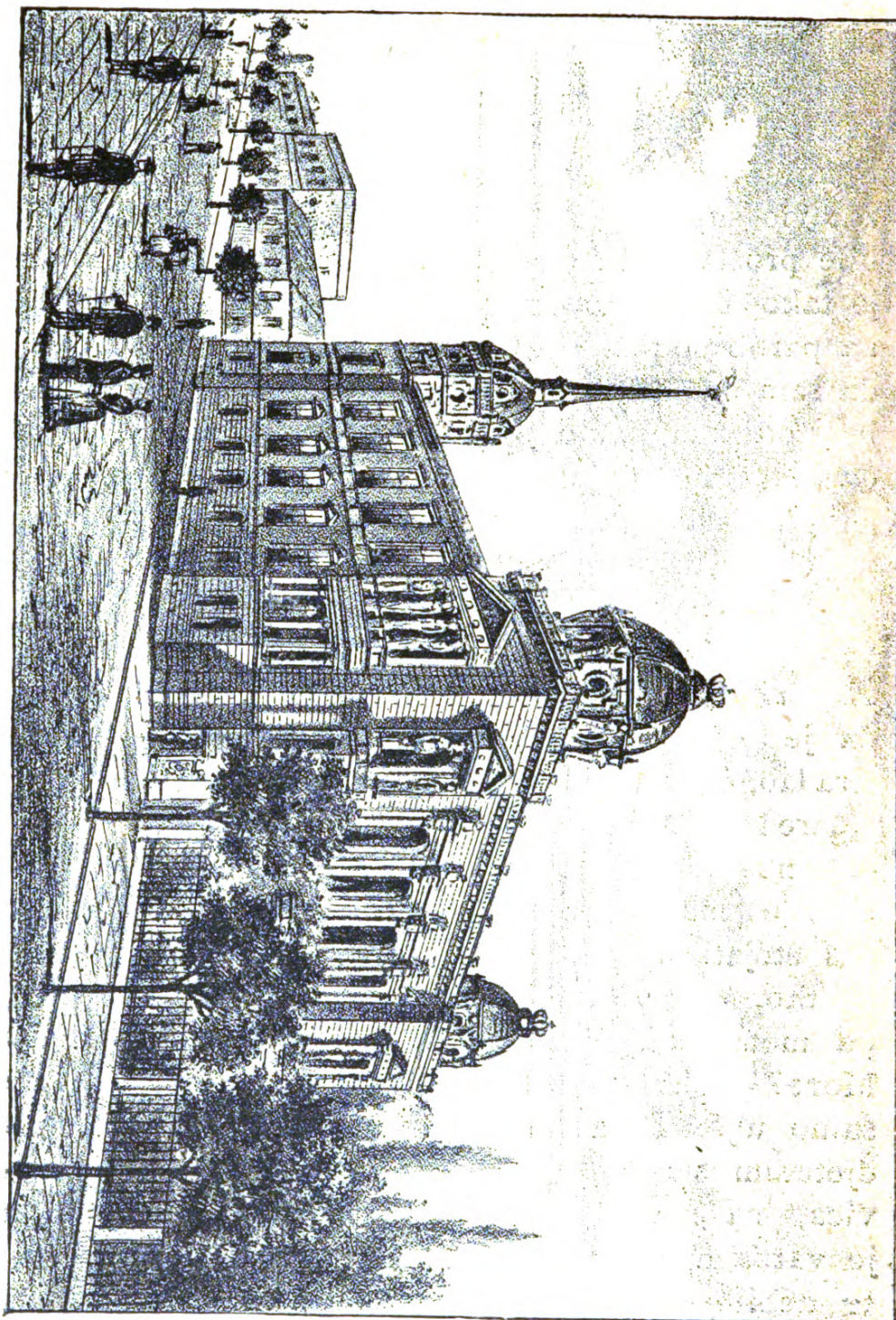
— Kako, tko, što?

— Nebo! —

I odoh u svoju sobu, niti neopaziv na tlih raz-treskane svjetiljke, koja joj je prestrašenoj pala iz ruke.

Koji je uzrok — primih razmišljati šećući po-kunjen — momu čudnomu djelu? Prevrći misli amo,

prebacuj jih tamo, napokon ustanovih: — Da sam u Drauecku zadržao posebnu kabinu, niti bi me bio grizao dim u oči, niti mučila sparina u komori, pa nebih bio ništa čuo niti o ružnom vremenu, niti o strahotah Crnoga Mora, već bih bio mirno usnuo u kabini i sutradan jur na putu u Carigrad pozdravio superiora i opatice, u kojih bi me društvu bile prošle mušice i hiri. Ali Crno More, zašto me je tako silno uzrujalo to more? Brodio sam jednom na parobrodu iz Trsta u Mletke po takovu škropcu, da sam se šest sati neprestano držao za *sartije* jarbola od pala, pak u Mletcih sav dan ležao u postelji, da se ugrijem; ljuljao sam se dva dana po strašnoj jugovini na ljuski tako rekući, na trabakulu iz Trsta u Jakin, da sam i na kraju čitav dan šemerio po ulicah; vozio sam se po Jadranskom Moru, koje već Horacij zove *turgidum* i *infames scopulos Acroceraunia*, iz Kotora u Zadar po takovoj mećavi, da je parobrod, pošav dalje iz Zadra, jako nastradao, izgubiv kosi jarbol; basao sam napokon jedared iz Mletaka u Trst po takovoj magluštini, da smo morali uza sve zviždanje parobroda i odazivanje manjih plavi udaranjem po kablu, svaki čas stojati na moru, da ili nepogazimo koga, ili da tko, razumieva se vazda brod, u nas netresne; pa meni ipak nikad ništa. Što je dakle to Crno More? Za druge može biti što mu drago, makar samo ulje, ali za mene Bakranina, koji sam još djetetom slušao teške jadikovke mornarskih udovica, na nijedno tako, kako na Crno More, bilo je vazda najveća strahota. Rieči: Crno More, nikad te nebilo, gdje si toliko sirotica u crno zavilo! tako su mi se usjekle u kosti, kako priče o noćnih strašilih, od kojih nesmiju ni odrasli ljudi u bližnju

Kraljevska palača u Biogradu.

sobu bez svieće. Uzmi to, pak još nervoznost bolestna čovjeka, koji od jedne skrajnosti skače na drugu, pa ćeš razumjeti, kako se putnik brzo vraća iz Carigrada.

Nego bilo, što mu drago, evo me u Zagrebu kukavna s odlukom posve razklimanom.

Prijatelji mi se po gradu smiju, bockaju me dosjetkami; malo će tko, bar na očigled, požaliti nesretnika. Ali kad tamo, kiša lieva u Zagrebu danomice, pa liepo sve do zadnjega lipnja. Meni se pomalo vedri duša, a kad mi je prijatelj Rački jednom rekao: — Pravo si imao, što si se vratio, ta i kud bi po ovakovoj pljuštavici? — umirih se posve, očekujući željno vrijeme, kad ću moći stvoriti *stavnu odluku*.

II.

KAKO SE PUTUJE BADAVA.

U Zemunu. — Srbska gospodja. — U Biogradu. — U srbskoj kući i u Matije Bana. — Topčider. — Proti nakani u Novisad.

Da što prije izpričam znaličnu čitaocu tu čudnu priču, kazati mi je, da sam ljetos, naime g. 1885., odsluživ u Samoboru u kapelici kod sv. Jane 11. svibnja, kao na svoju šestdesetgodišnjicu, svetu misu, kod koje me je, riedki i veličajni slučaj, dvorio brat, sudbeni savjetnik u miru, krenuo 12. svibnja, nerekav u Zagrebu nikomu ništa, iz Siska Savom, s neoborivom odlukom, da doprem do uzdisanoga Carigrada. S neoborivom, velim, jer sam na sve opomene svoje duše o strahotah toga puta, odgovarao: — Pa što zato, nekoliko godina prije ili kasnije, i onako mi već nepreostaje dugo. — Prezrevši tako smrt, što jedino pravi čovjeka sigurnim i odvažnim, izkrcah se 14. svibnja okolo četiri sata poslije podne u *Zemunu*, gdje mi je trebalo čekati jedan dan na sljedeći parobrod za Ruščuk.

Kad sam lani gledao Zemun s biogradskoga šetališta, pričini mi se nekako tajnovito-krasnim, osobito kad sam pozornije motrio podrtine grada grofova celjskih, što se vise na vrhu brda, kao

svojina gradska po smrti srbskoga despota Gjurgja Brankovića. Da sam bio ptica, preletio bih bio onamo. Znao sam, da taj grad, spojen parobrodi i željeznicom s inostranstvom, tjera znamenitu trgovinu, pak sam mislio, da će to biti kakov mali Beč. A znao sam i to, da je tu g. 1456. od kuge umro onaj glasoviti Janko Hunyadi, koga je naš narod kao vješta pobjednika Turaka, uz Kraljevića Marka i uz druge glasovite junake, proslavio u svojim pjesmah pod imenom Sibinjanin-Janka. Možeš si dakle pomisliti živu čežnju, koja me je upravo vukla onamo. Nosaču dadem nalog, da me vodi u najbližnju gostionu, kako ću što prije početi obilaziti gradom. U varošu, gdje je srbski živalj zavladao, pozdravi me uljudni gostionik njemački, pa će mi na pitanje, kuda se steru glavne ulice, slegnuv ramenima, kao da nešto žali, pokazati vrata, kuda ću namah doći do cilja. Slomim se na ulicu, ali nemogu naglo od jamâ na cesti, a šiljakâ na taracu bez pločnikâ. Udarim uz kukavne kućarice, pak me eno za čas na prostranom trgu, koji desno rese škola i katolička crkva s jednokatnim župnim stanom; rese velim, jer ostalo je tu kao na selu. Bih li pohodio župnika, znanca mi i prijatelja, poštenu dušu, Vilima Korajca? Sada još neću — pomislih — zatrajao bih se kod gostoljubnoga gazde, pa nebih mogao po tenani razgledati, svakako bar ljepotu. Zato kupiv u bližnjem štacunu cigara, krenem pravcem, kojim ću po štacunarovu napatku namah stići u glavnu ulicu. I jest glavna dužinom i širinom, ali redom i čistoćom prva i zadnja! Bio je svetak, Uzašašće Gospodinovo, pa ljudi sjede pred kućami na klupah, medju kojima ima i ružno sakatih prosjaka; a ženske, ponajviše

trcljaste, klopoću po oštroj kaldrmi u tako kratkih papučah, da jim pete nemaju podloge. — Aha, to je prag orientalizma! — pomislih poražen. Pak i sbilja, krenuv prama brdu, začujem gajde, kao da je kolo. Hoću do njega, ali mi treba prevaliti gomilu smeća, što su čisti stanari sgrnuli upravo na ulazu svom širinom. — Vala, to je već orientalski! — ali nije ipak — rekoh sam sebi, kad sam izašav odanle, opazio dvie krupne ženetine s tako omašnim *košaci*, da bi i dvie najšire Moslavkinje imale odviše.

— Što ste vi, drage, Srbkinje, ili Magjarice? — upitah začudjene.

— Njemice smo — odvratiše mi njemački — preselili smo se iz Banata, stanujemo eno ondje — i pokazase mi lievo tiesan i blatan dolac pod brdom, s kućicama, u kojih valjda jedna krinolina izpunja cijelu sobu.

— Hvala Bogu! — pomislih u sebi — da se bar naš narod još negrdi tako.

Sve misleć, gdje bih našao grad u gradu, udarim natrag uz glavnu gostionicu: *Zum Engel*, do koje se stisnuo vrt pun cvatućih ružica, kakvimi se ženskinje jako kite navrh glave i pod uhom. Dok tako gledam lievo, desno, eno gdje se na dnu a popreko ulice lagano pomiče povorka kolijâ, koja po nakićenih crvenimi vrpčami konjih spoznah za svatbu.

— Nikad bolje — pomislih — tu će biti nješto za oči — pak u skok za njom.

Kad stignem na trg pred crkvom, vjerenici već bili unišli, a svatovi, u cilindrih, bielih prslucih i crnih frakovih, silaze s vozila, koja ja sad uzmem na oko. Ima liepih karuca, s vatrenimi paripi,

koji uzorno opremljeni, neprestano prebiru po prašini; ali ih ima i takovih, kojim su hame užetom privezali za rudo; napokon će se približiti i jedne tarnice s omašnom gospodjom u crnoj odjeći od saten-mervelja, pod klobukom s perjanicom. Snišla bi i ona, ali tarnice nemaju stupaljke. Gledaj amo, motri tamo napeto i zabrinuto, kad al pred nju skoči ljudesina kućiš, razširiv, što je više mogao, ruke. Gospodja ustani, i nagni se gornjim tielom, izpruženih ruku, kan da će zaroniti u vodu, pri čem joj se nješto prosu, što mene zabliešti, ter niti neopazih, kako je na tla, pak u crkvu došla. Dugo sam čekao pred crkvom, tik vratâ, da vidim mladoženje. Krupna djevojka, sva zažarena, gojna, u bijeloj odori s pršećom odtraga koprenom izadje polagano, motreći pozorno narod, kan da će reći: Tu sam ja! Ali kad se na kočiji od nas obrne, kupeći i zatičući okolo sebe one našušurene brhane, ledja joj crna, valjda od prečistoga naslona kočije. Dvadeset vozila kreni, a ja ostani zapanjen, misleć, što je to? U čas sam bio u svojoj gostionici, spreman i na šake, kad bi me tko hotio vući napolje!

Da sam sutradan na mjestnom parobrodicu, kakovi tuda do šest puta na dan obće, rad išao u Biograd, netreba mi spomenuti: ta išao sam u varoš! Bio sam se na Savi spoznao s nekom bogatom udovicom iz Šabca. Bila je po objedu, kad su se svi putnici popeli iz komore na palubu, i ona za njimi popošla; ali dosjetivši se pred stubami nječemu, vrati se natrag, pa sjedavši u gornjem kutu na divan, podboči zatiljak o desni lakat, kan da joj se driemati hoće, pak i sbilja zažmiri. Ja iz drugoga kuta pušeći bacih i nehotice na nju oko. Ima, što se vidi, na glavi crljenu kapicu, koja je

na vanjskom dnu tako gusto sve naokolo posuta dukati, da se jedva četvrt svakoga vidi. Pod nju je s čela gladko počesljala vranu kosu, a oko nje na način krune omotala debele, neznam da li samo naravske ili posudjene pletenice, a sve preplela uvojkom od istoga latka (šamijom), kakva joj je i ječerma i suknja, pa ga na tjemenu pribola diamantnom pribodnjačom. Taj joj nakit glave, premda je vremešna, podaje nješto mladenačkoga i nevina. Ječerma od teške sure svile, načičkana okolo vrata prozirnim čipkama, a dosižuća malone do pod jabučicu, tako joj se prekrížila na prsiju, da joj nevidiš okrajaka. Krilo odjeće od jednake svile spušta joj se u gustih naborih od žličice želudačke do stopalâ, ostavljajući, da se odtražnji skut za četvrt lakta po tlu vuče. Život joj lako obuhvaća haljetak od granatobojnoga atlasa, silazeći postrance niz prsa, sa zvonkasto-širokimi rukavi, izpod kojih vire tanahne čipke, stisnute oko koštica, a sav sprieda i straga ukusno i bogato izvezen srebrnom niti. Na ušiju diamantne naušnice, oko vrata zlatna ogrlica, o pojasu lančić i urica od zlata, na ruku svakovrstno prstenje i sjajne narukvice: sva se sjaji! Da je bila mlađja i ljepša, bila bi čak i mene posve očarala. Premda je hotjela driemati, svaki bi čas izpod oka zirnula na mene, koji po njoj oči parim. Što ona stidnije, ja sve to slobodnije, znajući, da se gospodje baš neljute ni na starijega čovjeka, kad jim posvećuje svoju pozornost. Kad se duže vrijeme sastalo oko s okom:

— Što me tako gledate — reći će mi sa smieškom — kao da sam kakvo čudo?

— Za mene — prihvatih, vraćajući joj smiešak — svakako; divim se vašoj krasnoj odjeći.

— A da — izpravi se na divanu, pa prebrusi, ogledavajući se razkošno po životu, ljesicom po okrajcih gornjega krila — takav adet!

— Nije baš obćenit. Lani, kad sam iz Zagreba došao u Biograd, vidio sam mnogo Srbkinja, koje se nose na francezku.

— Da, mlađi svet — opazi sažaljujući, nakrivivši malko ustnice — da budu tobože vitkije, pa makar i pod silom *midera*, od koga da nas Bog sačuvaj, nemožeš ni da jedeš, ni da ležiš, a kamo da sediš bez muke.

— Pa još s tolikim troškom — potvrđujem ja kavalirski — jer te vaše odjeće moraju biti jako skupe.

— Da vidite, još su zdravo jevtinije, nego vaših gospodja.

— Kako to? — prekinuh u čudu — ta na onih nema toliko srebra!

— Ali tim više ima mode, svake godine barem po dva puta; a ove se naše nemenjaju, dok jih teče, pa to je, čini mi se, zdravo jevtinije.

— Pak i pristaju — potvrdih opet na španjolsku — puno ljepše.

— Nismo doduše tako vitke, — obazire se oko pasa — ali smo svakako slobodnije, bez nikake muke.

— Mogle biste i ono biti — zanovietnuh, da nebude baš uvijek jedno.

— Kako? zapita žmireći i poduprvši zavinutim kažiputem donju ustnicu, a palcem bradu.

— Da se pašete okolo kukova, pak da haljetak spuštate do pasa.

— Zar vam se činimo odviše kratka života, a previše dugoskute?

— Oprostite, što se usudjujem . . . — zatepah nješto zabunjen.

— Ništa, ništa — uze me sokoliti — samo otvoreno! Ali vidite, čovek mora i dobru i zlu stranu primati od mode. Ako moje seke krenu tako, neću ni ja biti zadnja.

Ustade, pak naklonivši mi se prijazno, podje sada već odlučno na palubu.

Što misliš, čitaoče, jesam li ja ostao u svojem kutu? Nedaj Bože, slabo bi me poznao, ljepotu treba motriti dugo i sa svih strana, ta i zato putuješ po svijetu.

Kad ja gore, al ona, stojeći do *kavobande* drži razastrtu ruku nad očima, razgledavajući na sve strane.

— Hoćemo li skoro, milostivna? — rekoh joj tiho iza ledja.

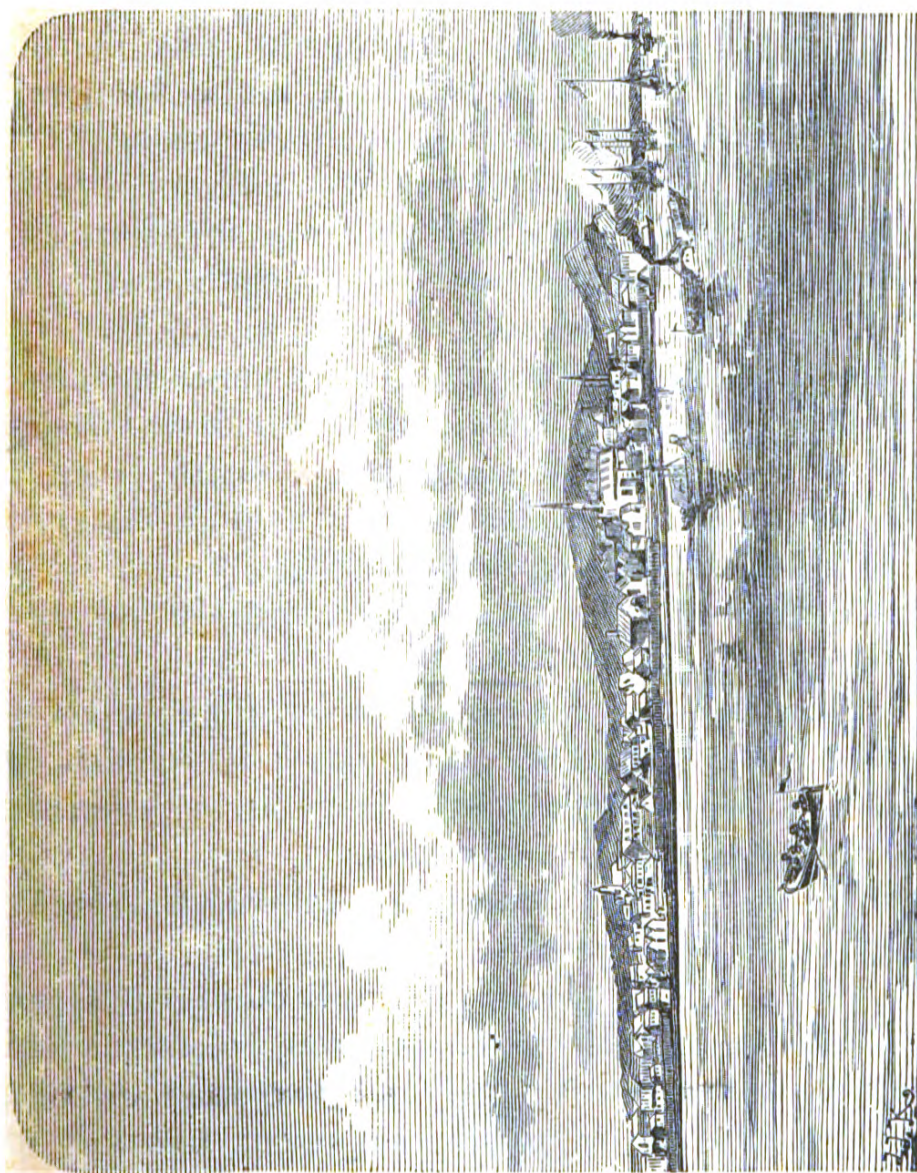
— Za sat oćemo da budemo u Beogradu.

— Vi ćete valjda na svatbu? — upitah zna lično, ali s nekim strahom.

— Zašto pitate? — odvrati, spustivši ruku i sjednuvši prama meni na klupu. — Zar zato, što sam malo lepše opravljena? Ta od Šabca do Beograda treba da se tek nekoliko puta protegneš po divanu; pak i da mi netreba silesija prtljage: rada sam slobodna! Idem na krštenje svojoj snai (bratovoj ženi) ako Bog da, za nekoliko dana. — A vi, gospodine, kamo, ako smem pitati.

— Danas u Zemun, a prekosutra u Carigrad, da vidim.

— U Carigrad? Lepo! Mnogo ćete čudna da vidite. I ja sam se spremala sa svojim pokojnim, Bog mu dao duši lako, ali nama nije bilo sudjeno. Sad već kad, ili nikad! — uzdahnu duboko.

Zemun.

Kad je u Biogradu izlazila, nadjoh se na *bar-karizu*, a ona mi prijazno pruži ruku, veleći: — S Bogom, do vidjenja!

— Bog daj, skoro!

Došav dakle sutradan iz Zemuna u Biograd, krenuh uz mitnicu prama jugozapadu, pak namah lievo uz brdo. Kad ja do pol ulice, ali preda mnom dvoje ljudi, od kojih jedno spoznah već straga.

— Evo, to ti je taj gospodin — reče moja Šabčanka svomu bratu stolaru, kad sam se uzporedio s njima, — o kom sam vam jučer pripovedala.

Kad smo se pozdravili, pruživši si ruke:

— Nisam se nadala — reče mi s ljubkim smieškom — da ćemo se tako skoro da vidimo. Nego kad već putujete po svetu, da gledate, nebi li oteli sa mnom i s mojim bratom u moje snae, da vidite, kako je kod nas u Beogradu.

— Vrlo rado! — prihvatih, pristupiv na njezinu stranu.

U čas bijasmo u malenoj kućici, koja je već u devet sati u jutro bila spremljena i čista, kan da i nismo u prestolnici, gdje se inače niti u jedanaest sati neusudjuje čovjek u pohode.

— Evo ti, snao, onoga gospodina, što putuje u Carigrad.

Blieda i teška plavka, pruživši meni ruku, povede nas uz drvene stube. U sobi okolo stienâ široki divani, a medju njimi gdješto ormar i stolac, pak i postelja sa svilnom prostirkom, baš kao na pragu medju Iztokom i Zapadom. — Dok sam ja s bratom sjedio na divanu i razgovarao se o Carigradu, eto snahe, gdje na taci nosi u zdjelici kuhanoga voća s toliko srebrnih žličica, pak opet čašâ frižke vode, koliko je nas bilo.

— Izvolite malo *sladkoga*, kako je u nas adet — reče snaha, držeći preda mnom tacu.

Bili to mladi orasi kao lješnjaci.

— Krasno! — uvedoh, okusiv se toga nektara.
— Kako ga pravite, ako vam nije dosadno?

— Dosta mučno — prihvati Šabčanka — nebi ni zapamtili na prvo čuvenje. Ali će moja snaa, ako vam je s voljom, da vam to napiše.

— Drage volje — odvrati ova, položivši na stol sladko. Umete li čitati srbski? — pogleda me izpod oka.

— Kako nebih, naše najsavršenije pismo? Bit ću vam vrlo zahvalan.

Tek što sam popio dvie čaše dobre frižke vode, eto i snahe s receptom, koji pod redkom priobćujem,*) nebi li i naše uljudne gospodje bar u jutro, kad mi po našem običaju nemamo što podati, htjele sladkim dočekivati svoje posjetnike: jedan narod, da budu i jedni običaji!

Hotio je i brat dotično muž višekrat dodati koju, što se vidjelo po otvaranih mu i zatvaranih ustiju, ali nije mogao od čavrljavih gospodja. — Napokon očitovah, da moram tražiti fiakera, da me još jutros odveze u Topčider, u ljetnik moga prijatelja, Matije Bana.

— Da, da — skoči mi u rieč preuljudna Šabčanka — poznamo ga dobro, pisac jelte? Nego vi ste stranac, a mene i onako vodi put mimo čaršije,

*) Uzmi frižkih oraha, kad su veliki kako dobar lješnjak. Zakipi vode u loncu, uzmi deveti dio iste, pak u njoj prokuhaj orahe tako, da malo prokipe; to učini još osam puta zasebice. Onda uzmi jedan i pol puta toliko cukra, koliko važu orasi, raztopi ga, da se liepi, u vodi, prokuhaj u njoj još malo orahe, da se voda, koja je na njih, izpari, pa zatvori sve to u flašice, kako drugo kuhano voće, pa si stvorio *sladko*.

gde ima najviše fiakerâ, da nebi tražili što više: za sat tri dinara, a u varoši dinar, kud god na dušak poveze.

Mili Bože, kako se narod, nepitajuć, ni koga si plemena, ni koje vjere, liepo slaže, dok se neuprte samoživi smutljivci. Riščanka vodi katolika do fiakera!

Da sam se što uljudnije zahvalio na tako odličnom gostoprimstvu, možeš si pomisliti.

Fiaker me odveze, srećom ne u ljetnik, već u njeku ulicu pram Dunavu, gdje da Ban obično sjedi.

— Ruke šire, u čelo se ljube, — kaže naš narod za prijatelje, kan da znade, što će se medju menom i Banom sbiti.

— Nu, pa kamo, ako Bog da — proprti moj nješto bolešljivi prijatelj, koji bi mi, da je po običaju drugih književnika, morao biti vazda kivan sbog one moje kritike o njegovoj neumrloj Mejrimi, o čem se je u svoje vrieme govorilo.

— Upravo k vam, prijatelju, da vam vratim milo za drago, a sutra u Carigrad.

— Nu — reći će sav zabrinut — ovako bolešljiv nemogu vas voditi nikuda po Biogradu; ali kad se vratite, nadam se istim putem, a vi uprav iz parobroda liepo k meni na Banovac — svaki fiaker znade — imam konje, vozit ću vas u Topčider, ta krasno, da nemože ljepše, pak i po Biogradu u naša društva, da sve proučite. A medjuto dat ću vam list na svoju sestru, koja će vam moći biti, čega nedao Bog, u kakvoj neprilici.

— Ta kamo ću ljepše! — stisnuh mu prijateljski ruku — Vi me uprav usrećujete. U nepoznanu gradu takov znanac!

— To budi pečat našega prijateljstva. Kao da sâm glavom dolazim, dočekat će vas moji.

Uzev i kod njega najprije sladko, pa crnu kavu, požurih se, da vidim, dok je otvorena, prvostolnu crkvu. Kad ja na kraj ulice Terazije, al eno gdje u bližnjih Mihajlovoj i Dubrovačkoj, koje se prama Savi spuštaju, ruše lievo i desno stare sgrade, pa zidju nove, uza široke pločnike, medju kojima su već svu ulicu potaracali četvornim kamenom, kako u Beču. Pa ne samo tu, nego i u Dorčolu ruše one turske podrtine, pa vuku ravne i široke ulice, izpunjujući jih ukusnim kućicama, sa shodovi na orientalnu, ter će skoro i cielo ono predgradje biti obnovljeno. Liep zaista napredak, po kojem će se izpuniti ono moje gornje proročanstvo. Bog daj sreću! Ali sada k crkvi. Pokazuje ona, stojeći na bočini brežuljku, blizu Kalimegdana, liepim zvonikom ne samo put na nebo svojim vjernikom, nego i varošište putnikom, koji najprije nju smotre. Vanjština joj nepokazuje nikakva izrazita sloga, ali nutrinja je bogata, ukusna, krasna. I ikonostas sa mnogo dobrih slika i vješto izrezana sjedala od drva uza stiene, sve sieva od zlata, podpunoma vriedna svoga imena. Hvala Bogu, kad je tako, ter je pod Milošem, premda se ljuto zagrozio, nije smio iz tvrdjave topovi rušiti paša, kad su prvom zvona s turnja opet pozdravila kršćanskoga Boga. Od toga nije ga odvratilo, kažu, ništa drugo, nego ona lakonička Miloševa: — Neka ruši, da vidimo! pa su zvonovi tutnjeli tri dana od jutra do noći.

Ali kada sam opet u Biogradu, pak u nedjelju, treba mi i zaviriti u Topčider, bez koga si nemožeš stvoriti podpune slike o tom liepom gradu. Bio sam već u jutro vidio na glavnom trgu nošnju pro-

stoga naroda, koja mi se kod ženskinja jako svj-
djela. Na životu nose izvezenu ječermu bez rukavâ,
dopiruću do pasa, od koga jim se sprieda i straga
do kičicah spuštaju šarene pregače s resami na
kraju, ostavljajući postrance otvorenu košulju, koja
je, kako i rukavi, sva izvezena plavo-crveno. Noge
su poviš šarenih dokoljenaka obule lakimi šiljas-
timi opanci. Na glavi jim sjedi crljena kapica, ob-
rubljena bar nječim blistavim, s koje prši straga
biela koprena malo ne do stegana. Oko vrata se
leskeće ogrlica od patvorenoga crvenoga koralja,
koja se gubi u njedarca. Slikovit zaista pojav! Al
u Topčideru se nadah vidjeti narodnu nošnju i go-
spodjâ i prirode same. Možeš se onamo odvezti budi
željeznicom, budi fiakerom: ja preporučam ovaj po-
sljednji, što ćeš tako vidjeti i onaj dio grada, koji se do
njega stere. Za sat vožnje eno te kod cilja. Topčider
je više šuma, nego li perivoj, a leži za gradom medju
dva niza šumovitih brežuljaka, poput našega Zagre-
bačkoga Sofijinskoga Dola, samo što je onaj puno
širi i ravan. Već na ulazu počima ti se s kosami po-
igravati onaj lahoric, što nasićen kisikom struji dolom,
slobodeći ti disanje i kriepeći živce, ter se i starac
osjećaš pomladjenim, kan da si sad na izašao iz
kakve tvornice kisika. Da ideš pješice, što siro-
mašniji građani čine, mogao bi već na početku
ući u samu šumicu, koja bi te krivudastimi puteljci
u sjeni dovela onamo, kamo juriš širokom i liepom
cestom posred što bujnijih stabala, naime u sre-
dište. Tu su zaokružili nekoliko uzdignutih lieha
riedkoga cvieća, poput bečkoga šetališta, i namje-
stili sve naokolo naredne klupe, da uzmogneš mo-
triti i prostije ljude, koji su se prosuli po travnicih
jedući i pijući, i odličnije ljude, koji sjede pred

kavanom uz čašu piva, i Milošev ljetnik, koji u turskom liku stoji pred tobom. Taj je prostor bio njekoč livada, ter se i danas pred ljetnikom vidi kamen, s koga je Miloš uzjahivao konje. Dosta se je naljutio knez, što su mu to mjesto nagrdili dragocjenim i riedkim stabarjem, ali nije smio pre-priečiti djela, što je stajalo pod zaštitom ljubljenoga mu sina Mihajla. U sam ljetnik ulaziš nizkom komo-rom, koja je prostrana, koliko sva sgrada, pak uz jednostavne stubena hodnik, gdje naokolo visi nje-koliko uljenih slika, koje nisu baš velike umjetničke vrijednosti. Nego zanimivija, pače vrlo je znamenita soba, u kojoj je sam Miloš stanovao i umro.

Milijunaš se u običnoj sobi zadovoljavao jedno-stavnim posobljem. Na prostoj postelji bez pokri-vala leži mu razastrta prosta rubenina s ogromnimi dokoljenkami, podno nje omašne čizme, a u kutu toljaga, kojom je mlad zamahivao na šetnji, i štule, kojima se podbočivao u starosti. Po stienah mačevi i sablje demeskinje, kojima je odrubljivao turske glave. Do te sobe ima malena bogomolja, gdje je sazivao u pomoć kršćanskoga Boga proti dušmaninu Krsta. Sila se pričâ pripovieda o tom znamenitom čovjeku, koje označuju i silnika i dobrotvora i lu-kavca. Od svih neka stoje ovdje tri, koje su mi ostale u pameti. Jašuć jedared poljem s pratnjom, spazi na livadi prekrasna pastuha. Čiji je to hangir? — zapita pastira. — Toga i toga gospodara. — Lažeš, huljo, to je iz moje ergele. Vodite ga, momci, kući. Nego kad je kasnije onaj gospodar došao Milošu, da od njega kupi volova, dade Miloš iz-tjerati iz svoje staje deset tovnih. Kad ga pako gospodar zapita, koliko će mu platiti: — Beno — reče — moj parip, a tvoji volovi! — Drugi put

dodje Miloš u Petrograd, pa će k caru. Dvoranici mu reknu, neka u prednjoj sobi čeka, da je car u poslu. Čekajući tu pol sata, spazi u kutu kip sv. Nikole, pa će početi metanisati. Kada car stupi u dvoranu, knez metaniše mrmljajući: Da ti mater, čekao sam ja, čekaj i ti još više. Napokon okrenuv se, drhtne na oko, pak: Oprostite, vaše veličanstvo, obavljao sam jutarnjicu — reče. — Ništa, ništa — odповrne car sa smieškom: — prva je Božja! — Kad su jednom navalili Srbli rogoboriti u skupštini, da se preveć Srbalja iz prieka namiešta u službe, reče Miloš: — E pa dobro, braćo, kad jih nećete vi, neću jih ni ja. Da jim . . ., sutra će svi iz zemlje! Nego ded ti, Jovane, sjedaj, da pišemo jednu francezkomu kralju francezki, a drugu bečkomu caru njemački. — Ta kako ćemo, gospodaru — izpričava se mudro Jovan, — kad ja neumijem tih jezika? — Eto gle! — odsječe Miloš — zar će oni porad vas učiti srbski? Svi će oni iz prieka ostati u zemlji!

Pregledav još malo kapelicu, koja stoji do ljetnika, liepu, s bogato pozlaćenim ikonostasom, sjedoh i ja pred kavanu, da popijem čašu gradačkoga piva. I tu, i po travnjacih i po stazah sila svieta, koji neprestano dolazi željeznicom, a u njem toliko srbski odjevenih gospodja, da se Biograd može još zvati po ženskom odielu srbski. Osobito ti gode djevojčice u onih šarenih suknjicah: kao pokladne krabuljice! Bio bih još vidio i kraljicu Nataliju, tu krasnu mučenicu, koja se običava u šest sati dovezti, ali me je prešao posao drugamo zvao. Zato, zakrajčiv razgovor s nekim mladim pjesnikom srbskim, koji mi očitova, da je njemu napokon svejedno, napisao Čengić-Agu crnogorski Petar Njeguš,

ili Mažuranić Ivan, samo kad je djelo izvrstno i naše, krenuh poći, uvjeren, da se Biogradjani mogu ponositi svojim Topčiderom, samo da malo dalje nema Košutnjaka, gdje se je za čas potamnilo srbsko ime umorstvom plemenitoga kneza Mihajla!

U šest sati na večer rekoh gostioničaru u Zemunu, neka mi u sedam priredi večeru, jer da najkasnije u polak devet moram biti kod agencije parobrodarske. Uzalud me umirivaše uljudni gostioničar, da parobrod nedolazi nikad prije jedanaeste u noći, neka mirno večeram. Progutnem više, nego li pojedem ono teletine, pa žurno u poslovnicu društva, koja stoji na ovom kraju onih dugih drvenjara, što se protežu do ukrcavališta. Za kartu do samoga Carigrada platih 82 for., što sa 3 for. od Zagreba do Siska i sa 20 for. od Siska do Zemuna, čini ukupnu svotu od 105 for. za vožnju. Zatim me odvedoše u njeku buharu na drugi kraj onih drvenjara, sumorno razsvietljenu uljenicom. Vjetar duva, a škropac škropi, da nemože jače. U devet sati dodje mi javit sam činovnik, da je ladja iz Oršove malo prije stigla, pa se čeka samo ladja iz Pešte, koja će medjutim, što ju je magla stigla, prispjeti tek u dva sata poslije polnoći; neka se strpim. Bilo je na njem vidjeti, da puno drži do carigradskoga putnika, valjda će društvu od njega najviše novaca pasti u mošnju. Za čas udje i neki vojnički podvornik, koji iz Biograda dvori kapetana u Zemunu, pa me zamoli, neka ga u horu probudim, ako bi on zaspao. Preporučiv se za isto i ja njemu, pružismo se po klupah.

Kad al u dva sata čuju se glasovi pred vrati: Ladja ide! Mi vanka, pa za svietom. Stražar nas na mostu nepušta unići, dok neizadju ljudi, koji su

s peštanskim parobrodom došli. Napokon uljezoh, pa nenašav na brodu nikoga, tko bi mi vidio i pristipnuo kartu, kako je inače običaj, snidjoh pospan na svoj strunac. Kad ja u jutro na palubu, a mi pred Zemunom! — Parobrod je prekasno došao — pomislih — pa nije hotio, kako običava, noćiti pod Biogradom. Šeći gore dolje, napokon će parobrod u tri četvrti na šest krenuti pod Biograd. Kapetan manevrira i prima putnike, a ja snidjem u komoru, da se okriepim kavom. Napokon kreni parobrod, a ja u veselju izpij još jednu čašu vode. Ali pošto mi se je pričinilo, da je parobrod mjesto niz vodu, zaplovio uz Dunav, skočim pred poručnika, pa ga zapitam nješto, što u onoj naglosti nisam ni sam znao. — Brod će namah skrenuti — umiri me poručnik. Misleć, da će niz vodu, sjednem mirno. Al on svedjer brodi uz riek. Skokom skočih sad već pred kapetana: — Za Boga, kamo idemo?

— Ta u Peštu — odvrati mi kapetan u čudu.

— A ja idem u Carigrad — zatrtam tako sdvojnim glasom, kan da propadam u ponor, pa mu pokažem kartu.

— Čudno, zaista čudno! — primieti kapetan. — A kako ste došli na ovu ladju?

- Ta naputili me vaši ljudi.

- Naši ljudi? Nije moguće!

Pripovjedih mu sgodu, a on će mi sav smrknut:

— Bilo kako mu drago, mi idemo u Peštu; vi ste, vrlo žalim, izgubili dva dana, ali niste novac. Dat ćemo vam svjedočbu na ravnatelja postaje bilo u Karlovcih, bilo u Novomsadu, kamo vas je s nami volja.

Na taj grom iz vedra neba odlučih se za *Novisad* kao središte književnoga rada naše braće srbske.

Putem nisam niti što vidio, niti čuo, sav zadubljen u svoju nesreću. Ta, dva dana kasnije vidjeti Carigrad, bilo je za mene uprav grozno. Samo kad smo se približavali postaji, opazih, da kapetan igra s nekom gospodom na karte. Pristupim i zamolim ga za svjedočbu, al on ni makac. Tekar kad je konobar zaviknuo: Novisad! skoči kapetan, baciv karte, na palubu, a poručnik mi pruži njeko pismo. Pročitam, gdje se samo kaže, da sam se ja bludnjom ukrcao na krivu ladju. A čijom krivnjom, o tom ni rieči. Hoću da prosvjedujem, ali putnici već izlaze, brod će u čas dalje, nepreostaje mi drugo, nego s torbom na kraj. Tako je bio proračunao kapetan, samo da pokrije očevidnu krivnju društva.

Kad sam već pod moraš u Novomsadu, ajde da ga razgledamo. Najpodobnija mu je slika plosnjat čador. Glavna mu ulica teče malone od šetališta kod Dunava pa sve do suprotnoga kolodvora; uz nju se istobježno snuju drugotne, široke ulice, ali sa sve to nižimi kućami, tako da se na svih okrajcih vide samo potleušice, koje spajaju čador sa zemljom. Glavna je ulica u sredini široka, ravna, čista, zakriljena skladnim kućami katicami, kao u najbolje uredjenu gradu, da ju je liepo vidjeti. Sredinu joj je utro dobar tarac, a okrajke ugladio dosta širok pločnik, uz koji se s obje strane otvaraju liepi štacuni. Tu je Corso novosadski, kojim u svako doba, osobito u blagdan, jure i mnogobrojni, pristojni fiakeri: riečju, to je varoš! Da ju gledaš sa zvonika, recimo, katoličke crkve, koja stoji poprieko napram najvećoj gostionici Elizabeti, vidio bi mnogo crkva, pet pravoslavnih, dvie katoličke, jednu armensku, dvie evangeličke i jednu sinagogu. Stojeć pako u jutro naslonjen na prozoru rečene gostionice,

vidiš pod sobom uza pločnik niz stolova, po kojih su piljarice namjestile svakoga dara, po čem moraš suditi, da su stanovnici izvrstni voćari i vrtlari. Tuda se vrše gospodje i služkinje, gojne, zdrave i rumene, u uzorno čistom franceskom odijelu, s bogatimi nabori, koji su na svakoj tako savršeno iztiglani, kako nigdje drugdje. A kad snidješ među nje, pak im zaviriš u oči, do Boga miline! Bile te oči plave ili crne, sve su krojem mandale, a sjajem kapi rose o jutarnjem suncu, takva čuda nigdje u svijetu. Pa kada se te tajnovite oči u odličnih gospodja zaokvire koketnim klobučićem po najukusnijoj modi, imaš što da gledaš. I mene je jedna crnooka upravo zadivila sa svoje ljepote.

— Koji može biti uzrok ljepoti toga naroda?
— zapitah gostioničara.

— Križaju se!

Pak i sbilja, među dvadeset i dvie hiljade stanovnika ima Srbalja, Hrvata, Magjara, Njemaca, Talijana, Židova i Bog zna još kakve smjese.

Ali premda je pretežnji dio pučanstva srbski, neima ni traga srbskoj nošnji, a malo srbskih napisa nad štacuni, dočim jih kazalište magjarski zabavlja. Evo svjetla i sjene križanju naroda!

A zar baš ništa o naravi drugotnih ulica? — Mahni se, brate, jalova posla, ima tu svačega, što tebi netreba znati, radje podji sa mnom, da se u glavnoj ulici zabavljamo onom povorkom od stotinu vozila, na kojih prolaze svatovi. Konjem rese glavu po dva postrance viseća ručnika, a svatovom cvieće. U prva se kola strpala dječurlija, pa se dreče, da sva ulica jekti od svatovskih pjesama; a za njimi se voze mladoženje, ogrlivši jedno drugo. Ostali svatovi, zažarena lica, kako koji, što u ka-

ručah, što na tarnicah, što u svili, što u platnu, što u suknu, da bude svačesa. Ljudi gledju čudnu družbu, želeći svatko, tko je potreban, i sebi sličnu blaženu sgodu.

Pregledav poslije podne tvrđjavu Petrovaradin, a s nje močvarnu okolicu, u kojoj sam opazio red i čistoću, čim se je vazda odlikovala stara krajiška uprava, naslonih se pod večer na prozor gostionice Elizabete, da motrim onu silu svetačno odjevenih djevojčica, koje što pješice, što u kočijah odasvud jure uprav u tu gostionu. Malo koju prati služkinja, ostale, od osam do trinaest godina, hite same.

— Što će to biti u gostionici? — zapitah mrku sobaricu.

— Koncert s plesom.

— Pa kako to, da djevojčice dolaze same?

— Takav adet, kasnije će doći i po koja majka.

Čudan zaista adet, po kojem ženska mladež privikne živjeti pustopašice; u nas nesmiije takova što biti, pod živu glavu!

Budući da sam sve goste i po licu i po odielu tačno vidio, nehtjedoh ići ni na koncert, ni na ples, već snidjoh u jedaću dvoranu, da se u onom sjaju, uz revnu podvorbu, okriepim dobrim jelom i još boljim, pače izvrstnim karlovačkim vinom, bielim i crnim. Malo tako, a ono će zaguditi cigani, uz divnu jim cimbulu. Valovlje glasova u burnom skladu odjekuje dvoranom, da se sve trese, ter nije čudo, da se ta glasba kao posve nova svidja i na Seini i na Temsi. Samo šteta, što kroz svu jim skladbu struji jednaka sjeta, koja napokon dodija. S Bogom Novisade, ravni, plodni, ubavi, veseli, al i prilično tudji. Šteta, što te je g. 1848. morao razoriti ban Jelačić, da protjera neprijatelja; ali si

evo još ljepši kano fenić uzkrsnuo iz svoga pepela. Zdravstvuj i cvati sve to ljepšim cvietom.

Sutradan po podne stvorih se kod agencije parobrodarske, pa pokazav činovniku onu svjedočbu, zamolih za bezplatnu kartu do Biograda.

— Ja dajem kartu samo za novce, jer bih ju morao sam platiti. Nego bio vaš posao, kakov mu drago, ajdete k ravnatelju.

— Ravnateljstvo daje parobrode — odvrati mi mrki ravnatelj — a kako će koji putnik i na koji, to je njegova briga; pravedno nemožete zahtievati, da za svakoga putnika drži posebna stražara.

— Ali ja sam vikao po ostalom svijetu — prihvatih uvriedjen — i kod željeznica i kod parobroda, da stražar dodje u čekaonicu, pak uputi putnike, ako je što osobita; a ovdje je svakako moralo biti nješto takova, dok sam ja prispio na kriv parobrod. Dosta, da sam krivnjom društva izgubio dva dana, pa da još i nagradim tu krivnju?! Da se takova što razglasi po svijetu

To djelova, pa će mi ravnatelj nješto uljudnije:

— Fatalno, istina, i sam uvidjam, ali sve stoji do kapetana dolazećega parobroda, komu ću vas ja sam preporučiti.

Htjedoh krenuti na bližnje šetalište, gdje je glasba svirala, da se oprostim s krasnim svijetom, ali nesmjedoh s mjesta, da mi parobrod, kod tako neurednoga uredovanja, neizmakne izpred nosa. U to se poče razstavljati most, što spaja Novisad s Petrovaradinom, a moj parobrod pristade. Uzeh pripoviedati kapetanu, visoku i elegantnu čovjeku, svoju nesgodu. Ali mi on namah na početku presječe rječ uljudnom opazkom:

— A hoćete li sada sa mnom do Oršove? Nu, pa kad je tako, neima daljega pitanja, izvolite unići.

Pa tako ti ja, moj brate Dragoviću, vidjeh dva srodna grada, vidjeh mnogo, a badava.

— A kako se to moglo dogoditi — zapitah na putu kapetana, koji me je svaki čas prijazno pogledao.

— Koliko razabirem iz vaše pripoviesti, morao je onaj peštanski parobrod pristati uz onaj oršovski, vi ste ostali na prvom, na kojem nije bilo čovjeka od onoga drugoga, da vas uputi na taj drugi, pa to je svakako, osobito po noći, pogrješka onoga broda. — U ostalom, nebudi vam nimalo žao, onaj brod nije bio u neprekidnom savezu s Carigradom, bili biste morali dva dana čekati u Varni, pa je svakako bolje u Novomsadu.

— A ide li ovaj parobrod sbilja u Oršovu?

Nasmieši se kapetan i nereče ni rieči.

No, pak da nije istina, da u svakoj nesreći ima i sreće! Sad već nisam ja kriv, što ću dva dana kasnije vidjeti Carigrad, pa to me posve utješi.

III.

PODUNAVLJE.

*Moji suputnici. — Baziaš. — Babakaj. — Golubac. — Tiesno
Kazan. — Trajanova ploča. — Oršova. — Željezna vrata. — Turn-
Severin. — Kalafat. — Vidin. — Nikopolje. — Zimnica. — Sistov.*

Kad je parobrod sutradan iz Biograda sbilja krenuo niz Dunav, razvaganih se u komori, tvrdo uvjeren, da neima ugodnijega putovanja, nego na dunavskom parobrodu. Trudan li si, eno ti pruživih baršunastih divana, po kojih se i pružiti možeš; hoće li ti se kretnje, eno ti *kasara*, kuda možeš šetati kao po kakvoj dvorani, pak u onom zraku, koga niti zamućuje prašina, niti okužuju hlapi, sam kisik iz najsavršenije Božje tvor-nice; ako ogladniš, u svaki ti čas konobari donose lieka; ako ožedniš, namah ti se otvara Dreherova pivara il ugarske pivnice, pak i kladenac studene vode; muči li te dosada, eno ti divotnih vidika, kojim možeš po tenani razabirati sve i najsitnije crte; neima li jih, možeš jih na vidjelo iznositi iz romana, jer se parobrod, makar i uz valove, nikad tako neljulja, da nebi mogao čitati; kad je žega, razastru se nadstori; studen tjeraš zimskim kapu-tom, a od silnijega se vjetra zaklanjaš za tambuće, premda ti ni toga netreba, što se od njega, na

otvorenu mjestu, nemožeš nikako prehladiti; jesi li željan razgovora, Europa te njim nudja u kojem ti drago jeziku; pogibaš li za tajnovitim stvarmi, parobrodarski ti ga život pruža u obilju. Pak tu si možeš izabrati i stalna druga.

Golubac.

Na tu se misao lecnem, pa ću pomisliti, kako nebi čovjeku ni u raju bilo liepo samu; čovjeku, koji po naravi teži, da dobro i zlo dieli s drugim. A ja, ja putujem sam samcat! U to spazim, gdje se

čudnovat mladić stoječke razgovara s nekom sje-
dećom gospodjom. Vranih je kosa, koje su mu po-
čelu uvojito raztresene; lice mu je podugoljasto,
rekao bih, nešto presitno; pod nosom, malko fr-
njastim, probijaju mu na okrajcih gornje ustnice
crni brčići, o kojih bi rekao, da neće nikad biti
veći; a iz crnih se velikih očiju, koje su nadstrte
gustimi obrvami, siplje sad milina, sada vatra, kako
se kad mienja predmet razgovoru. Prsa su mu iz-
bočena, a kaput se straga daleko zaoblio okolo nogu.

— No, pa kakva je naroda, gospodine Boži-
daru — upita ga prosieda gospodja francezki —
bio taj fratar Kapi-kapi-se-te-ra-nejki, o kojem ste
mi jučer pripovjedili, da je osvojio tvrđu biogradsku?

— A, Ivan Kapistranski? — zamisli se mladić,
štipljuć si brčić, očevidno u smetnji.

— Talijanskoga — dodah ja, da mu pomognem;
rodjen u Capistri u Abruzzih; samo što je s Ivanom
Corvinom vodio ugarsku vojsku, u kojoj je bilo i
mnogo Hrvata.

— Da, Talijan, imate pravo — nasmieši mi se
zahvalno.

— Hrvatâ? — primieti gospodja. To mora
biti hrabar narod. Čitala sam ja o Jelačiću banu,
kako je g. 1848. potukao Magjare.

— U savezu sa Srbi pod Knićaninom — po-
punjujem ja veselo.

— Krasno, jelte, gospodine? — kliknu mladić,
dižuć s ramenicama cielo tielo, kan da će poletjeti,
a iz oka mu sjeknu munja ponosa.

— Divno, kako nikad prije! Složni narod iz-
vojštio nam slobodu!

— Jeste li i vi Srbin?

— Nisam. Hrvat sam iz Zagreba, s imenom A. V.

— A ja sam Srbin iz Bačke, zovu me, komu je naredno, neznam imenom li, ili nadimkom, Božidar Starkonja — primieti mladić šaljivo.

— A dokle, ako Bog da?

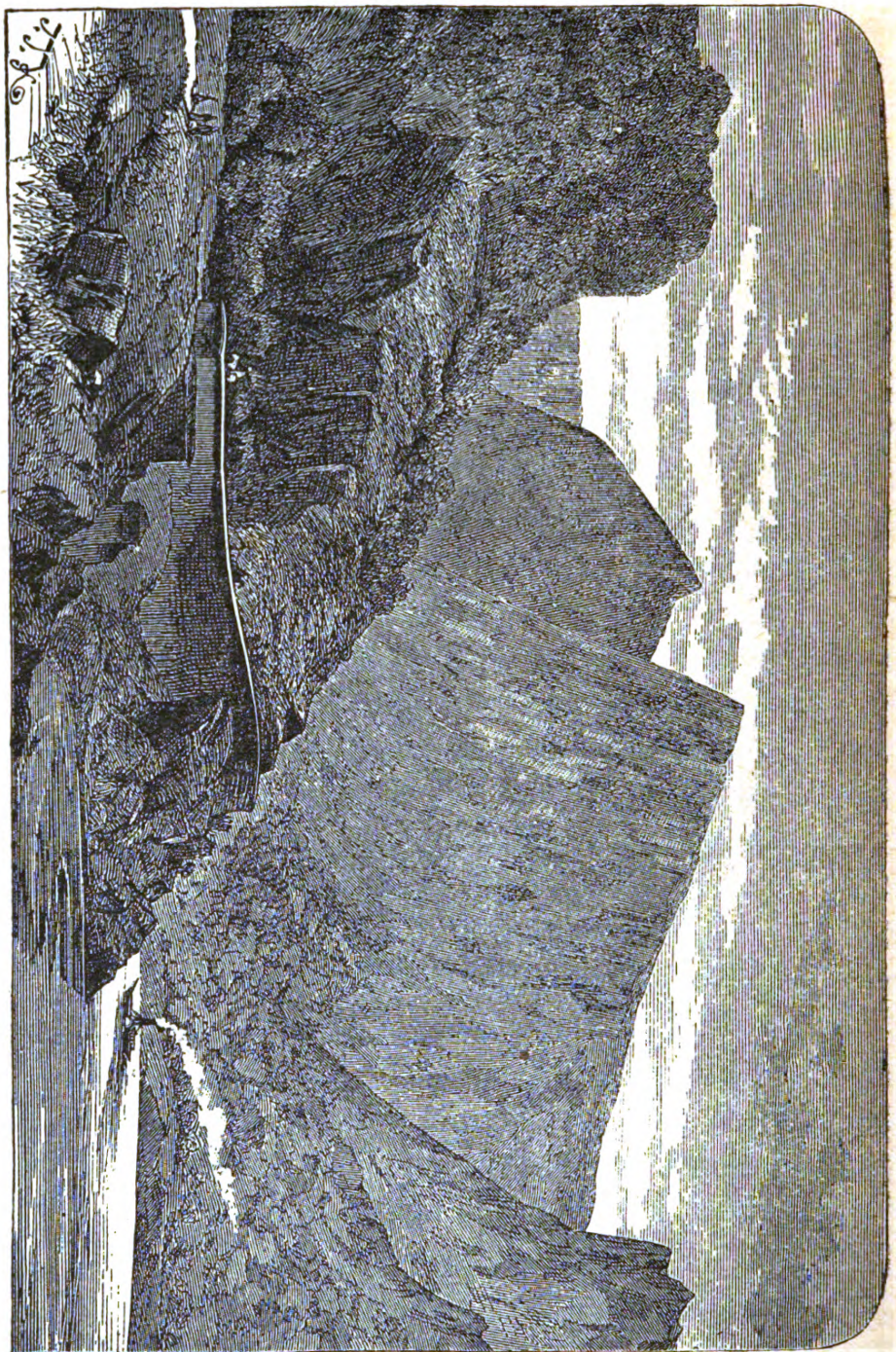
— Do Carigrada. Šalje me moja firma na Tuchlaubenu u Beču, da izaberem orientalnih lataka. i proučim broj njihovih odjeća.

— Ta i ja idem u Carigrad, da vidim.

— Onda smo troje u društvu, — uplete se Francezkinja — kako valja. Ja sam konzulica, stanjuća u Beču, s imenom Louise Carpentière, idem u Carigrad u pohode udatoj kćerki. Primamo vas rado, gospodine Veberu — pak mi i ona pruži ruku. — Ali samo složno, nikad nitko nikamo bez cieloga društva.

— Živio nam novi Mentor! — klikosmo obojica od radosti.

Kako su minule postaje *Pančova i Kubin*, neznam, od toga ugodnoga razgovora. Ali kad smo čuli *Baziaš*, onda nas dvojica skokom na kasar. Francezkinja osta sjedeći, da se neogrieši proti običaju orienta, u koji smo već sada sbilja zaplovili. Ali gori puše jak vjetar, od koga pljuskaju valovi o parobrod. Zašto? Od *Baziaša*, kukavna sela, poćimaju teći, kan da si rukom obrnuo, okolicom dva niza gorâ lievo erđeljskih Karpata, desno srb-skoga Balkana, pa koritom rieke kao kakvim ušćem struji malone uvijek šilok, koji Mayer zove već: *fürchterliche Stürme*. S početka se niz gore spušta nješto položite pitome okolice, ali dalje samo šumovito i strmo gorje. Diljem lieve obale teče sve do Oršove liepa cesta, koju je na podticanje pokojnoga grofa Széchenyia od godine 1837—1840. sagradila država. Gledajući mi, ja i Božidar, ulaz

Tiesno Kazan.

u to najveličanstvenije tiesno u cijeloj Europi, pristupi k nam uljudni kapetan, pa će nam tumačiti ovo i ono u okolici. Kad naprečac izvadi uru, pa će kimajući glavom:

— Šteta, što je skoro podne, a juha će na stol, vidjeli bismo *papagaja*, užasno! — Ali domisliv se nječemu, doda: — Reći ću sokaču, neka za pol sata počeka s objedom. Vječna šteta, da to ne-vidite.

Dok je kapetan davao nalog, zaviri ja u putopis Meyerov, koji sam vazda držao u ruci, pa ću čitati: *Im Flusse ein hoher Felsenriff, der Babakai-Felsen*. A, to ti je taj *papagaj*, duše mi, vrlo sgodno za njemačka usta. Ali da vidimo tu strahotu. Naziremo nješto u rieci, kao običan kamen, koji raste doduše, čim se primičemo, ali vrlo sporo; dižemo ga ugrijanom maštom, ali kamen neće da se stvori bar klisurom, već ostaje, i kad smo mu na domaku, samo šiljastom, do dva hvata visokom sikom. Zašto da je tako strašno, kad mu parobrod nemora blizu, da se onj skrši, nemogosmo razumjeti, osim kad smo se sjetili, da ljudi i drugdje od komarca grade slona, kad pripoviedaju o svojih predjelih. Što bi rekao kapetan, da je vidio Krkene blizu Tunisa, ili sbilja grozne ciklopske sike pod Aetnom. Ala čudna li mi Filipa Jakoba! Bio bih se i smijao i ljutio, što smo porad *papagaja* zakasnili s objedom, da nam nije nadošli kapetan namah za tom kljunastom kamenom pticom pokazao na srbskoj strani podrtine grada *Golubca*, gdje se legu i okolicom šire oni sbilja strašni komarci, koji su kadri umoriti ciela stada marve.

Poslije objeda, koji smo više progutnuli, nego pojeli, eto nas opet na kasaru. Dunav, koji je mje-

stimice i do 2000 metara širok, suzuje se dalje na 670 metara medju stienami, koje se na 580 metara visoko dižu, i po kojih se ciela okolica zove *Klisura*. Sve što dalje odavle, sve to više nestaje pećinâ, pa su se gore odjenule, s glavice sve do dunavskih valova, tako gustom šumom, kan da jih se nije nikad ni dodirnula sjekira. Pak i sbilja, nigdje kuće, nigdje čovjeka, pače ni marve, ni ptice, grobna tišina, koju muti samo šum vode parobrodu okolo kotača, nalik na tihi tapat nogu budne čete, koja se kroz jaruge vere, da zaskoči neprijatelja. Zaista tajnovito i veličajno, dok se parobrod nedo-šulja do Drenkove. Tu počima onih razvikanih šest slapova, koji se turski *djerdap* zovu. Kad se je ovuda u predhistorijsko doba pod strahovitim trešom zemlje prolomio put vodi, nije si ona niti kroz silu vjekova mogla posvema izlizati korita, već je na njekih mjestih ostalo grebenâ, koji se s brdina pružaju u vodu. Grebeni su ti, kad je i visoka voda, kakova je bila za moga putovanja, pokriti samo za metar vodom. Kad je plitko, grebenje to, kažu, strči tako, da ga se gdješto rukom možeš dotaknuti s broda. Ali zato ima vazda mjesta, kuda se izmedju grebenja može provući manji parobrod, na kakov se u Drenkovi premieštaju putnici. A kad nema ni toliko vode, putnici se ondje strpaju na kola, pa do Oršove ili do Turn-Severina krajem. Zato mjere u Drenkovi danomice vodu, pak proračunavaju, kolik parobrod i s kolikim teretom može kada proći, i to tako tačno, da medju grebenom i brodom, pak pod ovim do dna, neostaje nego po šaka vode. Ni tim nezadovoljni, namjestili su na slapu *Grebenu*, kuda može samo jedan parobrod proći, dvie postaje, desnu, pošto neima ondje ni za

hvat zemlje, na ladjici pod kukom, a lievu na obali. S tih se postaja može pregledati ciela rieka, koja se ovdje vijuga, pa kad stražari vide, da je prazna, dadu dolazećemu brodu podignutom crljenom kruglom znak, da može proći. Drugdje *bovami* naznačuju sigurna mjesta. Ali ni ta jim opreznost nije dovoljna, već daju i u Drenkovi i u Turn-Severinu svakomu parobrodu pilota, koji pozna stanje vode: bez njega nesmiye nijedan parobrod tuda. Pak baca li se, kad se to slapi zovu, parobrod s kakve znamenite visine? Ništa, zovu se i katarakte, ali je zato voda kao voda, samo što okolo grebenâ vrije.

— Pretjeruju putopisci — opazih svomu Božidaru — navodeći tu Bog zna kakve strahote.

— Pače istinu kažu — ozva se stojeći do nas poručnik. Lako se je sada junačiti, kad je voda visoka; ali da vidite, kad je nizka, brod može svaki čas udariti o greben

— Uz tolike opreznosti? — prigovorih mirno.

— Pak da se gdje parobrod i ohrda malko, ovako lagano ploveći, nebi baš nastradao.

— Pak se je ipak g. 1862. kod Željeznih Vrata razbio turski ratni brod Silistrija.

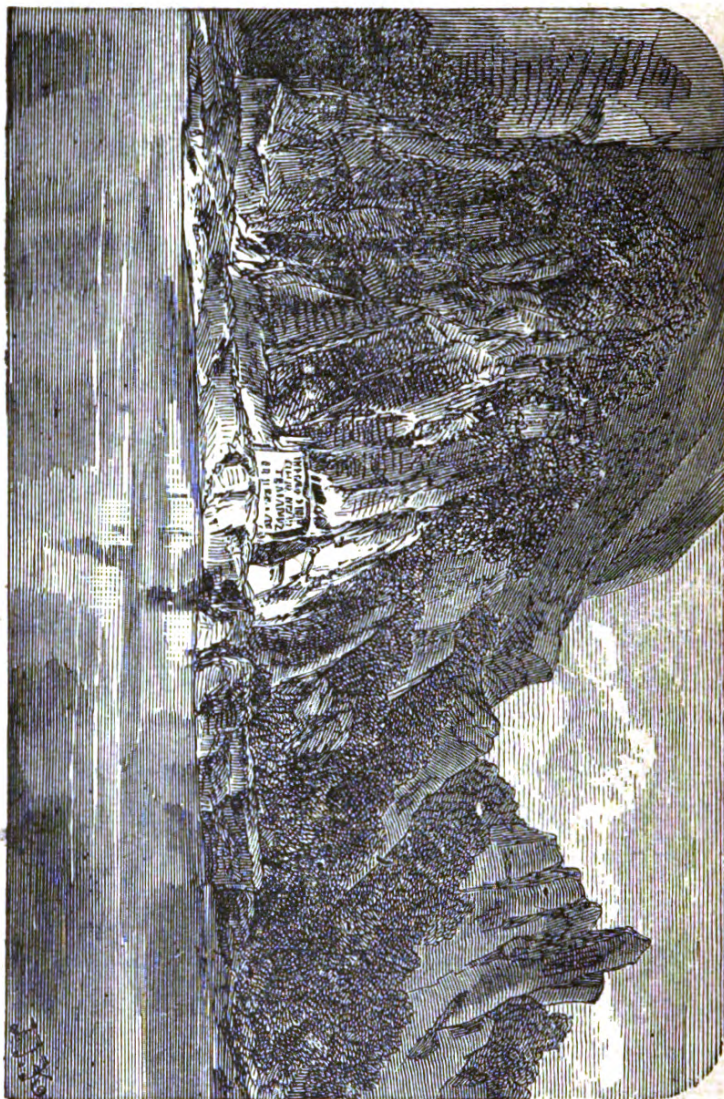
— Ono će biti drugi račun; al ovuda nevidim nikakve pogibelji.

— Hm! — zamumlja poručnik i zašuti.

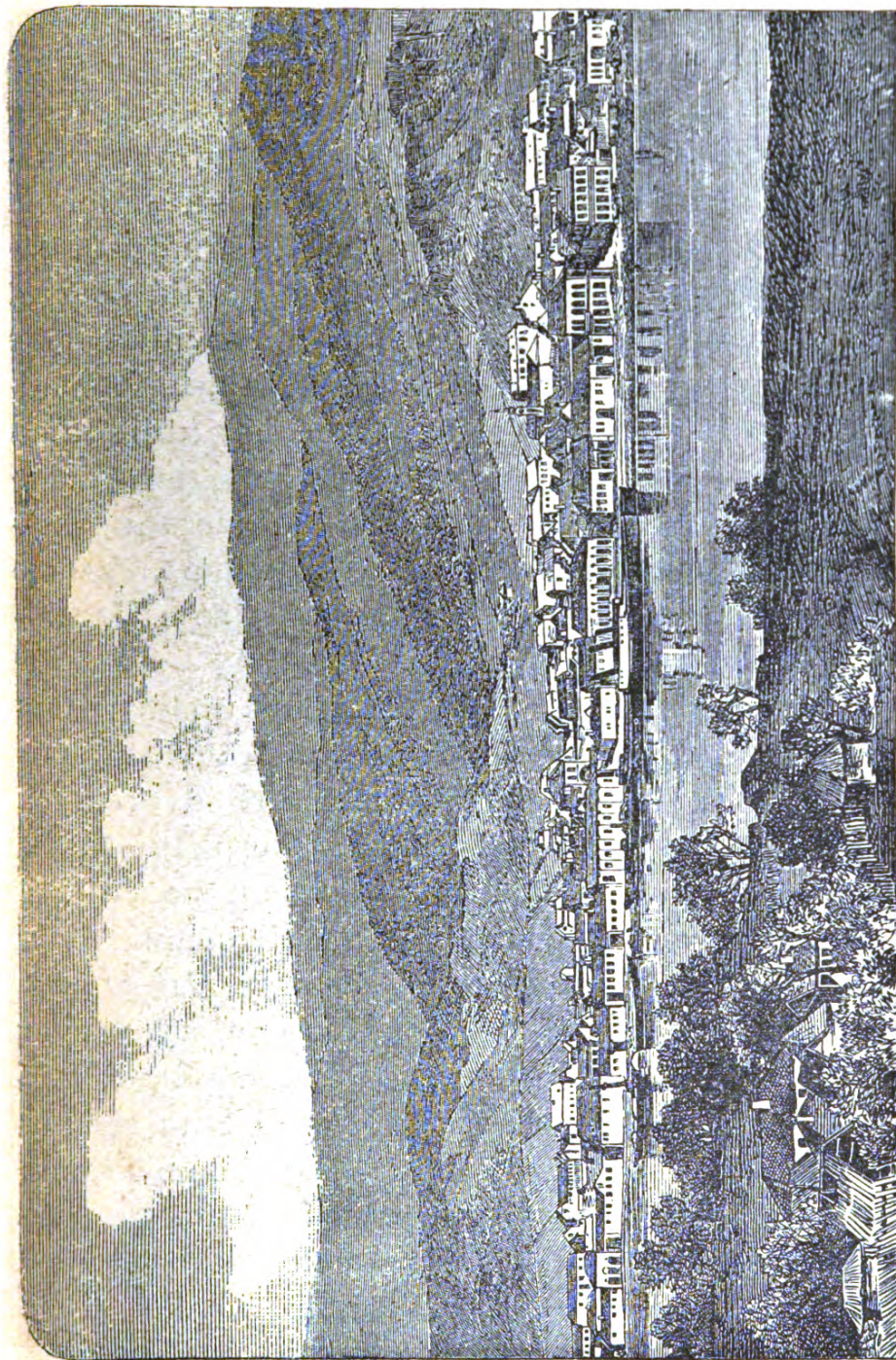
Nego sada dolazi najveličanstveniji okoliš, koji *Tiesno Kazan* zovu. Obale se sve to više primiču jedna drugoj, tako da je Dunav ovdje širok samo sedamnaest metara. S obje se strane dižu okomce strahovite stiene, kao salivene, 709 metara visoke, kojim na timorih orlovi sjede ili se nad njimi slikovito viju, čudeći se pod Strbcem paroplovu. Széchenyieva cesta prolazi lievo upravo pod pećinami;

ter ti se s parobroda čini, da putnik na kolih mora prignuti glavu. Desno pako vide se jasno usječeni u stienu tragovi starorimske Trajanove ceste. A ti? Ti ploviš tuda mirno vodom 60 metara dubokom, pobjeditelj prirodnih strahota, nemareći, neće li za

Trajanova ploča.

mного stoljeća i lievu cestu stići ista sudbina, da joj se samo tragovi vide. U Srbiji si ujedno i u rimskoj republici, umni sastavitelj vjekova! — Desne su pećine pune špilja, od kojih je najznamenitija Veteranska, koju je godine 1692. austrijski gjeneral

Orșova.

Veterani 45 dana branio proti Turčinu. Malo niže desno smotriš podno pećine spomenik, tako zvanu *Trajanovu ploču* s napisom, koga u naglosti nisam pročitao. Mogao bih ti potanko opisati, kako je tu rimski car Trajan, provaliv preko zidana mosta u Daciju, napokon g. 104. poslije Krista upokorio taj pogibeljni narod; ali čemu da te mučim dalekom i tudjom prošlosti, kad imamo pred očima našu sadanjost, u kojoj ti se lievo prikazuje gradić *Oršova*, ležeći na ušću rieke Crne, sa 1600 stanovnika, gdje austro-ugarski parobrod pristaje i ostaje. Romantičko je to mjestance medju gorami, od kojih samo malo sati na dan vidiš sunce, koje ipak tjera bujno rastlinje, a osobito ono makljeni prepletено šetaliste, što se malko niže širi okolo kolodvora i zadnje postaje austro-ugarske željeznice, koja se u Vercio-
rovi spaja s Vlaškom.

Tu se i za visoke vode prelazi na manji parobrodić, na kojem te već kapetan francezki pozdravlja, a konobari za napoleondore dvore. Na manji parobrodić? Mora ipak biti pogibelji. Napet stojim na palubi, gledajuć lievo, desno, što će biti. Za kratko vrijeme čujem malo jači šum dviju struja, koje se zovu *Gornja i Dolnja Belega*; ali koji šum nenaliči niti iz daleka onomu, što Meyer veli: *Das Getöse der Wellen wird immer ärger, und schliesslich wahrhaft betäubend*. To su ti ta strahovita *Željezna Vrata*, gdje voda skoro cielom širinom rieke vrije, u znak, da pod njom ima mnogo grebena i virova, preko kojih se malokad usudjuje i najsmjeliji brodar s malom ladjom. Ovdje se je sbilja mogao u naglijoj brzici razbiti onaj nevješti kapetan turski. Ali zato mi smo na parobrodu, a medju dva krmilara, koji neobično brzo okreću

krmilo, stoji pilot, koji premda puši lulu, uprto ipak gleda u vodu, dodirajuć se prama potrebi sad ovoga sad onoga krmilara prstom, ter nas nisu baš ni zone prošle.

— Mili Bože, na svem ti hvala! — uzdahnuh, kad smo brodili već mirnom površinom, gdje si polovicu toga najveličanstvenijega, kako kažu, u Evropi zemljišta, kojim se punih šest sati vozim, dao u ruke mojem narodu, koji je najvažnija mjesta tako stavno označio svojim imenom, da ga i najoholiji evropski narodi moraju izgovarati, ako hoće da jih tko pripoviedajuće razumije. Oj, ponose, digni me, ako ne baš do zviezdâ, a ono svakako pod oblake!

— A jeste li opazili — prišapnu mi huncutski moj Božidar — ono dvoje, što sjede za tambućem? A ma da su se bar jednom obazreli!

— Kako nebih, samo u sebe gvire, kao želva u jaje.

— Nikad ljepše, on nabran kao želva, a ona obla kao jaje.

— Koliko kroz gustu joj koprenu vidim, mora biti liepo diete, čini mi se plavka, a tko su?

— Francezi, i to mladoženje!

— Idite, Boga vam, a tko vam je to kazao?

— Naša Francezkinja. Već od Beča putujemo s njima. Uzeli su si, naravski, posebnu kabinu, gdje sav bogoviti dan borave, pače i jedu; malo jih kad vidiš na palubi; a kad dodju, sjede eno onako, malo što govoreći, samo što on svaki čas okreće njezin suncobran, da ju štiti od vjetra.

— Pa što se prte po svietu, da jim se ljudi smiju?

— To sam i ja mislio; nebi li bolje bilo, kod kuće u miru . . .

— Svakako pristojnije, čuvajući svetinju domačnosti, koja ženi mora biti najveća.

Zeljezna Vrata.

Kad smo već gladko plovili prama zadnjoj srbskoj postaji Kladovi, koja se odlikuje osobitom plodovitosti, dade se meni reći:

— Zašto da se u našem vjeku, vjeku dinamita, nebi moglo raztepti ono grebenje Željeznih Vrata — tako se zove i ciela okolica od Baziaša do Turn-Severina, — da se putujući sviet nebori s toliko nepritilika?

— Austro-Ugarska bi — primieti Božidar — kako se u Beču govori — pod uvjetom, da joj dunavske ladje plaćaju mitnicu; ali neda Srbija; a opet se nemogu složiti, da bi si podielile i trošak i dobitak — velika carevina s malom kraljevinom!

— Eto belaja! gdje opet posebni interesi prieče obćenito dobro.

Sad nam se pojavi prizor, vriedan spomena. Putovala već iz Pešte, kamo je bila sa svojim kavaliirom, vlaškim bojarom, došla na izložbu, prekrasna gospodja, rodom Bečkinja, tako slična njekoju zagrebačkoju gospodji, koja je njeko vrijeme u Požezi stanovala, da sam već popošao, da joj se naklonim, ali me veća joj krupnoća suzdrža. Putem bi svaki čas spuštala svoj rubac na tla pred mladom gospodom, koji bi joj ga naravski pridizali, a ona jih, sva u svili i pod zlatnim nakićem, nagrađivala milostivim pogledom.

U Kladovi, porazgovoriv se nješto potajno s poručnikom, izadje njezin kavalir na kraj. Kad ga dugo nije bilo natrag, poče sva uzrujana vikati: — *Henri, où etes vous donc?* A malo kasnije još jače: *Mon Dieu, mon Dieu, Henri, où est ma clef?* U to se parobrod odtisnu, kavalir ostade na srbskoj zemlji, a naša nova Deianeira, cecnuvši na klupu i zakrivši si rukama bezobrazni obraz, zaplovi s nami, uz grohot suputnika, u *Turn-Severinsko* pristanište.

— Gospoda putnici neka se premjeste na ovaj veliki parobrod, gdje mogu prenoćiti, ako nevole spavati u gradu! — ozva se opet francezki kapetan.

Iz dunavskih se valova diže položito zemljište, golo, komu se na zatavanku cielom širinom biele kućice počleušice, koje provirući izmedju bagremâ, krasećih šetalište, vabe k sebi putnika. I odazvasmo se u pet sati poslije podne tomu ljubeznomu pozivu, pak uz brdo mimo stražećega pod vlaškom kućmom-kapetinom vojnika. Iza toga zatavanka vabi te opet dalje prostran trg, zaokružen pristalimi katnimi kućami, izmedju kojih se iztiče viećnica, a urešen drvoredom stabala: vidi se u miniatiri početak kulture. Ali dalje nezalazi niti lievo niti desno po dosta širokih ulicah, jer će te prašina zadaviti, a i zamusani vlaški seljaci strašnom kapetinom i zobunom, a još strašnjijimi čižmetinami uplašiti, već uzmakni s poštenjem, pak sada već lievo, a niz obronak u onu gustu šumu, što te opet u svoj hlad vuče. Već na ulazu spoznaš po liehah cvieća i liepo utrlih stazah, da je to perivoj. Dà, perivoj u potpunom smislu rieči, jer se je tu lievo razširila uprav evropska kavana, pred kojom sjeleći i dobro pivo pijući možeš pasti oči po onih mramornih, starorimskih i grčkih spomenicah, što su na rubu toga obronka poredjeni. Kad se pako, odmorivši se, niže spustiš, pravo čudo od dolca! Palo je poput kotla duboko, na jednom mu visu strše podrtine stara turnja rimskoga cara, Septimija Severa, koje odasvuda skriva tako gusta šuma hrastova i lipa, da se kroz nju nemože probiti ni tračak sunca: podpuna hladovina. Ali tu već nisu niti staze utrte, niti cviećem zarubljene, a ni klupâ nema, samo što se je opet tik željezničke tračnice

a poviš vode namjestila druga kavana, pred kojom svira glasba. Razgledav se tuda malko, popet ćeš se opet na rečeni zatavanak, na gornje šetalište, odakle ćeš vidjeti samo slučenu krasotu. Podno nogû stoji ti nanizano silu parobroda, od kojih su se neki i ovdje sagradili, a preko rieke prelieva ti se široka pitoma ravnina, zaokružena desno gorami Željeznih Vrata, a lievo tako dražestnimi brežuljci, da bi i bez onoga Trajanskoga mosta, od koga je u rieci preostalo jedanaest stupova, poletio onamo, pak se sustavio na onoj ljubkoj ostrvici, okolo koje se starac Dunav nježi. Ako se kultura bude ovuda onako razmahivala, kako je počela, stvorit će raj zemaljski, pa će mjesto sadanjih pet hiljada stanovnika, stotine hiljada uživati blagodati i prirode, i putem željeznica trgovačkoga prometa. Ali sunce već zalazi, pak se treba od možebitnih kesokradica zakloniti na parobrod. Tu te šum dunavskih talasića, žumanjcasto obzorje i tihi lahorici sklone, da si dadeš na kasar dobru večeru donieti. Malo po malo užgu se u luci i po gradu svieće i svjetiljke, iz perivoja dopiru zamirući glasovi glasbe, oživljavani kadšto zviždom dolazećih i odlazećih vlakova, a ti sjediš, srčući zračni nektar, sav očaran i razblažen! — Nego u deset sati treba pomisliti i na počinak. Na počinak? Vaj, to je ono jedino, što na parobrodu ogorčava med, koji neprestano sisaš. Neću spominjati ni štopota i drmanja parnoga stroja, čemu nisi kod kuće nikako vikao, ni tvrdoće strunca, na kojem se nemogu voljko ugniezditi stršćeće kosti grišnjoga ti tiela: dobro hranjeno, božanskim zrakom okriepljeno, a neprestanim hodom umoreno tielo usne napokon i uz klopot kola, pak spavaš uprav tako tvrdo, kako u mlinu

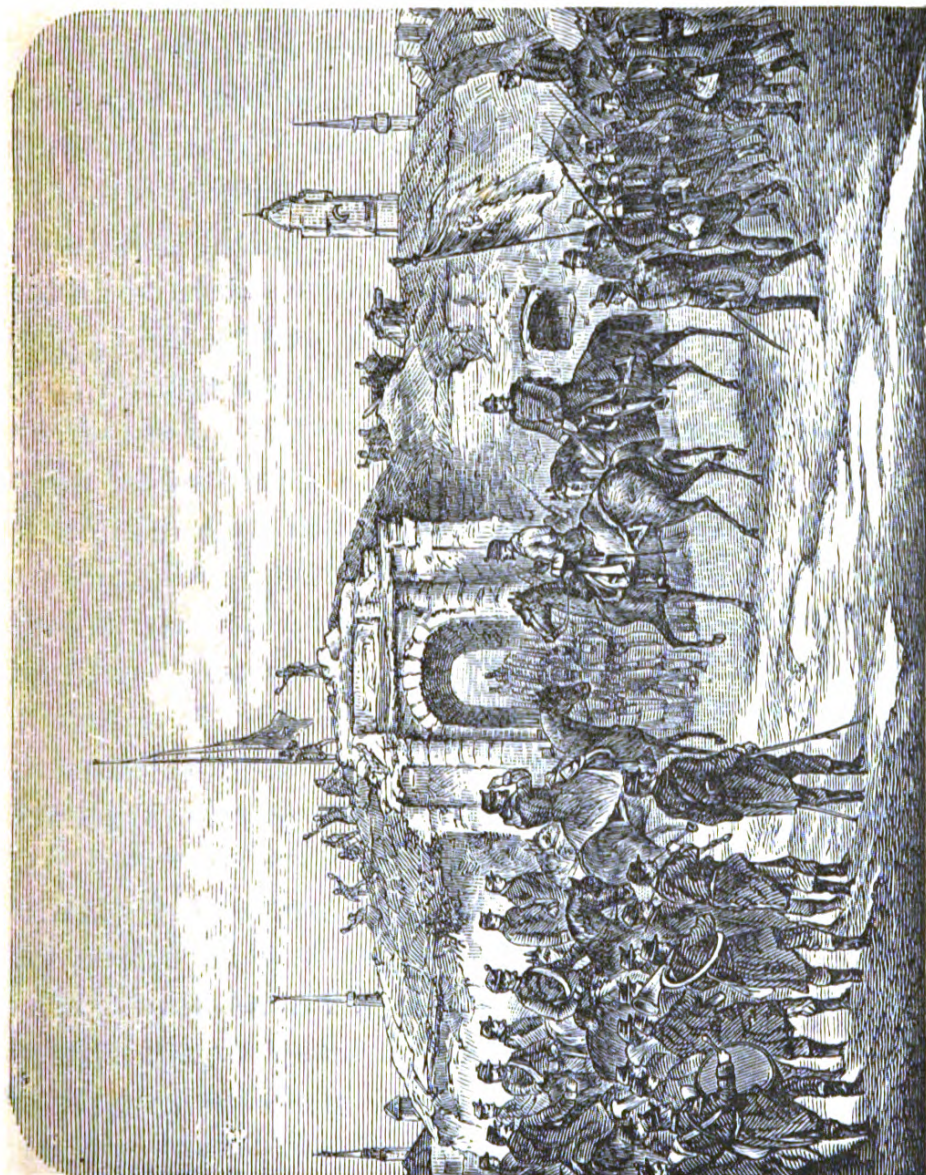
uz onu istoglasnu glasbu. Ali kad navali ono hrganje svačim punih gosti, a imenito najbližega ti brata; kad svaki čas, osobito u luci, i oko polnoći zaštropoću noge dolazećih iz gradske zabave pijanica, koji si bez nikakva obzira primu umivanjem hladiti lice: onda budi zadovoljan, ako tek pod zoru zaspiš. Nego ništa zato, po danu ti se i na divanu u komori poslije svakoga obroka, i u spa-vaonici u svako vrijeme, i na klupi na kasaru pruži dosta prilika, da nadomjestiš izgubljeno.

— Dunav se spušta ovdje u svoje najniže područje, u nizku Vlašku, pa s Turn-Severinom, prestaje krasota okolica — upućuje moj Meyer putnika.

Nisi pogodio, izkusni drugčije vodjo, barem ne tačno. Desnom se obalom steru oni milovidni goricama posuti brežanjci negotinski, kojih si se sokom i ti nasladjivao, možda ća u Parizu; a od Rakovice, one valovite bugarske terase, od 16 do 130 metara visoke, koje uzorno obradjene i svibanjskom zeleni odjenute, krase rieku sve do Ruščuka. Pak i tuda se proteže ona sveta zemlja, gdje je na potoke tekla ruska krvca u obrani kršćanstva protiv turstvu. Ovdje mi je napomenuti svojoj braći u Bosni i Hercegovini, da se ništa od onoga, što ću dalje sboriti o Turcih, njih netiče: oni nisu Turci, već Hrvati ili Srblji, što jih volja, muhamedanske vjere: Turci su i njim vazda bili ljuti dušmani!

U tih mislih zateče me vika mornara: *Kalafat*. Pa kako da nisi ti, ruski Schilderu, mogao g. 1854. osvojiti toga mjestanca od 2500 stanovnika? Visoko je, istina, al i s druge strane položito sve do rieke, a nije Bog zna kako utvrđeno. Ta da si ga čestito opasao i stisnuo, moralo bi bilo pući kao jaje. — I bi, da ga nije branio Turčin, komu na braniku

tvrdjava neima vrljega vojnika; a i zaklanjao ga umom svojim Hrvat Omer-paša, čijom bismo se hrabrosti mogli ponositi, da se itko vriedan može dičiti odmetnikom i krvopijom svoga naroda. Bilo

Vidin

što mu drago, od one se godine, što u Rimljana ad *Cannas*, kod nas piše ad *Kalafat* — potpun poraz! — Kod ukrcivanja nevidjesmo ništa znamenita: sami Vlasi; ali na odlazku smotrismo čudnu

djevojku, gdje razkrečena u čamcu, pere podno parobroda u Dunavu zaista crno rublje, gola golcita do polovice stegana. Mi gledamo nju, ona nas, tko će prije, napokon oborismo mi od stida oči.

Kako kad rekneš Castor namah dodaješ Pollux, tako i govoreć o Kalafatu moraš misliti na *Vidin*, koji se je samo za topomet niže na bugarskoj zemlji opasao obranbenim zidom. To je prvi po vanjskom licu turski grad na ovom putu. Obalom, duž koje se diže nekoliko pristalih kuća, gostionica i parobrodskih poslovnica, vrve znaličnici kao mravlje, ponajviše crljeno. Do mosta se gnjetu mužkarci u Bog zna kolikovrstnih opravah i krpah, ali bez čalamâ; a po obali na zidu, po panjevih, po piesku, po blatu sjede razkrečene bule, nogu golih do koljena. Zornikom si jih primakneš na hvat daljine, pa po tenani motriš. Što? Feredže svakojake tkanine: modre, žute, ljubičaste, zelene, crne, kojima se do jabučice bez stasa i ukusa omata slabo tielo. Što bi ti se na njih bez zornika činilo sjajno, njegovom se pomoćju vidi iztareno. Vidiš i biele jašmake, do preko obrva spuštene, a opet brkom od nosa pretegnute, ter od bogodanoga lica nevidiš drugo, nego žut korien nosurine, propale u dvie rupe, što se inače oči zovu. Pa ti stvorovi digli glave, taman kao guske, kad se čemu čude. — Kuku lele — pomislih — ako je svuda tako! Ali da, to je samo gradić od dvadeset tisuća stanovnika. Pa možda su ovo najsiromašnije. Da, da, oko onih 1730 pazara, što su gradom raztreseni, puni filigranskoga djela od zlata i srebra, moraju se vršiti drugčiji stvorovi, same huriske! Ta, zašto bismo inače putovali u Carigrad? Carigrad? Da, ondje hm, čs, sama divota!

Možda mi se je vidinski prizor pričinjao tako mrkim, što mi se duša utapljala u žalostnoj uspomeni, kako je odavle god. 1877—1878 Osman-paša utvrdio groznu Plevnu. Ali nije, nije, što jači neprijatelj, to slavnija pobjeda, ovjenčana sanstefanskim mirom, do koga će prije, ili kasnije doći.

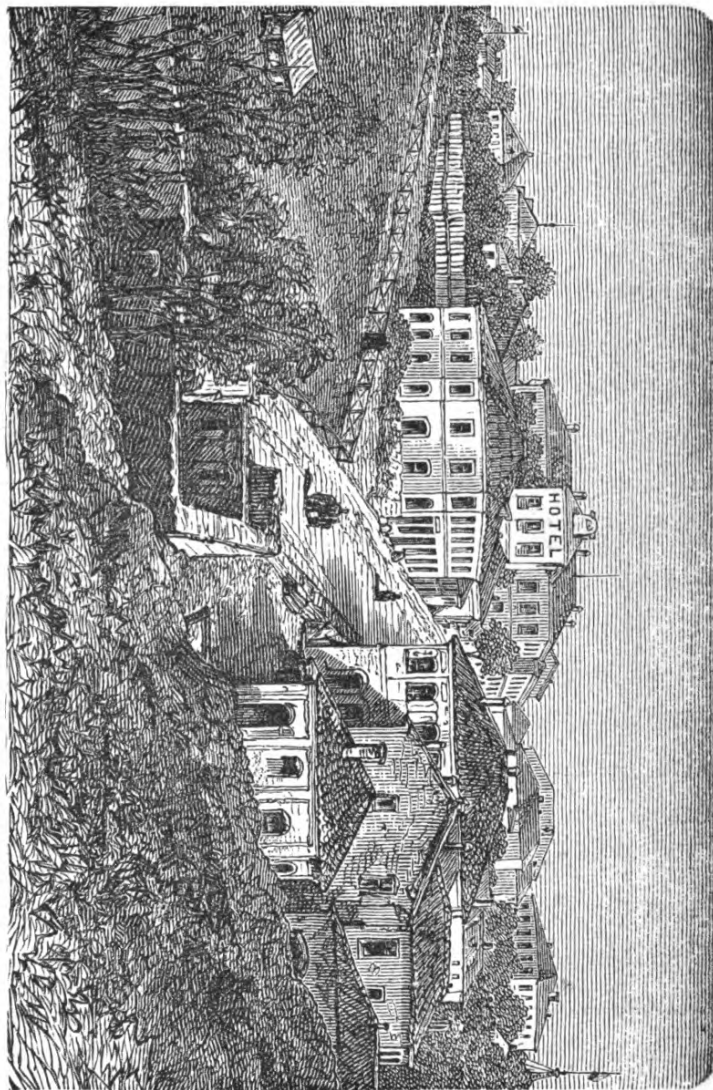
Ovdje već počimaju širim Dunavom brodit i jedrenjače, pa ponosno sa svimi jedrili, kad je vjetra; nije li ga, onda liepo s brkom u kakovu šikaru, pa čekaj do prvoga ćuha. Gledjući te labude, pak i parobrode, što tegle nakrcane tumbase, izskoči pred nas iz zatona i *Nikopolje*, gizdajući se svojim položitim položajem do navrh strmoga brda, sa svojih 5600 stanovnika, koji imadu ovdje grčko-iztočnoga nadbiskupa i katoličkoga biskupa, osim onih, koji svoje munare drže za najveću ukrasu okolice, nad kojom gospodi jaka tvrđja. Kad pamću zaroniš u povjestnicu, smrkne ti se čelo i razvedri; smrkne se, što je ovdje Bajesid g. 1396. hametom potukao 100.000 kršćana pod onim smušenim Sigismundom, ugarskim i hrvatskim kraljem; a razvedri se, što je g. 1877. ruski gjeneral Krüdenr 6000 posade uz 40 topova i dva monitora prisilio na predaju.

Pristaneš na tom putu i uz vlašku *Zimnicu*, odakle je ruski vojvoda, knez Nikola, 27. lipnja g. 1877. bez znatnijega odpora zapanjenih Turaka prevezao svoju vojsku. Kan da gledaš onaj ogromni most, po kojem se valjaju, i onu silesiju plavî, na kojih se sbite, uz kobno sievanje oružja, prevažaju ruske čete. Bržega i sretnijega prelaza nespominje poviest. Mili Bože, koliko je srdaca po svietu jače zakucalo, što od nade, što od straha, kamo će potegnuti ratna vaga! Zimnica je sbilja bila prava

zimnica za svukoliku Evropu. Vjekuj, dragi gradiću, u spomen slavjanskih kršćana!

Jqš nam je tu spomenuti *Sistov*, bugarski gradić od 8000 stanovnika, pošto se je 12.000 Turaka iz-

Ruščuk. (Uzlaz u vrđju.)

selilo. Ovdje se je poslije prelaza g. 1877. usredotočila pobjedonosna ruska vojska.

Pa je li bila nuždna tako strašna vojna? Ne-pitaj mene, već pogledaj samo ona bugarska što

trgovišta, što sela, koja niz obronke strmo silaze do vode. U sriedi čedna crkvica zidanica, a sve okolo nje nješto uzrovano i pobrkano, kan da su zemljište psi izgrebli. Zornik ti kaže, da nasred svakoga rova stoji nješto od pletera, sa samo jednim zjalom sprieda, kojim se pognute glave provlači seljanin bugarski, da u nutrinji legne: stojati uzpravno lje nemože. Turska je zaista morala biti sila, koja je taj tako plemeniti i marljivi narod toli nesmiljeno prignječila. Srsi te prolaze, motreći tu skrajnju nevolju, pa bi plakao, da te skoro nerazvedri stojeći na visu *Ruščuk*, s gostionicom Isla Hane, kojoj već iz daleka čitaš napis, i s još jednom sanjarski sagrađenom bugarskom kućom.

IV.

OD RUŠČUKA DO CARIGRADA.

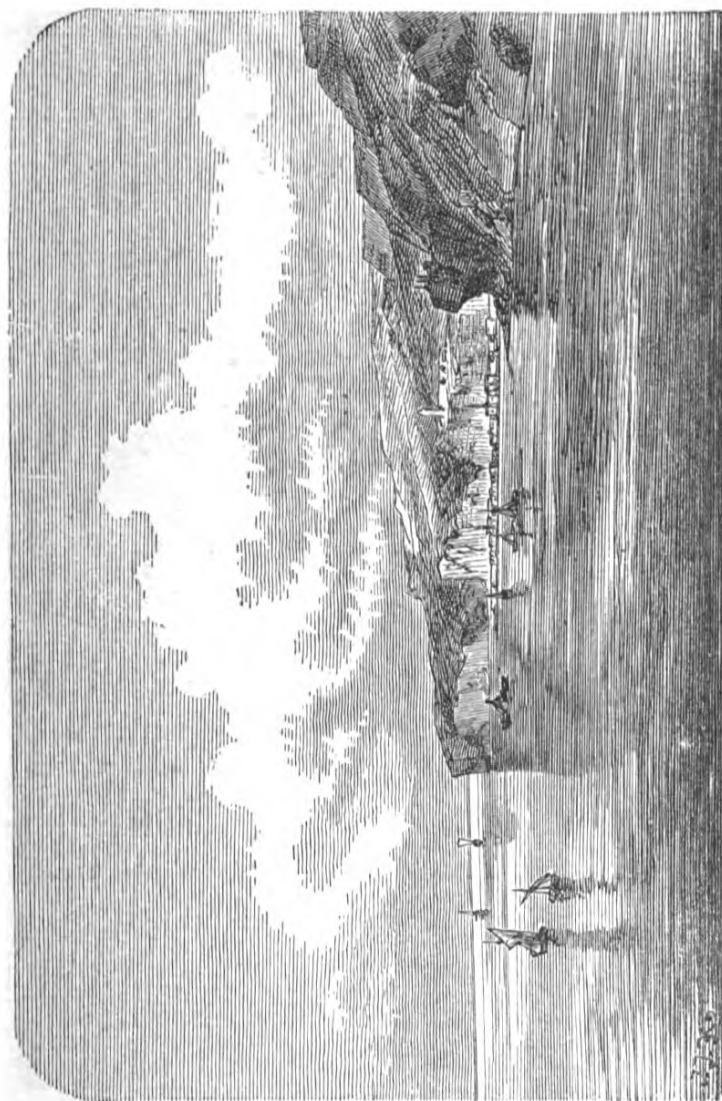
*Ruščuk. — Željeznicom do Varne. — Na Crnom Moru. — Bospor.
— Galata.*

Stupiv u šest sati u jutro na obalu Ruščuka, rekoh svomu do mene stojećemu Božidar: — Tu se moramo razgledati. Taj cimer, te dvie kuće na briegu pokazuju, kakva divota mora biti u gradu, o kojem se kaže, da je najvažniji trgovački grad na bugarskom Dunavu. Željeznica kreće tek u 9 sati, pak imamo lazno.

— Zaista i mene zanima, vidjeti iz bliza, kako se razvija taj najnoviji narod evropski, a rodjena braća naša.

Izkrcaвши tu one putnike, koji ostaju u Ruščuku, poveze nas parobrod malo dalje, gdje stoji kolodvor željeznički. Tu nam mitničar, u suroj opravi, kakova je bitni znak bugarski, pregleda torbe, pa nas pusti, da šećemo po kolodvoru do devete ure. Što nas je Meyer opomenuo, da se na željezničkih postajah do Varne, osim vode i voća, nedobiva ništa, pak se treba obskrbiti hranom, uljezismo, sada već s našom Francezkinjom, u bifet. Za komad kruha i sira, uz nekoliko landa salama

zaiska trgovac dva franka. Premda se to Francez-kinji činilo preskupo, poda mu ipak dva srbska dinara, koja je na parobrodu morala primiti pod ciela dva franka. Ali trgovac, pruživ ruku, ište još

Nikopolje.

dvadeset santima. — Što? — otresnu se ona. — U cielom je svijetu franak, franak; ako vi nećete drugčije, evo vam vaše robe — pa mu ju baci na tanjir, uzevši ipak prije svoja dva dinara.

Što nas dvojica nemarimo za salame, kupismo od drugoga Bugarina njeakvih kolača, koje ćemo na toj postaji zaliti vodom: ta, jedan dan možeš i posve postiti bez štete.

— Kako to — zapitah mlada Bugarina — koji je pod verandom nosio na sebi cielu knjižnicu knjiga i novina, kako u Parizu, na prodaju — da srbski dinar neima ovdje podpune vrijednosti?

— Srbi — odvrati smiešeć se lukavo — pobijaju naše *leve*, a mi njihove *dinare*!

Nu, pak da nema tu sam vrag posla! Za kakve se trice jednokrvna braća hvataju u koštac! Neka paze, da jim se od tih razmirica neizleže kakvo novo Kosovo!

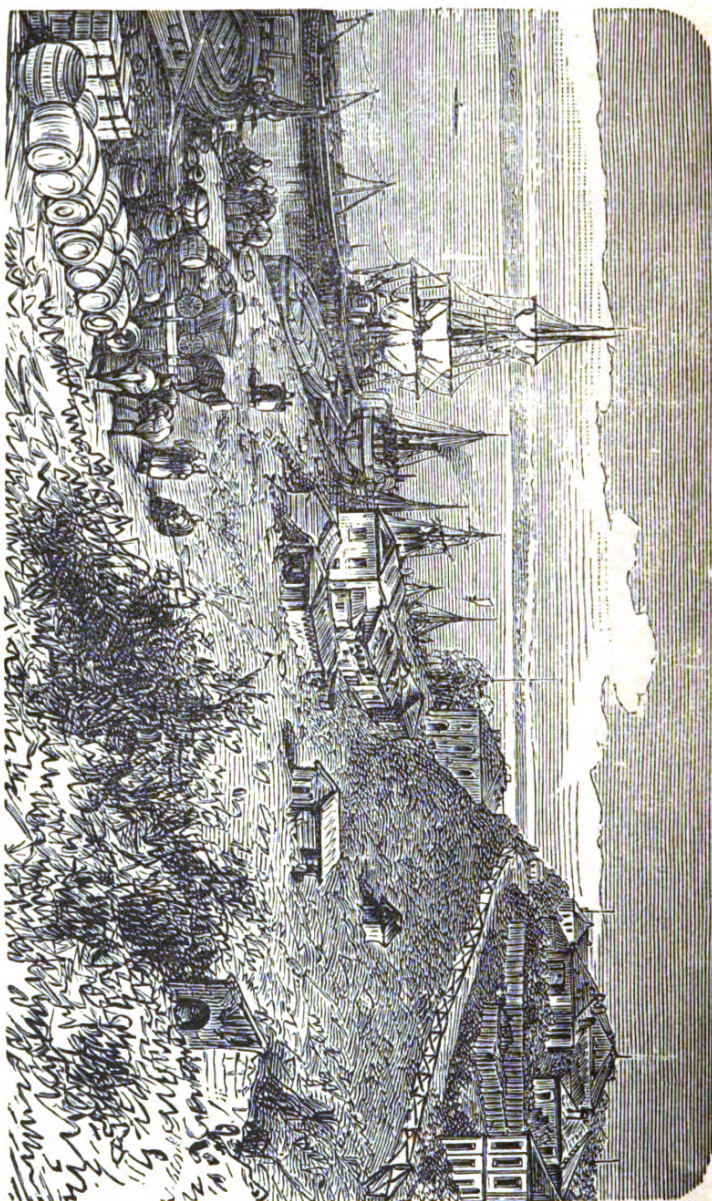
Kupivši od njega svako svoje novine za zabavu putem do Varne, za koji Francezkinja kaže: *Il est très ennuyant! Toujours la meme chose!* a Meyer: *Die Bahn (Strecke) bis Varna bietet nichts Anziehendes*: pohitismo uzbrdice u sam Ruščuk, za koji putopisci kažu da ima, povrh vojarna i utvrda, 29 džamija, 2 bugarske, 1 grčku, 1 katoličku crkvu, četiri bugarske i jednu katoličku učionu, 2 knjižare, 1 bugarske novine, deset konzulata i mnogo evropskih štacuna i tvornica, poimence stolarskih i zlatarskih, u kojih se gradi raznoliko nakiće od srebra i zlata, a u lončarnicah glasovito crno posudje sa sitnim srebrnim uresom: mali Beč, s tom razlikom, da u Ruščuku ima samo 20.000 stanovnika, od kojih je polovica Turaka, preko 9000 kršćana, a 1200 židova. — Imat ćemo što i vidjeti! — veseljasmo se putem.

Glavnom ulicom, koja vodi od kolodvora do gostionice Isla Hane, kako tako, kuće s obje strane na kat, što zidanice, što drvenjare, s priličnimi

štacuni, al ima i tu svakojaka drobeža, za koji ne znaš, bi li ga zvao kućami, ili kolibami. Samo to znaš, da te svaki čas propadaju suze od prašine, koja se nikad nepolieva, premda Bugari, same ljudskare, voze iz Dunava vodu u nekih sudovih u kolicah na dva kotača, za kuhanje i pranje. Od te prašine, koja, kako su mi kasnije pripovjedili, pro-uzrokuje očinju bolest i često podpunu sljepoću, nevidiš dobro ni fotografskih izložaka, koji ti pokazuju ukusno i bogato nakiće, često narodno bugarsko, samo ne ljepotu, poimence ženskoga spola. — Došavši do gostionice Isla Hane, koju je neki Srbin iz Pančeva uprav evropski uredio, htjedosmo si prašno grlo oprati limunadom, pak sjedosmo u velikom vrtu napram častnikom bugarske vojske, koji su pili kavu. Zašto ne napram bugarskim častnikom? Jer jih skoro i nema, pošto su malo ne sve časti zapremili Rusi. Ta i uniforma jim je ruska, samo što bjelinom gledaju odbijati žarčije sunčane trake, premda je pravo čudo, kako jim je u tolikoj prašini tako čista. Kad koji novi častnik k njim pristupi, rukuje se sa svimi. Govore medju sobom dašto ruski, ter misliš, da si već sada u ruskoj pokrajini. Po riečih: *Nieponimajut, čto parlament, čto zakon*, koje liepo razabireš, slutiš, da daleko od Petrograda smjelo razvijaju slobodounme misli. Sjedjelo je kod drugoga stola i nekoliko Bugara: slušamo napeto, ali nerazumijemo baš ni rieči, što su to iztočni Bugari, koji se i sami teško razumiju sa svojom zapadnom braćom, stanujućom bliže k Srbiji. No to je ipak istina, da se mi Hrvati i Srbi nemožemo ni u najpovoljnijem slučaju složiti s njimi u jednoj knjizi; prije bi mogli oni s Rusi. — U to nam konobar Srbin donese i limunadu.

Nikad takva čuda od dobrote. Da se svi francezki slastičari slože, nestvoriše takova sladko-rezka i što ti ja znam kakva hladila: što ga više piješ, više ga želiš, dok se napokon neizciedi i zadnja kapljica,

Rušćuk i Gjurgjevo.

pohotno izlizana jezikom. — Okriepljeni krenusmo vrtom prama Dunavu, gdje nam se otvori cesta, koju ovdje šetalištem zovu, s prekrasnim vidikom na Vlašku, imenito na trgovački joj grad *Gjurgjevo*,

u koji bi lako skoknuo, da imaš orijaške noge. Ta je cesta doduše jamasta, bez sedla i žliebova, s kukavnimi bagremići duž ograde, ali ništa zato, vidik ju čini šetalištem. Što Ruščuk leži visoko nad Dunavom, nezaštićen nikakvim gorjem sa sjevera, podneblje mu je veoma promjenljivo, tako nagnjuće na vjetar sa škropcem, da u godini broji, kako kažu urodjenici, vrlo malo vedrih i mirnih dana. Nagledavši se i te ljepote, spustimo se, uz kvakanje vrana i gavrana, koji ovdje mjesto golubova oživljuju kuće, do Dunava, komu su obale tek na puškomet podzidane, a ostalo, kako je Bog stvorio. Odavle se opet uzlazi uz brdo pram iztoku, kuda su se raztresle turske, a dalje po jaruzi i židovske kolibe. Turci, ogromne ljudeskare, krepkih mišica, leže pred štacuni, ili što je ono sliepa i zamusana, da nemožeš prolaziti uz kuće, već moraš posred ceste izmedju balege tako debelom prašinom, da nisi ni uz najbolja pluća kadar doprieti do onih liepih vrtova izvan grada, koje hvale putopisci. Zato žurno natrag k željeznici, da neosliepiš. Nazirući putem sada puste trgove, sada podrtine, sada kupe od svačesa, vratismo se sretno na kolo-dvor, pak što smo imali još dosta vremena, uzesmo šetati s Francezkinjom pred vlakom, koji čiste i brišu. U tom se Francezkinja ostentativno svaki čas na stran okreće. Opazismo napokon, da to ide ono dvoje francezkih mladoženja, pa ju za uzrok zapitasm o kom.

— Hotjeli bi se sada već razgovarati sa mnom; ali ja neću. Kad nisam do sada bila vriedna toga, neću ni od sada — zakrajči, prezirno izbečivši lice.

Ali da nam tko nepreuzme mjesto, sjedosmo već pol sata prije odlazka u kupé prve klase. Kupé,

kako bečki, prostran, naredan, čist, s elastičnimi sjedalima, da ti netreba bolje željeti. Srećom udjoše mladoženje u drugi kupé, a nas troje ostade na samu. Napokon krenusmo, pa jurimo malo manje, nego na talijanskih željeznicah, a svakako brže, nego na austro-ugarskih, pod kondukterom Bugarinom, koji govori još njemački i francezki. Francezkinja se zavalila u kut, pa će svaki čas stisnuti oči. Božidar se odmaknu daleko na drugu stranu, a ja sjedoh napram Francezkinji do prozora, da motrim tu tobože dosadnu okolicu. Ali meni nemože biti dosadna, ta, bugarska je! Pak i kuće, premda su malene, čine mi se zanimive s osobite bugarske gradnje: savršena četvorina s dosta pljosnatimi i preko zidova brčećimi krovovi, pokritimi na talijansku žliebom. Zemljište, dokle siže oko, valovito, dobro obdjelano, kuda se izmjenjuju njive, zagajene šumice, livade, i pašnjaci, po kojih upravo vrvi stoka, velika i mala, s malimi konjićima. Pred nekoliko godina bujala je tuda nepregledna hrastova šuma, koju su Turci, pustošnici, odvezli u Carigrad za gradnju brodova; a mjesto nje ostali su samo umejci, od kojih će za četrdeset godina opet narasti šume, buduće bogatstvo zemlje. Pravih stabala ima razmjerno malo, i to samo voćaka, raztresenih po zemljištu, i čudnovato s jednako okruglom niskom krošnjom, makar kakva bila voćka: očevidna posljedica gojitbe. Naroda uz prugu malo, gdješto na polju šćućurenih bula, zurećih u lienoga si ratara. Ta, čemu marljiva rada? Ako ima posla, ima i dana, a bule bi si težajući zemlju oprljale ono požućenih i porumenjenih nokata na mršavih prstih. Bugarska sela opet onakva, kakva do Ruščuka, da i nehotice odvrćaš oči, od pomilovanja.

Na postaji Šejtandžiku povrvlješe putnici u malenu kućicu, mi za njimi od čuda. A kad tamo, premda po putopiscih nema ničega, oni se dave, kako navadno po željeznicah, bifteci. Mi, hoteći narednije jesti, kupismo od njemačke konobarice pečeno pile, sira, kruha i plosku šomlauerca, koliko dotječe trim osobama, za pet franaka; pa brže bolje u kupé, jer stražar drži već u ruci zvonac, da zazvoni na odlazak. Neznam, čemu tolika naglost, osim ako ljudi nisu vrazi. Razširismo nas troje po krilih novine, pa ćemo uza smieh i svakovrstne dosjetke sretno otrsiti onu mrvu hrane, zalievajući svako iz zajedničke ploske. Pobjed se nas dvojica obrisasmo u novine, a naša će Francezkinja, štedeći svoje, bome obrnuti krilo od suknje, pak brhanom otrti i ruke i usta, kod čega srećom vidjesmo samo tanke čizmice. Božidar će zatim zažmiriti u svojem kutu, ja u svojem gledati vazda okolicu, tečno pušeći, a Francezkinja razastrti pred sobom novine, da čita.

Čim se više primičemo Varni, Francezkinja nam, koja je tuda češće prošla, sve to življe pripovieda o divoti Bospora i o množini brodova u Carigradu.

— Kako u Trstu, il u Genui, il u Marseillu — osmjelih se na šalu dodati.

— *Pas de comparaison, magnifique, magnifique!*

Ali će namah okrenuti i o strahoti ukrcaja na parobrod u Varni:

— *C' est toujours très désagréable!*

Mi na sve to ostadosmo mirni, kako i ona odsječena, rekao bih, vrhom brda, koja skupa s močvarnom okolicom navješćuju blizinu Varne. Za čas stadosmo na liepom kolodvoru, prije nego li išto

vidimo od grada. Putnici, koji ostaju u Varni, silaze na kolodvoru, a druge će za 15 časova odvesti vlak do rade, da se za parobrod ukrcaju. Da dobro upotriebim te časove, zavirih malko u nutrinju kolodvora, gdje začuh strašnu krik u nedećih svoju nepriliku fiakera bugarskih. Goleme to ljudine, omotane rubci glave, u košulji na pruge, opasani crljenim pojasom od pazuhâ do preko kukovâ, zažareni, prismagnuli, lrapavi, u njekih kao dimijah od suroga darovca, s papučetinami na poderanih po peti kopicah. — Mogu reći, da sam volio uzmaći u kupé, nego što bih sio u onu ohrdanu i blatom poškropljenu kočiju.

Pak i sbilja, vlak nas za čas poveze dalje do Crnoga Mora. Na prvi pogled uvidjeh, da je puno tamnije, nego Jadransko, ali još uvijek modro. Bila na njem tako zvana bonaca, uz neznatne talasiće; tu nam se dakle, gdje je već mnogo putnika kod ukrcivanja il izkrcivanja poginulo, nemože dogoditi nikakva nesreća. Treba bo znati, da Varna nema luke, već nesigurnu radu, na kojoj čeka parobrod na topomet daljine putnike. Tu nas smjeli bugarski pomorci strpaše u barkaču, kao sardele u bure, samo da se nezalijemo. Kad se barkača oduisnula, ali mi za mirna vremena skaćemo dosta visoko. Što mora biti biti za burna? Mornari voze okrenuti prama kraju, nevideći, kuda će k parobrodu, a oko njega puno malih ladjica. Od škripe vesala nećusmo praska, kad nam je suprotna ladja slomila stieg od zastave, ali se silno potresosmo i udarismo jedno drugomu o čelo. Sreća, ter je parobrod već bio na domaku, pak se, skaćući neprestano, dogrebosmo po škali na barkariz parobrodu.

Kakva je nutrinja Varni, nemogu ti kazati; samo to znadem iz poviesti, da je okolo nje, potukavši već Turke, zaglavio g. 1444. ugarski kralj Vladimir poljski, u znak kazne Božje, što je po savjetu kardinala Juliana prekršio prisegom potvrđeni mir segedinski. Niti hrabrost hrvatska, utjelovljena u banu Matku Talovcu, niti vještina ratna, izvadjana Sibinjanin-Jankom nemogoše spasiti kršćanske vojske, kojoj je Bog bio namienio potpun poraz. Znadem nadalje i to, da su se ovdje bili g. 1854. utaborili Francezi i Englezi, prije nego će udariti na Krim, da spase Turčina. Kršćani proti kršćaninu za muhamedanca! Kamo ćeš veće sramote! Ali bilježim i utješni događaj, da su isti oni kršćani, skupa s ostalom braćom, morali berlinskim mirom povratiti Varnu oslobođenoj po Rusih Bugarskoj. Bog neplaća svake subote, ali plaća sigurno, kad se njemu shodno i dobro čini! Zemljopis mi kaže, da Varna leži blizu jezera Devna, koje ga sa sjevero-zapada štiti močvarami, a na ušću rijeke Paravada u Crno More; da imade velikih vojarna, skladišta i lazareta, pak jedan škver za trgovačke brodove, uz 15.000 do 20.000 stanovnika, što Bugara što Grka. A što mi oko s parobroda vidi, jesu utvrde, podbočujuće od mora grad, koji se uz brdo položito skuplja. Dosta liep vidik.

Nasitiv ga se brzo, svratih, naslonjen na ogradu kasara, svoju pozornost radu mornara okolo podložne štive. Arganom dižu iz barkača ogromne bale, pa jih spuštaju u ponornu šтиву, uz viku poručnika: *uno, duo, tre, quattro, cinque, taja!* Treba bo znati, da smo na Lloydovu parobrodu sa službenim jezikom talijanskim. Posao bi jim hotjele priječiti bule, što se s cilom obitelji, uz efendiju

muža, sele u Aziju, vukući izmedju njih svoju prtljagu, zamotanu u posteljinu; ali jih pobočnik odbija, gurajući jih sad u prsa, sad u ledja, sad postrance u rame, da se nose. Navalilo bi Ture, to mu se vidi na biesnom oku, škripeći zubi, što mu djaur dira u svetinju, koje nesmiješ ni pogledati u lice; ali nebo visoko, a na okolo meko more, pak mora podnositi nad sobom gospodara. Ništa nespretnijega, nego bula pod jašmakom u feredži okolo posla. Čim prigne glavu, da vidi, što će rukama pograbit, jašmak joj se od nosa povuče na oči, pa ga mora namieštati. Učvrstivši jašmak, vuče samo desnom rukom perinu, jer joj lieva mora pridržavati prseću feredžu; ali kad teži teret mora objema rukama vući, onđa joj se feredža razširi, pa vidiš, jao, neznaš što vidiš. Na gladkih prsiju njeke okrajke neznaš čega, košulje li, ili rubca, koje odustajući od posla svaki čas zatiče oko pasa a u suknju. Niti moj, ženskomu kroju posve vješti Božidar nije mogao pogoditi, što je ono, samo je sa smiehom opazio, gdje ju je pobočnik napokon tako gurnuo u ledja, da je klecnula do muža, razvaljena jur na provi. Na provi? Da, baš na tom mjestu, jer nisam na cielom putu nigdje vidio, da bi Turčin, pa makar i bogat bio, uzeo prvu klasu, valjda da se što manje približuje džauru.

Al u pet sati brod je nakrcan, sidro dignuto, a objed, koji svi putnici zajednički dobivaju, na stolu. Naš parobrod Fortuna puno je viši od dunavskih, ali je zato i mnogo uži. Pak su i tu uzinu tako stisnuli kabinami, koje se s oba boka bez okanâ protežu, da je medju njimi prostora samo za prostrti stol. Kakav stol? Lucullski! Sav se sjaji od fina porcelana i stakla, namještena na prebielu

stolnjaku, po kojem se u sredini svom dužinom izmjenjuju graste s cviećem i tanjuri s maslinami, jagodami, datuljama, suhimi smokvama, lješnjaci i mandalama, što će očevidno služiti za konfekt. A u kuhinji čeka još šest jela, što ribe, što mesa, s najizabranijim južnim povrćem, sa špargom, karfiolom, artičoki, koja će se što elegantnije raznašati, čim sjednu gosti. Nema veće satire, nego što je taj objed pram onomu, što će namah slijediti. Gosti silaze, držeći se porad ljuljanja ograda i stolica, pa sjedaju, kamo tko slučajno prispije: svigdje će jednako dobro proći. U to krene parobrod, a od ljuljanja postane ljuljavina. Čim su posrknuli nekoliko žlica juhe, eno gdje mnogi ustaju, najprije žensko, onda muško, mutnih očiju, blida lica, modrih ustnica, pa će teturajući tko u kabinu, tko na kasar, ostavivši Lucullsko obilje sobarom, koji se u sebi zlorado smiju. I moj se Božidar odšulja u kabinu. Ja ostadoh do naše Francezkinje s još nekolicinom gosti, bacajuć od glada u se kano u proždor sve što se jede i čudeć se tolikoj slaboći ljudskoj. Slaboći? Nipošto, neumjerenosti u jelu i pilu, koja se najprije osvećuje na moru. Učvrstiv svoje živce izvrstnim feslavcem, digoh se poći. Što su radili oni u kabinah, ostavljam pogoditi tebi, ali na kasaru živa žalost! Ovdje drži žena mužu pod nosom octa, ondje razkapča muž ženi steznik, taruć joj čelo mokrim rubcem, posve izobraženi. Tko su mlađi, uzmi muž ženu pod ruku, pa trči široko teturajuć po kasaru, da neznaš, hodaju li, ili glavinjaju. Ja se posred te mećave posadim za tambućem u naslanjaču, držeć još sveudilj u ruci cigaru, da ju po navadi zapalim; ali nesmijem, po savjetu vještaka, tvrdećih, da pu-

šenje najviše uzbuni želudac. Nego navada nadvlada, pa jedan, dva, tri poteza, napokon se puši okolo mene, kao okolo parnoga stroja.

— Što je to — zapitah kapitana Dalmatinca, koji je do mene s pomilovanjem gledao putnike, — da se i bez znatnih valova parobrod tako ljulja? Toga nisam doživio na Jadranskom Moru.

— E moj gospodine, to je posve druga. Ondje se brod ljulja od valova, a ovdje i bez toga iz dubljine, kažu, od vulkanske sile. Sreća, te je još tako, ali kad i valovi navale, jao i pomagaj!

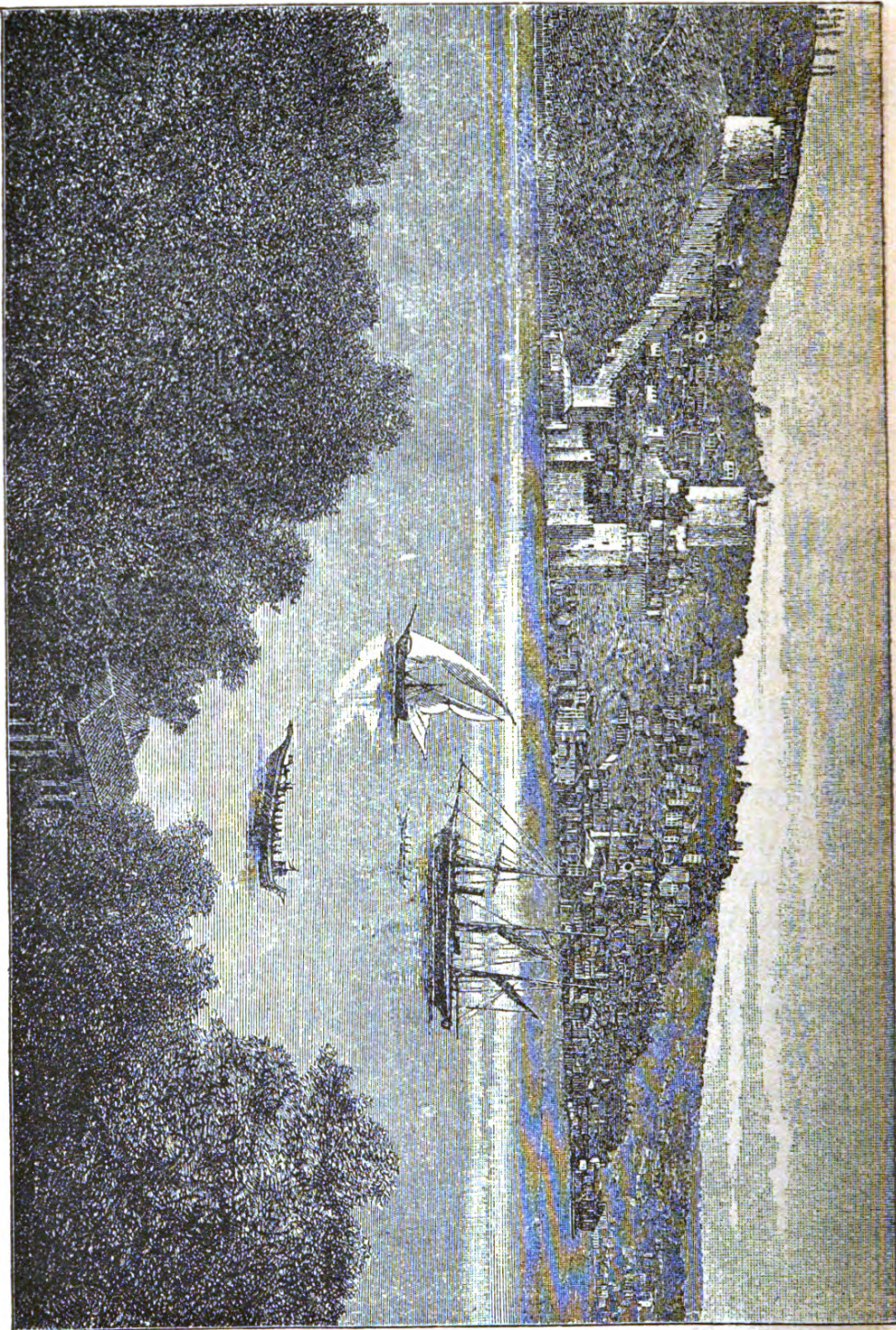
Nije se bio još udaljio deset koraka, kad na otvorenom moru zašumi okolo parobroda, pa će mu pjeneći se valovi tako silno udarati u bokove, da se i na naslanjači moraš držati za naslone.

— A što se nadimlješ? — progovorih mu sam u sebi. — Znaj, da se ja nebojim tvojih neizmernih sila, po kojih se iz dubine dižeš, da bušiš, kidaš i oriš sviet: ta svaka sila za vremena. Niti nepredam od onih nemani, koje kutre po tvojih prosjedih: ta u muzejih mi jih pokazuju na stotine. A na slutnju o milijunih ljudskih žrtava, koje si nesmiljeno progutnulo, tješim se neoborivom istinom, da se bez žrtve nemogu postizati velike stvari. Niti nemarim za one silne brodove, koje ti na dnu, izprekriženih jarbola leže, kako ni za krš u ropotarnici. — Ja se uzdajem u tvoje ljubko lice, posuto dijamanti, kojim me vabiš u svoju svedenu dvoranu, prevješenu topazi, rubini, ametisti, na krilo rajskoga užitka. Pa da, nevjerno, u čistom miru udariš na mene virom strahovitih orkana, koji se uzmućuju, lome i krše; da u pomoć pozoveš munje i gromove, od kojih se sviet u stožerih trese, što bi mi učinilo? Valaj, ništa drugo, nego ona ribja koštica,

što je u razgovoru zasjela jedućoj djevojci u grlu; nego onaj kamičak, što je iz praće tucnuo skaćućega dječaka po sljepočici; nego ona mušica, što je, sjedjevši na strvini, poletjela, da ljubne djevojčici koraljna ustašca. Pa tko da se boji koštice, kamička i mušice? — Tako ti ja sa svojim morem smjelo i odvažno. Ali da se je našalilo, Bog zna, što bi bilo? Što? Ako bi mi i uzdrimalo živce, kojim nije nitko gospodar, duše mi nebi lje moglo potresti: baštinik nebeskoga raja nesmije predati od zemaljskoga mora, pa makar i crno bilo!

U tih se mislih, sjedeći na širokoj naslanjači i smrčeći smotku, zamotam u ogrtač, pa ću za tumbačem u zavjetrini usnuti kao na andjeoskih krilih. — U razbliešće eno gdje preda mnom titraju dvie svieće. Nebi li to bilo? Ta po satih nemože biti drugo! Skokom skočih, kan da me je pero diglo, pak ću zornikom sve naokolo po onoj strašnoj pučini, koja se lievo samo s obzorjem ljubi. Kad u razsvanuće, vidim izrazito biela jedra poput labudova. Jedna s lieva, druga s desna, na početku širom, onda sve to uže, već ti ona naznačuju put u ušće. Unišle bi jedrenjače, ali videći, gdje naš parobrod plije, stanu, spustivši papafige i parokete, da se poklone kralju svomu. Kad smo jim se donjihali do sriede, kan da su sve poskočile na poklon. Oj, ta mi već u 6 sati u jutro ulazimo između dva Fanara u glasoviti po svem svijetu *Bospor*.

Bospor je savršena divota, niti najveći zavidnik nebi mu smio a ma baš ništa prigovoriti. Amicis ga je potanko opisao, kako nitko drugi. Ja se ne usudjujem niti dodati, niti oduzeti rieči; sa štovanjem i čudom potvrđujem svaku, koju je on zlatom prosuo po papiru; samo ću dodati obćeniti vidik,

Rumili-Hissar.

Turska bašča na Bosporu

na koji je on, crtajući točno pojedinosti, nekako zaboravio. Ploviš kao posred goleme rieke medju Azijom i Evropom, držeći se ipak malko bliže evropskoj obali. Prate te dva sata vožnje neprekidno dva niza brežuljaka, koji su na vrhu tako rekao bih odsječeni, da jim niti s visine nebi vidio glavica. Ti brežuljci, svuda zeleni, a okolo Bujukdera i Terapije bujno šumoviti, teku u dva niza valovito, sad se izbočujući, sad uvaljujući, sad opet pravac držeći. Na bočinah su stanovnici, kan da su u najsavršenijoj akademiji izučili perspektivu, jednu nad drugom digli toliko šarenih kućica, da ti se čine samotvornom agraфом naravi. U zatonih vire jur veće kuće izsred zeleni, očijukajući ljubko s plovcem; a pravcem su se nanizale palače bogataša i evropskih poslanika u svakovrstnom slogu. Kad si pred kojom bočinom, misliš, nema više ničega; zakreni, pa ti se iz prikrajka nasmije mramorna palača koga paše ili samoga sultana, ponajviše u maurskom slogu s vitkimi stupići pod lakimi obluci, tako biela, kan da si ju polio mliekom. U tom se iztiče osobito palača Kandilli, koja vriednim načinom otvara put na Sladke Azijske Vode. Uzmi k tomu veličajne jedrenjače, kutijične mjestne parobrodiće i kitne kajiće, pune šarenih ženskinja i ljudi, koje unakrst pliskaju ko ribice, pa ćeš sa mnom uzdahnuti: Sbilja rajsko predvorje!

Tim se putem, koji se je prodro provalom Crnoga Mora u Marmorsko u širini od 550 do 2000 metara, vidio dva svjetionika na ulazu, dvie hrpe pećina, drevne Symplegade, o koje se lome valovi Crnoga Mora; dva kaštela, Rumili Kavak i Anadoli Kavak, koji brane ulaz u Carigrad; dva

velika zaljeva: bujukderski na europskoj i beikoski na azijskoj strani; dva grada u Evropi, jedan do drugoga, Bujukdere i Terapiju, oba puna palačica, ljetničića, kioska, tonućih u vrlo bujnom rastlinju, koje kan da niče iz krovova i zidova, pak pokriva ulice i trgove, u kojih ljetuju poslanici evropskih vlastih, a povrh toga u Terapiji grčki i armenski novčari; dvie tvrđave: *Rumili Hissar i Anadolı Hissar*, gdje je Bospor širok samo 550 metara, ter se prevučenim iz Evrope u Aziju lancem može posve zatvoriti put u Carigrad, i gdje je njekoč Darij idući na Scite, prebacio most; osam sela na evropskoj strani: Jenikjöi, Isteniju, Balta-Liman, Emirghan, Bebek, Arnutkjöi, Ortakjöi, Beşiktaš, a šest na azijskoj: Beikos, Indžirkjöi, Pašabagidže, Kanlidže, Džengelkjöi, Kusgundžuk; četiri biele mramorne palače: Čeragan i Dolmabagdže u Evropi, a Kandili i Bejlerbej u Aziji; riečju more kuća i divnih *bosporskih bašta*.

Uživajući tako neopisivu slast puna dva sata, u koja neznaš, stojiš li na daski, ili se njišeš na krilih, niti neopažaš, da si stao pred *Galatom*. A i nevidiš ništa, jer ti treba pohititi u komoru po prtljagu, pa ju iznieti na palubu, gdje ju čuvaš kao dragulj od požudnih očiju, a još više od grabežljivih ruku ladjara i fakina, koji sa strašnom vikom obtrkuju sve kute. Prava sreća, ter se tu nadju i dragomani pojedinih gostionica perskih, koji ti na karti, nalik na veliku posjetnicu, turaju pod oči ime dotične gostione.

— Pest?

— Ha, to je naša — šapnuh Božidaru — ali nedajte još torbe, pod živu glavu.

Galata.

— Možete se, gospodo, pouzdati u dragomana —
— prišapnu mi stojeći tu mornar, Dalmatinac —
sami poštteni ljudi!

— Nebojte se ništa! — doviknu nam peštanski
dragoman, čuvši izvježbanim uhom naše šaptanje,
ja sam Bačvanin, samo za mnom!

Carigradski trhonoša.

— Hvala Bogu — uzdahnuh duboko — gdje
su prve rieči, što čujem u Carigradu — hrvatske. —
Sad već nema straha, pa smjelo za dragomanom.

U tili se čas spusti sva prtljaga mnogobrojnih
peštanskih gosti, a mi, držeći se čvrsto za ogradu
njišućih se stuba, i napokon pridržavani jakom
mornarskom rukom, skok u barkaču, pa cec na
klupu, kan da su bacili vreću žita. Sad da vidiš

Veber. Put u Carigrad.

silu i svatove. Barkača se u dobroj luci za mirna vremena neljulja, kako u Varni, ali zato odasvud navala i gnjeta svakojakih plavi, kuda, misliš, nema prolaza. Guraj amo, poteži tamo, viči napried, kuni natrag, barkača se hrda o barkaču, nagiblje se, tiskana s druge strane, sad će se zajeti, ali se opet izpravi, tiskana odavle, pa se nagne na protivnu stranu, gore, dolje, desno, lievo, uza škripu vesala, napokon uzdahneš na čistini. — Prva je mitnica, ne da pokažeš torbu, već da turneš franak mitničaru, koji ti samo pro forma zaviri u nju. Bijaše nas osam Peštanaca, a dragoman dozva samo jednoga *trhonošu*, koji će, oprćen nekim sedlom, koje mu niz križa visi, nametati svu prtljagu kao turanj, pak uz brdo na tu uzdisanu *Peru*.

V.

PRAVI CARIGRAD.

I.

Amicisov opis Carigrada. — Što i kakav je današnji Carigrad? — VJERSKOST: Ahmedova džamija. — Solimanova džamija. — Mahmudova grobnica. — Urlajući derviši. — Plešući derviši. — Muharemski obhod. — Sveta Sofija.

Far nije taj Carigrad, što i onaj glasovitoga Talijana de Amicisa? Žalibože nije, barem ne posvema. — Amicis kaže u svojem putopisu po Španjolskoj doslovce ovo: „Kamo god krenem, najprije poćutim njeku ljubav prama stvarim i ljudem; poželim, da nezatećem ničega, što bi me sililo, da korim; ćutim potrebu, da si poljepšam liepe, a sakrijem grde stvari, da izpričam mane, da uzmognem otvoreno kazati i sebi i drugim, da sam zadovoljan sa svakim i sa svaćim. A da to postignem, netreba mi se nimalo siliti; sve mi se i nehotice prikazuje pod najugodnijim vidom; a moja mašta lići blagohotno drage prizore tankom ružičastom bojom. Znam, da se ovako neproučava zemlja; da se nepišu kritičke razprave, niti stiće slava, da si dubokouman ćovjek; ali znam, da se ovako putuje s vedrom dućom, i da putovanje

*

godi, da nemožeš izreći.“ — Prama tomu gledao je de Amicis i o Carigradu uhvatiti osobito liepe crte. Gdje jih nije bilo u sadanjem životu, prenio jih je iz prošlosti, ter je i seraljski brežuljak obkolio bajnim perivojem, gdje huriske, kadune i valide igraju o mjesečini okolo vodometâ djetinje igre, kakovih sada ni u snu neima. U seraljsku je palaču smjestio sve sultane svih vremena, sa svom njihovom slavom i grozotom, dočim sada nestoluje ondje ni cigli. Vojsku tursku, jednoličnu i na oko kukavnu, obsinuo je sjajem i veličjem prošlih vremena; a bedeme gradske, trošne, mjestimice jako nizke i prezidane, digao je do veličanstva uspomenom na one strašne bitke, koje su se njekoč pred njihovimi kapijama izvojevale. Istoj je džamiji Agiji Sofiji morao dodati sav onaj sjaj nekadanje crkve i obreda kršćanskih. I stari je Bizancij morao posuditi sve svoje divne spomenike, da se okiti sadanja golota. Sve te krasote nisu izmišljene, pače istinite su posvema, ali tek što jih sada neima, pa se je čuditi znanju, bujnosti mašte, i vještini, kojom je sve to spleo sa sadašnjimi crtami, da se prikazuje kao jedna, divna slika. Ali on je i dalje pošao, pa je gdje što živimi šarami orisao, što bi prama sadanjim okolnostim samo moglo biti. Tako mu Validejskim mostom struje dvie neprestane brzice ljudi, kakovih u jedno ter isto vrieme u onolikoj množini i onakovoj smjesi nije valjda nikada bilo. Neskriva on doduše, prama dužnosti realističkoga putopisca, niti grdoba, nego jih tako namiešta okolo ljepota, da mu ove uza sjenu još divnije sinu, tvoreći sbilja čarobnu krasotu. — U tih okolnostih, kad već imamo u prevodu Amicisov Carigrad, što je moja dužnost? Što može biti drugo,

nego preći preko onoga, što je on realistički orisao; nadopuniti ono, čega se on nije taknuo, izpraviti ono, što je on krivo naveo, a ublažiti ono, što je on prevršio, da nam se pred očima stvori prava slika Carigrada.

Prama tomu što je današnji Carigrad? Kako svaki drugi grad, najprije hrpa kuća. Kakovih? Stupimo prije svega u tvornicu, gdje jih grade. Tu ti je pet vrsti pregledno razvrstano. Na prvom mjestu stoje džamije, s jednom do šest munara. Džamije su sve skrojene po kalupu *Svete Sofije* na grčki način s glavnom kubom po sriedi, a s polukubami niže po bokû, odakle se razšire u gromadu glavnih zidova, koji su kod talâ nagrdjeni dogradami svakojakih sgrada za svakovrstnu kulturnu ili životnu porabu. Malo je koja, koja bi onako čista stajala od glave do pete, kako joj slog zahtieva. Te gromade nemogu nikako goditi oku, pa ma gdje stajale, niti iz daleka onako, kako naše budi romanske, budi gotičke crkve, koje se odlikuju tankim strukom, urešenim mramornimi kipovi svetaca, ili drugim prozirnim nakitom, a osobito mnogovrstnom razlikosti svega lica. Munare nenadilaze visine naših turnjeva, ali što su oble i vitke, čine se više. Gradjene su opet sve na jedan način, na dva do tri sprata, urešena malo ne jednakim shodom uz tursko nakiće, s mjesecom na tankom šiljku. Na suncu se bjelasaju kao mlieko; rekao bih, da su milovidnije od naših turnjeva. Onda dolaze turske, a osobito sultanske palače, u maurskom slogu na stupice s obluci, ponajviše biele, okružene perivojem, a zatvorene pozlaćenimi vratima. Na trećem mjestu vidiš kuće na dva, tri poda i s nakićem, i bez nikakve graditeljske urehe,

poput magazina. — Pored njih stoje zidanice od dva i tri kata lih carigradskoga ukusa. Njeke su ravnoga pročelja sa zatvorenimi shodovi od prvoga do zadnjega poda, nalik na našega Austrijskoga Cara u Zagrebu; a drugim, kojih ima mnogo, zalazi pročelje koso na tri maha tako, da samo one tri izbočine drže pravac celoga pročelja. Ili jasnije, počmu namah na uglu graditi koso prama nutar, pak opet ravno na vanka, pak opet koso prama nutar, napokon na vanka, pa ravno do kraja. — Zatim dolaze drvenjače, ne više od dva kata, kojim već prvi brči nad prizemljem pomoću nakrivih podporanja, a drugi isto tako nad prvim. Prozori su ovim zatvoreni gustimi rešetkama, u znak, da su muslomanske. — Napokon se u neredu gnjetu kućice bilo zidanice, bilo drvenjače, na kat ili samo na prizemlje, svakovrstna, pače nikakva lika, naherene, šepave, kljaste, trbušaste, grbave, prignječene: ova će, misliš, cecnuti, ona na nos pasti, otrcane, zaprljane, samo s jednim prozorom, često samo i s jednim zjalom, čudne, strašne, gnjusne, ili kako bih sve zvao te . . . grdobe. Krovi su tim kućam ponajviše položiti, brčeći gdješto do pol ulice, a pokriti žliebom; ali jih dosta ima i ravnih, pregradjenih željeznimi rešetkama za razne partaje u kući, gdje možeš ili šetati, ili voljko ležati.

Sad uzmi dva zaljeva, široka poput Dunava, jedan sa sjevera prama jugu, Bospor, a drugi susljedice s iztoka prama zapadu, u slici Roga, pak povuci uz nje dva niza valovitih brežuljaka, po kojih ćeš nanizati rečene kuće. Džamije s munarima možeš metnuti, gdje te volja (ima džamija 300), zakrili jih slobodno i po kojim cipresom; ali po južnih glavicah uz lievu stranu Roga moraš

metnuti najprije lik kršćanske crkvice sv. Irene, onda redom sultanske džamije: Sofiju, Ahmedovu, Nuri-Osmanovu, Bajazetovu, Solimanovu, Muhameda II., Selimovu, a na kraju Roga uz vodu Ejubsku, naravski, s njihovimi munarami i s najvišim Seraskierskim tornjem na sriedi medju Bajazetovom i Solimanovom džamijom, što sve čisto

vidiš s *Galatskoga tornja*, koji si posadio nasred bočine brežuljku, koji ti otvara put u Rog. Na ratu napram Galatskomu tornju preko Roga naniži sgrade staroga Seraja, a uz Bospor gore od Galatskoga tornja produži sultanske bijele palače Dolma-Bagdže i Čeragan sa suprotnim Bejlerbejem. Po drugih visovih podigni ponajviše vojarne i vojničke škole, okolo kojih ćeš u neredu stisnuti onaj drobež kuća: neboj se, da jih nesignječiš, ta one i onako stoje tu kao sjena, da se milovidnije iztaknu one sgrade; pak onaj drobež mora i

onako biti tako izpremiešan i taman, da mu nećeš ni najoštrijom fotografijom iztaknuti lica. Po tom licu povuci na više mjesta tamne pruge cipresa za groblja, — po svih zatonih priveži male barčice, a po oba zaljeva nastrši šume velikih brodova, pak si stvorio Carigrad.

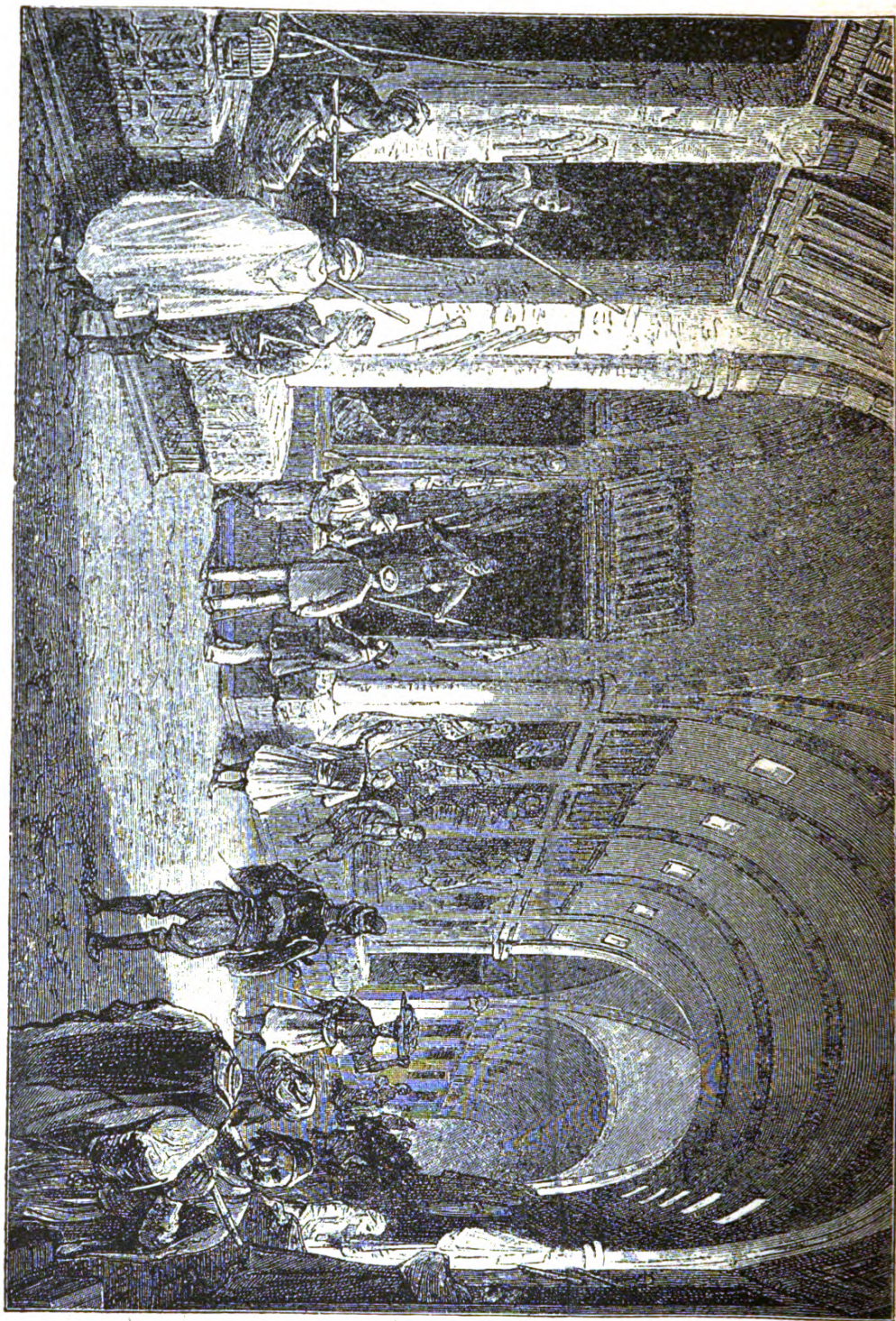
Galatski toranj.

Sada, da si ptica, recimo, lastavica, koja se i nad kuće uznosi, i razinom zemlje leti, mogao bi Carigrad prozvati krasnim, makar i divnim; premda bi ti i onda krasoćut vriedjala dvorišta od kuća, u kojih bi vidio polupanih hodaja, nerazmrsivi pletež stubišta, i stiena daskami obitih; zatim što razvaljena, što blatna pobrežja; i napokon preveliko mnoštvo brodova, koji se pojedince, osobito pod jadrili, prikazuju krasni i veličajni, ali onako u luci sbiti liče na šumu u zimsko doba, koje još nitko nije držao liepom, ter se o Carigradu može reći: *trop de navires*, kako se o Parizu u samom Parizu kaže: *trop de monde*! Ali kad si čovjek, pak moraš ući u ulice, onda jao i pomagaj!

Za ulice nam rekoše naši carigradski znanci: Da ste došli prije desetak godina, recimo pred požarom od g. 1870. i prije, nego što se je prokrčio put tramwayu, a ma nije se moglo prolaziti. Kuće su na mnogo mjestâ s jedne strane tako dopirale preko ulice do druge, da se je tek po čovjek mogao provući. Sada, sada je još i te kako liepo. — Da vidimo tu ljepotu. — Malo ima vodoravnih ulica: tek po jedna uz brežišta, pak sljemenom stambulskim, i dio Pere: ostalo se sve penje na brdo. Ponajviše se krivudaju za svakom četvrtom petom kućom, ter nevidiš daleko. Podbite su kaldrmom od šiljasta kamenja, bez pločnika, koja se nije popravljala, odkada je položena, te stoji jama do jame, od kojih moraš čuvati noge, pa neprestano gledati preda se. Svuda su se nanizale što zanatničke radionice, što štacuni, ponajviše maleni, tamni, primajući svjetlo samo s ulice, nagnjeteni ponajviše svakojakim drobišem, koga neznaš ni imenovati: sav je Carigrad jedan pazar, kan da

mu je sav svijet podvoriti. Pred štacune, a na ulicu iznielo se svačega u koše, na stolove, na tla, među čim Turčin budi sjedi podvitih nogu, budi leži pružen, s papci na ulicu. Oko njega stoji smeće, raztreseno, ili na kupovih, koje samo vrieme odnaša budi vjetrom po zraku, budi kišom u more. — Liepo se sjećam glavne ulice, vodeće od mosta u *Veliki Pazar*, po kiši. O žljebovih u Stambulu suviše je i govoriti: nema jih ni za liek, već su po krovih namješteni neki kljuni, iz kojih kišnica pljušti na ulicu da nesrećom nabasaš pod nje s kišobranom, otišao bi sa samim držalom. Sad da vidiš rusvaja! Iz štacunâ izlete komiji s metlami u ruci, pa meti amo, razgrnjaj tamo, a nizbrdicom se valja potok blata, da neznaš, kamo stupiti.

Ulicu ti još zakrčuje pašcad, od koje nisi vidio ništa gadnijega. Povrh onoga, što je o njih dobro zabilježio Amicis, mogu ti kazati, da je to samo duhata strvina, ležeća, kako nisi nikad vidio ležati blaga, kan da su od sebe razbacali mrtva uda. Malo se koji usudi ustati, da po smeću nanjuši ono malo hrane, što su mu ljudi bacili; ako li se koji na to odvaži, za čas opet legne, a mnogi i drhće stojeći, mršav, ili prebite noge, ili izguljenih ušiju, ili posut grintami, da se opet strovali — od glada. I hrane jih ponješto i na javne troškove, ter smo mi pred Seraskierskim tornjem s užasom opazili, gdje sa svih strana što leti što nahramljuje silesija pasa prama rešetki, kojom je trg zatvoren, gdje na zidcu stoji ženska, noseći nješto u pregači. Bacaj amo, podavaj tamo kroz rešetku komadiće kruha, dok joj je preostalo tek nekoliko drobtina za njeno ljubimče, koga je napokon stala gladiti i dragati. Ali što je to za toliki glad, ter je

Nutrnjost Velikog Pazara.

pravo čudo, da sve to nepobjesni. Samo kad koji iz drugoga kotara medju nje zabasa, skupe svu svoju snagu, pa grizi, trgaj, kolji, uza strahotno skvičanje, da ti se mozag trese, dokle došljak ili neuzmakne, ili mrtav nepadne, koga onda i požderu, kako i onoga, koji se tako razboli, da mu nema lieka. Sad još uzmi, što sve radi pašćad, pak da sve to biva po tiesnih ulicah, mora ti se upravo grustjeti od te fizičke i moralne gnjusobe. Ali ni to nije još sve: kad pas crkne, leži na ulici po **njekoliko** danâ, ter ga tek onda bace u more Zlatnoga Roga, kad već nije moći podnositi smrada.

Istina, ter ima po svih gradovih cieloga svieta nečistoće, što od siromaštva, što od nemara ljudi. Vidio sam ju i po Italiji, imenito u Civita Castellani, u Napulju, u Mletcih; uklanjao sam joj se po Dalmaciji, osobito u Spljetu; čudio sam joj se u istom Parizu po **njeki**h pobočnih ulicah; a ima je i u našem prečistom Zagrebu na Potoku. Opazio sam ujedno, da su **njeki** narodi skloniji na nju od drugih, kakovi su romanski; pak i to, da su primorski gradovi tim nečistiji, što imadu više barem mora za pranje. Ali sve to daleko nadmašuje carigradska nečistoća. Neznaš upravo kazati, tko se je manje žaca, kršćani, ili Turci. Galata, gdje stanuju skoro sami kršćani, nije daleko odskočila od Balate i Haskjõa, tih židovskih duplja; a Grci u Kadikjõu pokazuju nam, bar po svojih ulicah, isti nered i smrad, kakov ti na vidjelo izlaže turski Stambul. U kršćanskoj gostionici Pestu na Peri leže po dvorištu razbacane prazne flaše, a Bugarin, trgovac povrtelja, poderanih kopica, meće na tanjur jagode pokraj smeta, koji ondje dugo leži. Gostionik pokriva stolove za kavu tako mastnom

prostirkom, da ti se prsti na njoj liepe. Sobarica sgrće u sobi, koja je šarenicom prostrta, smeće u kut pod postelju, odakle se razvijaju poznani nam gosti, koji vrve pod tapeti na stienah. A kuhinja joj, neznaš, je li ugljenara ili sam pakao. Riečju, čini ti se, da je carigradska nečistoća specifična, osim hvale vriednih iznimaka. Ali kad po drugih gradovih motriš kršćanske i turske predjele, moraš, što je nečistoće, dati prednost turskim. Pa to je tim čudnovatije, što ista vjera, koja nalaže, da se bar pet puta na dan umivaju ruke i obraz, nije mogla u pastirskom narodu izkorjeniti te mane. Da nije tako, morali bi Turci, da imadu ikakov pojam o čistoći, uvidjeti, da jim je s ulica najprije ukloniti pašćad. Ali tko bi onda čistio ulice od onoga truleža, što se iz kuća na nju hita? Sami, Bog sačuvaj: ugodnija je vlastita tromost od neslućene čistoće, pa se gad gadom tamani.

Samo tako može se razumjeti, kako je kod muhamedanaca mogao zavladatai onaj strahoviti način pokapanja mrtvaca, koji nam očevdac ovako opisuje: „Tekar 5. muharrema začusmo, da se *mrtvačka karavana* približuje gradu. S mjesta uzjahasmo konje, da uživamo taj prizor. Uživamo? No, taj je užitak bio svakako vrlo čudan. Šiit vjeruje, da svaki muhamedanac, čije se tielo pokopa u Kerbeli il u Redžef-ali-u, bez nikakve zapreke dodje u dženet. Zato svatko živo želi biti pokopan u jednom od tih mjesta. Ali budući da prenos trupala putem karavane vrlo mnogo stoji, može se samo bogatac dati tako prenesti; ali siromah, koji želi biti pokopan na tako svetom mjestu, mora se oprostiti sa svojimi, pak se prosjačeći protući kroz daleke pokrajine do groba Ali-a ili

Hoseina, da ondje čeka, dok umre. Svake se godine stotine hiljada hodočasnika zapute onamo: ali navala je najveća, kad se primiće deseti muharrema, to jest dan, kad je Hosein umro. Onda snidju *mrtvačke karavane* s iranskih zaravanaka: odasvud vuku mrtvace, pače i na brodovih jih dovažaju uz Euphrat. Trupla leže često ciele mjesece spremna prije odlazka. Karavana putuje daleko i veoma polagano; južna vrućina pali strahovito mjesta, kuda će proći, ter netreba nimalo napinjati mašte, da si pomisliš onaj grozni smrad, koji takova karavana širi. Mrtvaci leže u tankih ljesovih, koji od vrućine puknu, ili su zamotani u pustenih pokrivalih, koja od trulosti sagnjiju, ili strašno zudaraju; ter nije nikakvo čudo, da jih kuga užastopce sledi. Tko jih susretne, zamakne daleko, a samo se šakal i Beduin šuljaju za njimi: onaj, dovljen smrdom truleža, a ovaj potaknut blagom, koje karavana sobom nosi, da ga preda čuvarom grobova. Diamanti poštropljene posude, biserom posute odjeće, dragocjeno oružje, sila težkih zlatnih novaca, neprocjenive moći nose se u Kerbelu il u Redžef-Ali, gdje jih u podzemnih riznicah nestaje. To blago skriju, da zavaraju Beduine, u njeke ljesovom slične škrinje, ali su odvažna arabska plemena pronašla izkustvom način, kako da osujete tu opreznost. Navalivši na karavanu, otvore sve ljesove, ter sigurno nadju blago, koje traže.

Samo se sobom razumije, da mrtvačka karavana nesmije na svom putu kroz nijednu varoš; prije je smjela kroz Bagdad. Ulazila bi na iztočna vrata, ali čim bi na zapadu izašla, obavio bi kužni zrak cielu varoš, te bi buknila kuga, pa bi ljudi na tisuće padali žrtvom muhamedanskoga nehaja,

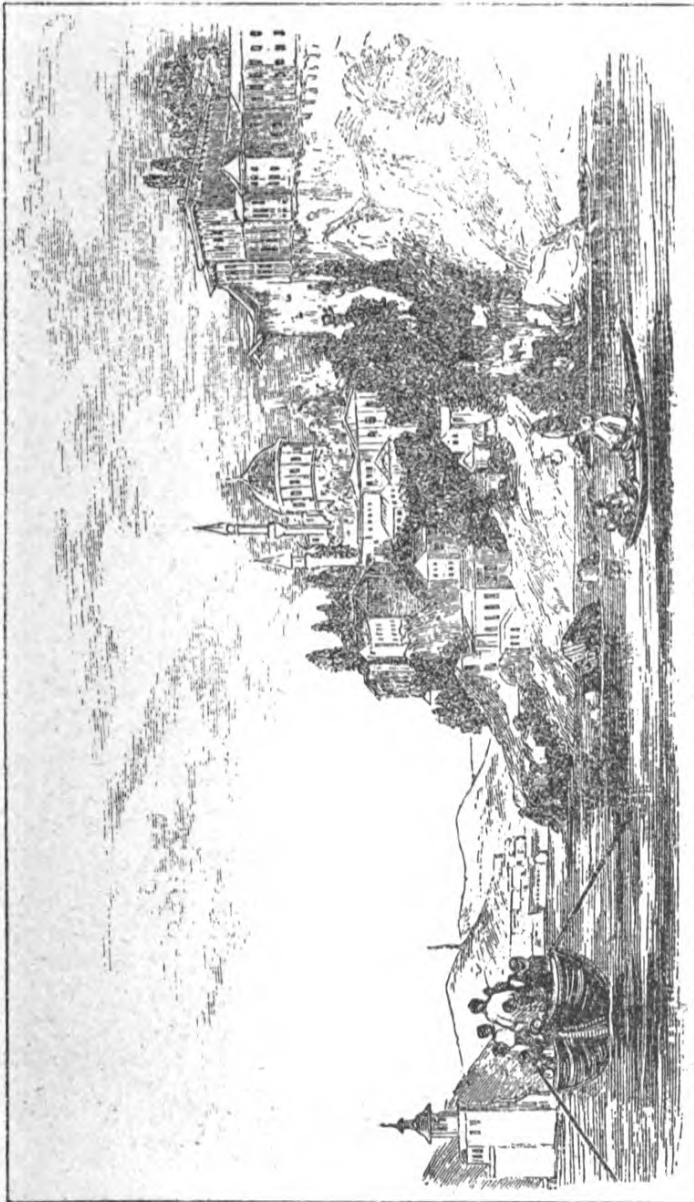
koji se tješi kukavnom utjehom, da sve stoji pisano u knjizi. Ali sada je karavani slobodno preći samo mimo sjeverne medje grada, da se gornjim mostom preveze preko Tigra. Tu sam ju i ja sastao. Nesnosno kužni vonj udari nam u nos, kad smo pristupali k tomu mjestu. Glava duge povorkke bješe jur prispjela, ter se spremaše, da padne taborom. Visoka zastava, okolo koje će se ponamjestiti ljudi, bješe jur u zemlju udarena. Pješaci sjede na tlih, jezdioci snidjoše s konjâ i deva; ali mazge, što su nosile ljesove, ostadoše oprćene, u znak, da će karavana samo kratko vrijeme počivati. Za glavom se vukla nepregledna povorka poput puža, koji pravcem plazi po zemlji. To su ti smedje, od sunca osušene spodobe ljudske, koje se što mučno drže na životinjah, što mlohavima nogama stružu zemlju; al u tamnih jim očiju sieva fanatizam, pa nepazeći na prisutne gledaoce pjevaju svoju istoglasnu hodočastničku pjesmu:

*Allah, ti si vladar svieta,
Allah, ja za nebom hlepim.
Hosejin, krv te škropi sveta,
Hosejin, ja od suza štrepim.*

Mi smo se bili posve prikućili hodočastnikom; ali što jih je više pristupalo, smrad je postajao tako nesnosan, da smo si morali okrajkom turbana začepiti nosnice.“

Kad se od vjerskoga fanatizma takva što izvadja u muhamedanaca, nije se čuditi ni liepilu carigradskih ulica, pa takovih ulica ima ne samo po onom pletežu stambulskom, nego i u zlatnom, kako ga putopisci, valjda satirički zovu, *Skadru*. Na glavnoj postaji parobrodskoj izadjosmo jednom na ulicu, kojoj te na čelu lievo pozdravlja liepa

džamija, ter misliš, da ćeš sbilja unići u zlatne prostorije; a kad tamo, propadaš u zemlju, od stida, da u dicit osmanlijskoj mogu u onakvu kršu sta-

Skadar.

novati ljudi! Kad je tako po ulicah, kojim Amicis malo prigovara gledom na red i čistoću, kakva čistoća mora biti u Balati i Haskjöö, židovskih

predgradjih, koja Amicis krsti gnjusobom? Nepodjismo onamo, jer kad nam se već ovdje diže želudac, ondje bi se morao uprav izbaciti.

„La grande Rue de Pera“. (Jüksek Kaldyrym.)

E da, ali valjda nije takova *la grande Rue de Pera*, — „Jüksek-Kaldyrym“ — taj ponos carigradski? Nije, da, ali da vidimo, što je. Počima se već na pod-

nožju Galate kod one poprečne ulice, kuda prolazi tramway, jer je sav onaj brežuljak neprekidan niz kuća, samo što se do turnja zove Galata, a odanle Pera. Penje se namah uz brdo, a dosta je široka. Lievo i desno dosta čisti štacuni sada zlatara, sada knjižara i fotografista, sada klobučara i kitničarica, kojim ne-smiješ ipak pristupiti blizu, da ti se u lice nezaleti koja kora naranče, ili možda što gorega, što se odanle bez obzira na ulicu baca; već se moraš držati sredine; al i tu možeš samo časak ostati, jer se niz kamene stube kotrljaju kola, uhvaćena u jaram volova. Kad opet odavle izmakneš, eno ti uz pristalu kuću podrtine neznaš čega u svojem gruhu. Pošto si se ili ovuda, ili tunelom popeo na vrh Pere, odahneš sbilja od zadovoljstva, jer tu na širokom trgu pod čistim zrakom, uz prekrasne nove kuće carigradskoga ukusa, koje se i deset puta udubljuju u sebe, opaziš mramornu vodnicu s prskajućom vodom. Ali namah moraš nastaviti put u tjesnac, koji se tek pred gostionom Pesthom dosta razširi, da dađe mjesta prekrasnoj zaista slastičarnici, s kratkim pločnikom. Sad ulaziš u još veći tjesnac, kuda se mogu jedva minuti dvie kočije uzporedo, ter moraš u kutu čekati, dokle prodju. Onda se suneš, da proleliš kroz taj tjesnac, ali hoćeš da, čekali su i *Bugari s ogromnimi koši*, u kojih donose povrtelja i voća gostionam, čekali i nosači s golemimi trhovi, čekali i silni trgovci; čekale i bule u širokih plaštih, a kršćanke u svili s dugoskutimi suknjama, a čekao i po koji efendija na konju, pa se svi u jedanput preko pasâ zaletе. Možeš si pomisliti stiskū i metež, sretan, ako te nije tko bubnuo u rebra, ili ti prigazio nogu, da vidiš sve zviezde. Al ulica se hvala Bogu malko širi, gledaš lievo

evropske štacune, a desno kapije od vrtića, za kojima se prama Bosporu vise palače evropskih po-

Bugarin sa povrtljem i voćem.

slanika. Tu stoje i sva kazališta i druga zabavljališta carigradska lievo i desno redom nanizana.

Hotio bi sve to motriti, ali nemožeš od pasâ, koji i tu leže, pa čudnovatim načinom najviše onuda, kuda sviet prolazi, pak stupajući jim, a da se oni niti netrgnu, medju prednje noge i glavu, medju noge i noge, moraš paziti, da nepogaziš koga, inače će izletjeti sjedeći tuda u tamnih kavanah Turci, pa bi moglo biti pomaganje. Sada ti se ulica oko gostionice Luxemburga razmakne poput bečkoga Ringa s gostionicami i štacuni, kakvi bi mogli s ponosom stojati i na Boulevardu des Italiens u Parizu. Hoćeš da se na desnom pločniku diviš trokatnicam i sjaju staklenih štacuna, pa si već i počeo u pameti sastavljati crte, kada te nješto gurne u zatiljak: okreneš se, a ono gubica teretna konja, koji voli gladkim pločnikom, nego šiljastom kaldrmom. Sad pojuriš dalje, da se otmeš nevolji, kada ti prieče korak neki podzemni štacuni, iz kojih, malko nad pločnikom, viri mlad trgovčić, nudjajući u pruženoj ruci svoju robu, a odbija te iz turskih kuhinja sapa svakojakih jela, ter ćeš skokom do na kraj Perske ulice, da odahneš, al ondje te oblakom obavija prašina, dolazeća iz Taksimske ceste, da te grize za oči i pluća. Eto, to ti je ta Grande Rue de Pera. Pak da je samo to, kako tako; ali ti moraš i natrag bar do svoje gostionice; ako li se to dogodi u pet sati poslije podne, već moraš skakati preko kupova smeća, koje su stanovnici počeli iznašati na ulicu, da ga psi onjuškuju i razgrću izpod onoga si druga, koji kao rožica na kupu leži, i to sve do devet sati u jutro, kad se dovuku onakova kolica, kakva u Zagrebu pod zvončićem zaredjuju po kućah. Pomisli, kako se liepo ona dugoskuta svila i muslomanskih i kršćanskih gospodja omiče po smeću, pa ćeš mi

za pravo dati, da je sav Carigrad neprestana protimba O moj krasni Zagrebe, koji netrebaš niti talijanskih *immondezzaja* i nadjubrenih ulica, niti carigradskih smetlišta, već namah izmećeš i izvoziš, što se makar gdje opoganilo; popravljaš, što se gdje pokvarilo; kitiš, što je gdje golo; pak izgledaš poput plesaće dvorane, kako malo koji grad na blizu i na daleko. Ali ti je zato i pukao liep glas po svijetu. — Što ste iz Zagreba došli tražit amo u Carigrad? — pita me Berlinac u gostioni — Zagreb, to je nješto posve drugo! — O Zagreb! — opaža starješina carigradskih Hrvata — krasno! bio sam ja ondje. Evo ovdje, kad se upali jedna (kućica), sav komšiluk ode. — Zato stupaj i nadalje na toj slavnoj stazi, samo se neprenapinji, znaj, moglo bi ti što gdje pući. — Ali kad već svakako hoćeš, radi kako te je volja, samo da mi blistaš. Jedino to nemogu ti oprostiti, što si njekim lihvarskim zastupnikom za volju opoganio novoveškom kožarnicom sama sebe, pa smrdiš i ondje, gdje si najljepši. Mnogo bih dao svoga, da se razvali onaj gnojnik.

— Bog zna, zašto je Carigradjanom tako razrovan tarac — rekoh jednom Božidaru, kad smo se od Solimanove džamije što niz strmac što po kaljuži lomili k staromu mostu.

— Strmo je, pak jim kiša sve razkopa.

— Bit će i to.

— Pak i nepopravljaju.

— Pak možda i još što drugo — ogledam se na tutanj, a ono magare, tako oprćeno daskami, da jim se okrajci vuku po kaldrmi.

— Evo ciele zagonetke!

— Riešene na orientalski način — zakrajčih
ja u čudu. Ali da vidimo, hoće li nas spomenici
pomiriti s otrcanim Carigradom.

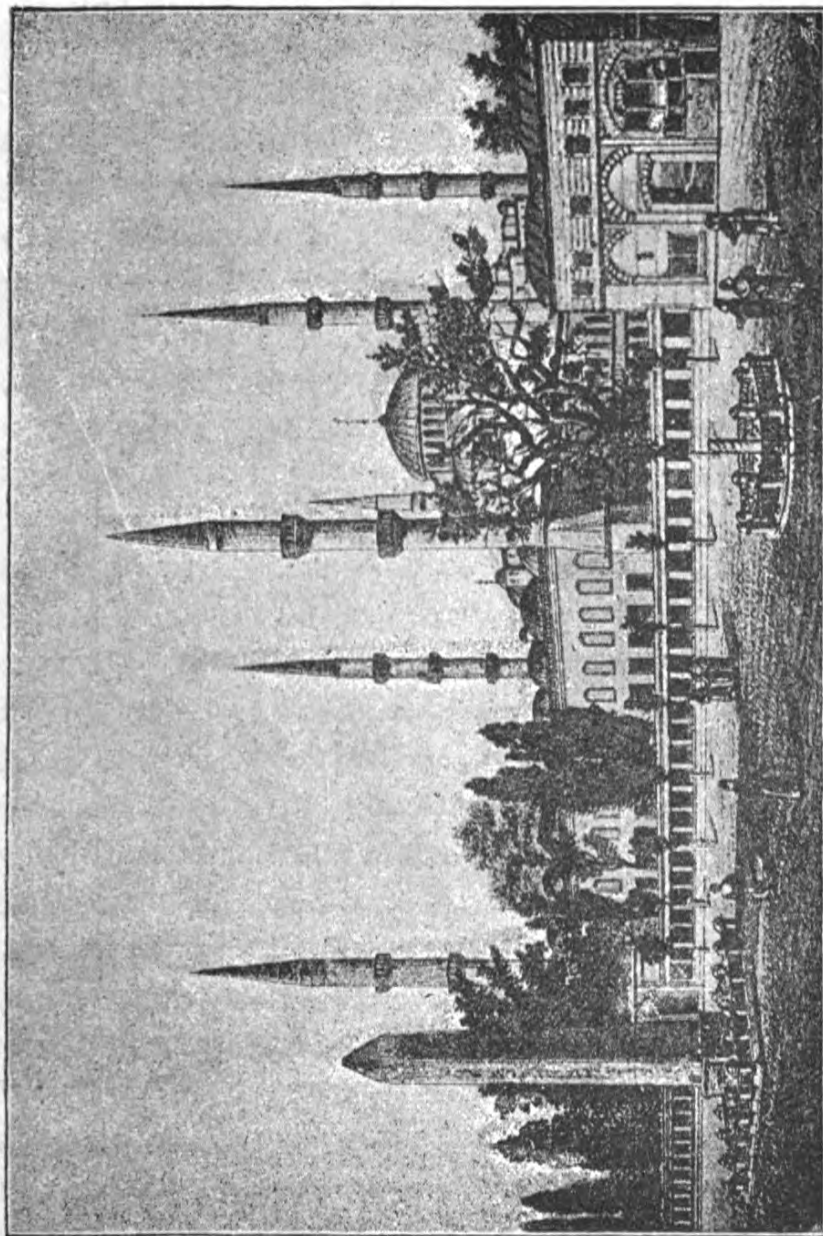
* * *

Govoreć o vjeri makar koga naroda, treba sbo-
riti sa štovanjem, po načelu: što je tebi drago, i
drugomu je milo. To dašto neizključuje želje, steći
si poukom i nagovorom što više privrženika, kako
to rade ljudi svih vjera, osvjedočeni, da je njihova
najbolja. Što su Turci ponajviše svakojakom silom
širili svoju, to se mora odbiti na silovitu jim narav,
prama kojoj su obavljali, kad i gdje su mogli, i
državne si poslove. Ali i taj način daje svjedočan-
stvo o njihovoj neograničenoj ljubavi prama muha-
medanskoj vjeri. Od te su ljubavi poduzimali naj-
teža i najvratolomnija djela; od te su ljubavi vodili
krvave ratove proti kršćanom, koje jim je vjera
predočivala kao najljuće neprijatelje; od te su lju-
bavi podnašali i najteže robstvo pod samosiljem
svoje vjerske glave; od te ljubavi i danas stradaju
turski vojnici, kojim se u tri godine dana nedade
nikakva plaća, čega nebi ni jedna na svijetu vojska
mirno trpjela. Ta je ljubav bila uzrokom, da su i
gradjani i osobito sultani pogradili u Carigradu
silesiju džamija, kao što u kršćanskom Rimu ima
sila Božja najveličanstvenijih crkva. Pak i pravo:
Carigrad je za muhamedance ono, što je Rim za
kršćane, a padiša je vjerska glava svemu muha-
medanstvu. Da se osvjedočiš o ljubavi Turaka
prema svojoj vjeri, treba ti najprije pohoditi od
njihovih džamija barem najglavnije, pošto su sve
malone jednake. Da to uzmogne učiniti inostranac,
trebalo je prije u vlade zamoliti dozvolu, ali sada
je, opet prama turskoj naravi, dovoljno, da nosiš

u žepu zvečeću dozvolu. S tom u ruci otvorismo si vrata svih džamija, pak i Solimanove, gdje nas je hodža ipak pro forma zapitao i za pismenu dozvolu

Najprije pohodismo *Ahmedovu*, za koju putopisci kažu, da je najveća i da ju drže za dvorsku džamiju, u kojoj se obavljaju najveće osmanlijske svetčanosti: rodjendan prorokov, polazak hodočastičke karavane u Meku, Bajramska svetčanost, i druge, uz prisutnost sultana i drugih dostojanstvenika. Pak i jest sblja vanjskim licem carska. Najprije stoji sama, nenagrdjena drugotnimi gradjama, a obkoljena, sama u celom Carigradu, sa šest vrlo milovidnih, bijelih munara. U predvorju joj se stere triem, pokrit kubicami, a počivajući na mramornih stupovih, koji te veličinom i liepim razmjerjem ugodno iznenadjuju. Nasred toga triema otvara se pod šest stupova i toliko obluka ogroman zdenac. Ali ne samo tu, nego i uz obje dužine same džamije ima mnogo pipa, iz kojih teče voda za umivanje pred službom Božjom. Kad stupiš u samu četvornu džamiju, ponajprije ti u oči udari moćrina cieloga hrama, obložena sve do gornjih prozora pločami od fajenčine, mediu koje se upleću i biele i zelene. Kad si se tomu preveć blistavomu nakitu dosta načudio, neugodno te dirnu ona četiri okrugla, nesgrapna, pet metara u promjeru imajuća stupa, na kojih počivaju četiri polukube s glavnom kubom. Premda su ti stupovi pupčasto izžliebljeni, nemožeš ipak nikako pregorjeti manjka ukusu. Da ugodiš oku, pristupiš k *mihrabu*, to jest k onomu dugoljastomu izdubiću u glavnoj stieni, koji pokazuje pravac k Meki. No taj je hajde de zaokviren dragulji. Sad već nemaš što da gledaš, osim lievo sul-

tański pavlan s pozlaćenom rešetkom. Ali se moraš čuditi desno onoj propovjedaonici, koju Turci *minber* zovu, čuditi velim, jer premda je vrlo umjetno iz-

Ahmedova džamija.

klesana od mramora i zakriljena sa dva divna svjetionika od pozlaćenoga tuča, likom te ipak posve iznenadi. Uzlazi se na nju po stubah, prama

hramu otvorenih, bar četiri hvata visoko, gdje ima samo toliko otvorena mjesta, da uzmogne stojati hodža, kad čita koran. Mene bi smjesta popala vrtoglavica, osobito kad bih još smotrio nad sobom onaj opet tri hvata visoki i uzki tulac, kojim se završuje minber. Još se možeš začuditi onom staklenom sviećnjaku, koji savrh kube posred hrama visi, a još više dvjema okolo sviećnjaka visećima i svu ogromnu širinu sgrade zahvatajućima kolobarima od žice, na kojih su namještene uljenice, koje pod službom gore. Sad si gotov s cielom džamijom: ogroman okrugao prostor, bez nijedne slike, niti kipa, niti klupe: prava plesaća dvorana, prije nego se užgu svieće.

Još smo rado išli u *Solimanovu* džamiju, što o njoj kažu, da je od svih najumjetnije sagrađena, pravo čudo turske graditeljne umjetnosti. — Ovdje mi je sgodno napomenuti, da u Carigradu ima više mramora, nego u Zagrebu kamenja; jer ne samo ciele palače izvana i iznutra, pak i puno džamija iznutra, nego i mnoge stube pred privatnim kućama i ljetnici, zatim kvirovi mnogih kuća od tla do krova, sve česme po svem gradu, svi stolovi po kavanah, pače i peći u pekarnicah i kuhinjah, sve je to od mramora, valjda što je sasma blizu Marmarsko pače Mramorsko More. — Sagrađena je Solimanova džamija g. 1550—1560. ponajviše od gradiva crkve sv. Euphemije u Chalcedonu. Muhamedanci ulaze u nju golemim, 130 m. širokim, a 190 m. dugim dvorištem, kakovo Turci *haram* zovu, posadjenim makljeni i cipresi; pak onda prolaze mramornim predvorjem, gdje ima sila niskih mramornih klupa. Džamija sama ima tri broda, s golemom kubom u sredini, koja je za pet metara viša od

kube sv. Sofije, a počiva na četiri ogromna četverouglasta stuboka. Medju stuboci na iztoku i zapadu stoje po dva stupa od žulje, koja su uzeta iz Justinianove palače i izpod kipova carica: Theodore i Eudoksije, a nose obluke pobočnih brodova. Sve su stiene do tavanica obložene ružičastim mramorom, a stiena oko mihraba pločami od persijske fajencine, koja se sa onih devet crveno bojadisanih prozora liepo iztiče. Mihrab i minber od biela su mramora, vrlo umjetno i ukusno izklesani. Pred mihrabom vise divni sviećnjaci od pozlaćena tuča, usred hrama ona dva kolobara, a okolo okružicâ i po izbočinah svakovrstni vienci od žice za uljenice. Ta je dakle džamija podignuta ponajviše plienom iz kršćanskih crkva, što bismo zamjerili Turkom, da nisu i kršćani tako radili, plieneći poganske hrame. Što gdje propada, služi, da se podigne novo.

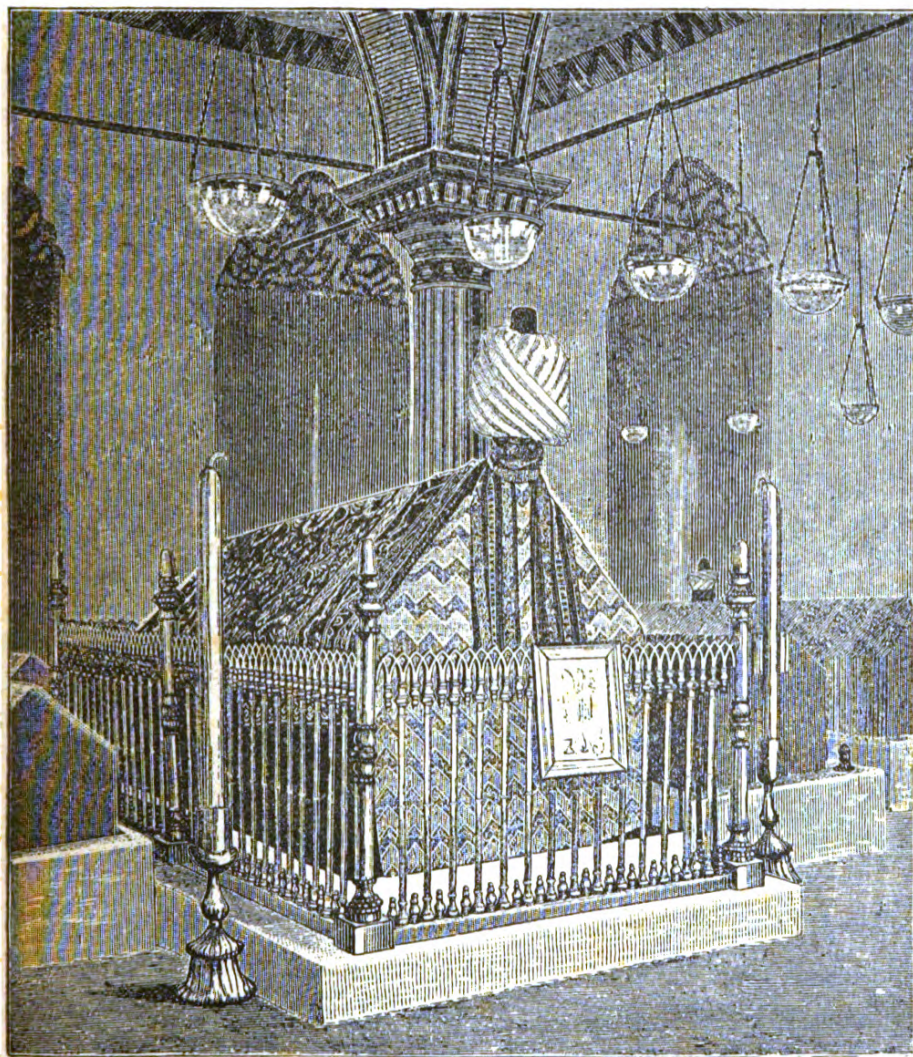
Ove sam dvie džamije zato potanje orisao, da si moji čitaoci uzmognu predočiti podpunu sliku džamije. Pošto su sve džamije i izvana i iznutra malone jednake, nismo pohodili ostalih, kako rade i drugi putnici.

Amicis, u svojoj prevršenoj ljubavi za turstvo, veliča onu prazninu njihovih džamija, *koja da vodi čovječju misao pravcem k predmetu obožavanja, a nedaje povoda ni sjeti ni strahu, pa nema tu ni obsjena, ni tajna, niti tamnih kutova, u kojih neizvjestno blistaju slike zamršene hierarhije nadčovječjih bića, koja mute pamet, ter nema nego čista, jasna, zablještujuća, strahovita misao o jedinstvenom Bogu, koji da voli strogu golotu tonućih u svjetlu pustara, a nedopušta drugoga pralika o sebi, van nebo.* — Tko nevidi, da tu negovori kršćanin, nego pravi Turčin,

koji je mislio, da će sa nekoliko poteza pera uništiti sve katoličke dogme i svetce, s uspjehom obo-riti sve naše oltare i osuditi ne samo naše obrede, nego i isto posve pedagogijsko uzgajanje čovjeka, koji se najshodnije dade nadom uzneti, a strahom zaplašiti. Ali nije, žalostan, uvidio, da je tim galimatiasom srušio i sve turske džamije. Jer da su istinite njegove rieči, trebalo bi samo na pustinji služiti Bogu. To se pako protivi uvjerenju svih naroda, koji su vazda svojim bogovom gradili hrame, da se u njih potaknu nječim na pobožnost. Zato je pako svakako mnogo prikladnija uredba katoličkih crkva, gdje se kipovi i slikami svetaca, po kojih su najveći umjetnici prolili životom živa čuvstva, potiču vjernici na svakojake krieposti. Pak i praznina u sgradah i sobah nije nikad niti s krasoćutnoga gledišta, za koje toliko plamti Amicis, bila preča od umjerena namještaja. Denique, i tu se vidi, da *i bonus quandoque dormitat Homerus!*

Ima po Carigradu sila grobnica, turski: *turbe-â*, koje su za sebe podigli razni sultani. Mi smo pregledali onu, koja stoji na širokoj cesti *Divan joli*, vodećoj iz Atmejdana na Bajazedov trg. To ti je osmerouglasta sgrada od biela mramora, sa sedam prozora, obloženih pozlaćenimi rešetkama. Osim *Mahmuda* reformatora, koji ju je i podigao, leži tu i njegov sin Abd-ul-Aziz, u raki, nad kojom u prekrasnoj visokoj mrtvačnici stoje dva odra, pokrita baršunastimi prostirači, divno izvezenimi srebrom. Nad glavom jim neleži turban, kako drevnijim sultanom, nego, u znak reforme, svakomu svoj fes, urešen dijamantnom agraфом i čapljinim perom. Na štionicih, ukladenih bisernicom, leže prekrasni rukopisi korana, urešeni slikami na sitno,

koje Turci drže za tako svete, da jih se nesmiju dodirnuti prstom. Nam je čuvar, omotav ruku nekom prljavom krpom, hotio pokazati nekoliko tih slika, ali je trebalo četvrt sata, dok je samo jedan

Mahmudova grobnica (turbe).

list prevrnuo; kan da je krpa čišća od prstâ, koji se dnevice barem pet puta peru. U takovih se turbe-ih drže u stanovito vrieme javne molitve za pokojnike; al i inače dolaze vjernici, obavljat svoju

privatnu pobožnost, koje čuvari dvore frižkom vodom iz zdenca u dvorištu, i darivaju ružicama iz vrta. Kad si se nadivio velebnosti te grobnice, pak uočio debelu prašinu po prozorih, koji se nikad neperu, i opet se osvjedočuješ, da Turci žele u svačem imati nješto blata.

Klanjajući Muhamedanac.

I pobožan je Turčin. Povrh toga, što svoj post strogo drži, obavlja tačno, kad god iole može, i propisane si molitve, i to na svakom mjestu, *klanjajući* čak i na kolodvoru i na parobrodu posred gnjete ljudi. Klanja pako na vlas onako, kako se to čita u mojoj knjizi: Put na Plitvice. Premda nevjerujem, da bi se posred ljudi, koji ga još i znalično motre, mogao pobožno moliti, nestidi se

ipak očito pred svakim izpoviedati svoju vjeru. Često naidješ nanj i u džamiji, gdje se takodjer izvan obćenite službe moli. Pak u toj ga pobožnosti nebune raztresena po hramu braća, od kojih svaki svojim glasom pjeva. Ali pravu tursku pobožnost, pomiešanu već s fanatizmom, možeš vidjeti u njihovih *teke-ih*, to jest u derviških samostanah, od kojih smo i mi dva obašli: samostan urlajućih u Skadru i plešućih na Peri. Džamijice su i jednim i drugim iznutra na vlas jednake: okrugla sobica, kojoj na stupićih stoji isto tako okrugli pavlanić za inostrane gledaoce, koji se mogu smjestiti i dolje okolo stupića u prostoru, nad kojim se u zidu vide prozorčići s rešetkama za bule. Džamijica nema inače nikakva nakita, osim mihraba i čista gladka poda. I to je poseban turski običaj, da za novce puštaju u džamiju inovjerne gledaoce, kan da bi to bilo kakvo pozorište. Redom dolaze iz nutrinje samostana derviši, bieli i crni, kod *urlajućih* u svakojakom odielu, i turskom i franačkom, samo što nose na glavi derviški tulac, pak obišav svaki na okolo džamiju, čučnu njih tridesetorica svaki na svojem mjestu na okolo, i to tako mlohavo, kan da su s podom sastavljeni, pa niti razgovarajući se medjusobno, niti ogledavajući se nikamo, čekaju početak službe posve sabrani. U tu sabranost mogli bi se ugledati i katolički svećenici, koji se na koru pred službom Božjom razgovaraju, burmutom nude i obaziru po crkvi. Napokon udje glava derviša u crnom širokom plaštu poput židovskih rabina, s dva pomoćnika. Onaj, koji služi, stane pred mihrab, a koji mu dvore, čučnu podvitih nogu na krzno posred džamije, pa će jedan umjerenim glasom propjevati molitvu, na koju ostali derviši

odgovaraju skladno: *Illah Allah, he*. Taj se početak službe može još zvati pievom, u kojem se *prim i kor* liepo slažu, ter se nadaš milini od daljnje službe. Medjuto ustaje sad ovaj sad onaj derviš, pa će službujućemu dervišu, koji vaviek mirno stoji, smierno poljubiti ruku. Ali za pol sata vazda jednaka pieva skoče svi derviši na noge, kan da jih je pero u vis tисло, pa će od džamijskog podvornika primiti nekakvu bijelu kapu, sličnu maksenciju (čelepšu) naših svećenika. Njeki, pobožniji, koji hoće da se više trape, zadrže tulac, a drugi navuku kapu. Sad će dvorilac, vaviek sjedeći, propjevati jače i više, na što braća, podbočenih ruku, krećući se lievo desno, napried natrag i prebirući nogama, odgovaraju jače i više svedjer svoj: *Illah Allah, he*. Propjevač se sve više penje po *skali* sad već neglasova, a drugi za njim urlajući u koru, vazda s istom kretanjem, dok neohrapave, pak neuzmu stenjati poput čovjeka, koga u rvanju izdaje sapa, te se čuje samo njeko hropotanje. Za te urljave, koja traje skoro dva sata, mnogomu se od onoga sve to bržega, a napokon upravo bjesomučnoga lomatanja i smuča, ter izadje na zrak — da se okriepi, a drugim znoj curkom curi. Žalio bih fanatičke jadnike, kad nebih znao, da oni što jaču muku smatraju što većom zaslugom za dženet. U lomatanju i hropotanju odlikovao se neki crnac, kan da se pomamio. Prije su se donda mučili, dok nebi bez sviesti, pjenećih se ustiju, na tla popadali, ali sada jim je to bjesnilo sultanskom naredbom zabranjeno. Kad već nitko nemože ni micati tielom, ni vladati glasom, završuje se služba čudotvornom lječitbom. Pred nas bjehu iznieli dvojicu bolestnika: diete od tri godine i sjedoglava starca. Primi jedan diete

za ruke, drugi za noge, pa potrbuške protegni na podu pred službujućim hodžom. Ovaj stupi nanj objema nogama svom težinom svoga tiela, dosta dugo njeke molitve mumljajući. — Starcu, nauznačice pruženu, izgnjete istim načinom trbuh i dimlje. Ako su Turci u obće ljudske naravi, osvjedočen

Derviš.

sam, da je ono dvoje bolestnika sbilja izliečeno... za grob!

Ali to se dogodilo u divljoj Aziji, da vidimo, što biva u ugladjenoj Evropi, na Peri kod *plešutih derviša*. Čekajući u džamijici na službu, opazismo na pavlaniću gospodju Evropkinju, bogato urešenu

i ukusno, u ružičastoj svili, odjevenu. Obazrievši se po džamiji, sjede ona okrenutih prama van ledja na ogradu pavlanića, tako da joj se je preko nje izbočila sva ogromna oblina. Mišljasmu, da je u njekoј zabuni onako sjela, pa će se stidna namah obrnuti; al ona sjedi i s družicama konverzira. E pa dobro, neškodi ni to znati, barem se nemože dvojiti, treba li iztočnoј, ili zapadnoј uljudbi dati prednost. — Tu će biti i muzike — prišapnu mi stojeći do nas dragoman. — Kamo sreće — pomislimo veseli — što nam se daje čuti orientalnih pobožnih napjeva, bit će jamačno izvrstni, ta kako nebi u Carigradu, u tom muhamedanskom Rimu. — Derviši ulaze pod surim tulcem, omotani do kičice što surimi, što crnimi plašti, bosi. Ponajviše su mršavi, rekao bih iztrošeni, malo koji puniji i zdrava lica. Ista mlohavost i sabranost. Najedanput udri glasba! O moj Rime, s tvojim koralom i figuralom, zašto nisi došao amo u konzervatorij, barem bi čuo, kako se od jedne flaute i jednoga bubnja sastavlja ciela glasba, i kako se jedno glasbalo natječe s drugim, koje će groznije distonirati. Al ipak oboje drži glavnu notu pobožnoga plesa. Kako kad na naših pozornicah zamotani kralji skinu kabanicu, da začudjenim gledaocem odkriju svoje veličanstvo: tako odlete i kabanice derviša, koji sjevnu sad u bielih suknjaħ, stegnutih okolo pasa, pa će se, dignutih grčevito ruku, žmireći vrtjeti okolo sebe, vazda skoro na istom mjestu. Samo kad jim se naduta plesom suknja dodirne malko susjedske, pomaknu se malko dalje, tako da se njih tridesetorica, premda žmire, nezadjenu nikad jedan o drugoga. Putopisci jih zovu izvrstne plesače, ali ja neznam, kako bi ona tri koraka mogla dati svje-

dočanstvo o kakvoj izvrsnosti. Sva jim umjeća stoji u tom, da kretanjem nadmu suknu poput balona, pak da ju opet napuhnu, kad jim se iole slegne, što je znak prave pobožnosti, a vježbanjem su do toga dotjerali, da jim dugotrajna vrtnja nepomuti glave. Ta kretnja u krugu znači, da je Bog, koga derviši naokolo traže, svigdje nazočan, i da se tako stalno treba odtrgavati od grieha, kako derviši niti časka nestoje na jednom mjestu. Budući da su vaviek jedno ter isto plesali, iztjera nas dosada brzo iz džamijice s osvjedočenjem, da jih niti glasovite talijanske glasbene škole, niti talijanske i francezke opere, koje na Peri i Turci polaze, nisu mogle ni za vlas pomaći od njihovih divljih melodija. Amicis uzvisuje i tursko halekanje s munara nad zvonjavom naših zvonova. Vidio sam i ja u Skadru onoga mujezina, koji je, metnuv palce za uši, navješćivao podne, ali sam ga slabo čuo, premda sam mu bio blizu. Zato, premda se mora dati prednost ljudskomu glasu, gdje je sve ostalo jednako, sa zvonikâ se ipak, ako i ne milozvučnije, a ono svakako glasnije i jasnije razlieže zvonjava zvonova, budeći u čovjeku raznolika čuvstva: pobožnosti, čuda i straha.

Kažu, da ima u Stambulu još jedna vrst persijskih samostana, gdje se derviši noževi ranjavaju po glavi, ruku i prsiju, tako da mnogi, hoteći sigurnije zaslužiti nebo, mrtvi padnu, ali mi nehtjedosmo poći gledat te mesnice ljudske. Nego, što pokazuju, dokle može ljude dotjerati fanatizam, neka stoji ovdje opis i te pobožnosti, koju mi je potanko orisao moj Berlinac kao očevidac.

Kako u kršćanstvu, tako ima i u muhamedanstvu vjerskih sljedba, po broju osamdeset. Medju

timi se iztiču Šiiti, koji Muhameda upravo tako meću pod kalifu Ali-a Abu Taleba, kako muhamedanci Isusa pod Muhameda. Vjeruju naime, da je andjelu Gabrielu naložio Bog, neka koran odnese Ali-u, ali ga je andjeo bludnjom predao Muhamedu. Zato drže Šiiti, poimence pako Persijanci Ali-a za utemeljitelja izlama. Nego je taj Ali bio zle sreće, ter je mašuć u ratu sabljom *dulzekatom*, koju mu je sam Muhamed poklonio, pao u gradu Kufi. A i sinovi mu Hassan i Hussein biše umoreni u pustari kufskoj blizu Kerbele, gdje ima i njihov grob, kamo hodočaste Šiiti.

Što su ti utemeljitelji i reformatori njihove vjere prerano poginuli, slave jih Persijanci kao mučenike svake godine mjeseca muharrema najprije molitvom i postom, pak onda svetčanim obhom. To rade i carigradski Persijanci.

Poslije zapada sunca skupi se sila svieta, Persijanaca, Turaka i inostranaca u nekom hanu blizu Validejskoga mosta. Sgrada je to ogromna, na dva kata, u kojoj imaju svoje poslovnice persijski, grčki i armenski veletržci. Nasred dvorišta stoji sgradica za mešetare. To je dvorište pretvoreno u neku vrst arene. Naokolo ima loža, prevješanih šarenicami, koje Persijanci rado prepuštaju evropskim gledaocem, a trošne su stiene i stupovi nehajno pokriti crnim tilom. Cielj je prostor razsvjetljen svjetionici i svjetiljkami, kojih tulipanolika šarena stakla sipaju bajnu svjetlost. Vienci pako prostih svjetiljaka, visećih o konopu, ograničen je prostor za predstavljache te svetčanosti. Medju gledaoci sjedi, naravski, i persijski poslanik usred sile odličnih znaličnika. Turska vojska pazi na red.

Sada ti nerazumljiv piev naviešta, da se primiče povorka, koja će oplakivati smrt Hassana i Husseina. Prva ti se rpa žalostno prikazuje. Imani u plaštu, s vrpčami okolo života, koje liče na smotane šalove, nose zastave na čelu tišme ljudi, koji se u isto vrieme tuku pljoštimize rukom po golih prsiju, uzvikujući izmjenice sada Hassana, sada Husseina. Sada počima hodža pjevajući pripoviedati život Aliinih sinova, na što jednakim napjevom odgovara mnoštvo. Taj jednolični piev prekida časimice plač i urljava svjetine, koja pjevajući i plačući izčezne. — Za tim se pojavi druga rpa djece i ljudi od šest do dvadeset godina pod pazkom učitelja, koji sada kao solisti, sada svi skupa opievaju mučeničku smrt Hassana i Husseina. Jedan dječak progovori nešto persijskomu poslaniku.

Kad i ti umaknu, eto i treće rpe. Grozni ljudi! Pred njimi se nosi mnogo zastava, poimence dvie biele s imeni Hassana i Husseina, a nekoliko zelenih s lavom i suncem. Zatim vode dva bogato osedlana ratna konja mučenikâ, s visećimi o sedlu štitovi i sabljami krivuljami. Na sedlu jednoga konja sjede dva krvlju pošćropljena goluba, koje je Allah poslao, da okupavši svoja krila u toploj Husseinovoj krvi, odlete u Kerbelu, da uplašenim vjernikom navieste smrt junakâ.

Sve se više približava grozna trubljava trubalja, koju nadvikuju divlji uzklci: Hassan i Hussein! Sad se ukaže na sedlu plava nebnica s bogato urešenim liesom, u kojem čući dječak, koji se u znak žalosti neprestano posiplje pepelom. Za tim sliede dvie ogromne zublje, koje razsvjetljuju u hodže, noseće u ruci njeke šarenimi vrpčami omotane štape, za kojimi stupa čopor urlajućih ljudi.

*

Sada se već s grozom opaža ta treća rpa trapnika, na koju se gledaoci strahovito trgnu. Do dvie stotine njih razstupe se u dva reda, pak se rame do ramena dalje pomiču. Glave su jim gole i do kože obrijane. Tielojim od vrata do pod koljena pokriva biela košulja bez rukava, stegnuta pojasom; lievom rukom drži za rame drug druga, a desnom zamahuje, urlajući imena Hassan i Hussein, jataganom, kojim se tako udara po glavi, da mu niz čelo, jatagan, šaku i košulju krv curkom curi. Medjuto zveče i lanci nekih Persijanaca, koji se njimi tako biju po golih plećih, da jih modrice pospu. Imani jih svojim kreštećim pičvom neprestano podbadaju na što jače mučenje. Polagano se udaljuje ta strašna rpa u bližnje ulice okolo hana, ostavljajući gledaocem malko vremena, da odahnu.

Ali za čas se začuju trublje, a trapnici se opet vrata u han. Ogavna li prizora! Fanatizam se podvostruči, glave su jim posve krvave, a košulje krvlju sasvim polivene. Sve to jača biva krika, ter premda se mnogi urlajući neudara više, što je mnogo krvi izgubio, po glavi, krvave jim ipak glave tako strašno izgledaju na svjetlu, ter bi mislio, da neće više ti biednici niti jednom zarediti ulicama. Kadšto i postaje rpa, da izbrišu kojemu cureću krv s očiju; mnogi, koji je jače ranjen, klecne na tla, pa ga iman, pokupiv mu krv u posudu i pokriv glavu krpom, pridigne i odvede. Časom iztrgnu koga, koji se okrutnije ranjava, silom iz kruga, a mnogomu odvraćaju straga toljagom udarce jatagana, da se neusmrti. Ali se ipak još često događa, da takov mučenik izdahne pod vlastitim udarci. No taj već ide ravno u dženet, koji

se otvara svakomu, koji od svetih rana pogine. Lani jih se je petorica dostala te sreće.

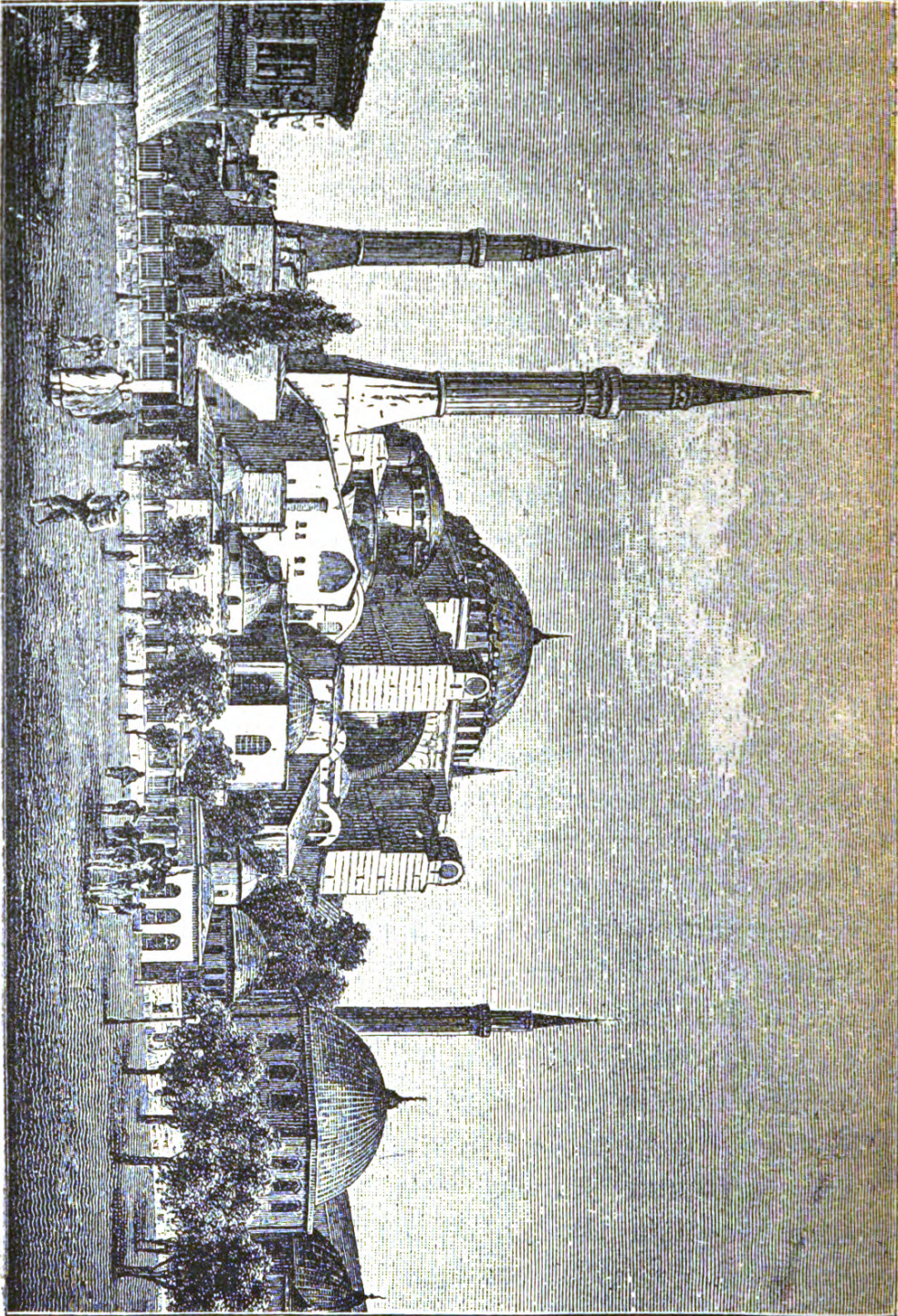
Tako se svršuje svetčanost, koja će se na godinu ponoviti. Trapnici idu sada u kupelji, koje su za nje cielu noć otvorene. Sutradan prodju svi skupa na persijsko groblje u Skadar, da se ondje pod cipresi mole. Persijanac neće, da ga pokopaju u Evropi. Bogatiji se dadu, obaviti možda onom svetom krvavom košuljom, prevesti tja u Kerbelu, pomažuć širiti onu kugu, koju sam gore opisao.

Dvojemu se moraš kod toga čuditi, prvo snosljivosti Turaka, koji svojom vojskom čuvaju red kod svetčanosti krivovjeraca, a drugo, kako se Persijanci, koji su inače dosta bistra uma, daju na tako grozovite ludorije. Ali ti sve dovoljno tumači jedna jedita rieč: fanatizam!

* * *

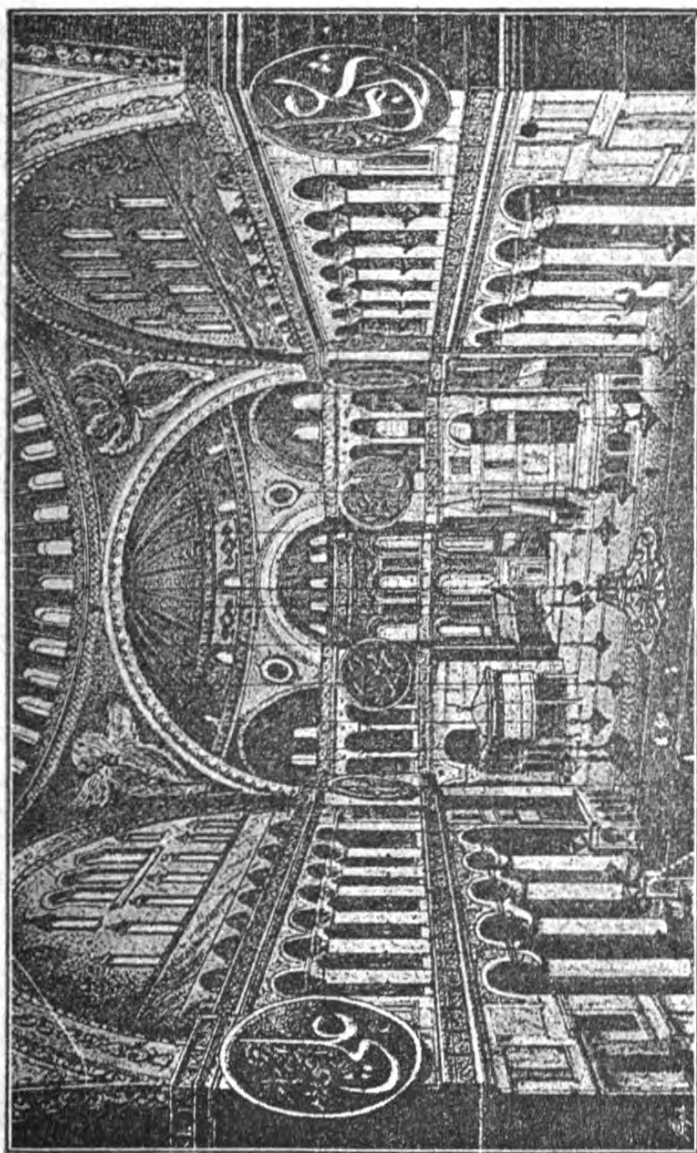
A *Sveta Sofija*? Ja je nisam nikada držao džamijom, premda jur četiri stotine godina kao najodličnija matica svih carigradskih džamija služi. Nisam je držao ni po postanku, po kojem je bila ponos iztočnoga kršćanstva, ni po koncu, po kojem će, ako sigurni znaci nevaraju, sad na postati kršćanskom.

Najznamenitije kube na svijetu jesu Pantheona i Sv. Petra u Rimu, a Sv. Sofije u Carigradu. Kuba u Pantheonu ima 130 stopa u promjeru, ter je tim glasovita, što se u toj ogromnoj širini dosta pljosnato svadja, ali se temelji na zemlji, koja joj daje sigurnu podlogu. Kuba Sv. Petra počiva na četiri ogromna stuboka nad glavnim oltarom na sredini svetišta, dočim su ostale tavanice u cijeloj crkvi, kako u svih bazilika, ravne, ter se kuba samo onda vidi, kad si pod njom. Najsmjelija je kuba Sv. Sofije. Okružni zidovi cijele crkve obu-

Sveta Sofija.

hvaćaju, osim polukruga u svetištu, malone četvorni prostor, dočim joj dužina iznosi 75, a širina 70 metara. U tom su prostoru, ondje po prilici, gdje u našoj prvololnoj zagrebačkoj crkvi stoje prvi stupovi gore i

Nutrnjost Svete Sofije.

dolje, podignuta četiri veoma visoka, do konca drugoga sprata dopiruća stuboka. Po dva stuboka dužinom srednjega broda svezana su ogromnimi obluci, a druga dva širinom istoga polukubami,

tako da ima dva obluka, i dvie polukube, koje se svadjaju prama sredini broda. Na ta dva obluka i dvie polukube bačena je, rekao bih, glavna kuba, koja visi tako rekući u zraku, jer ako se posredno i upire na ona četiri stuboka, neposredno se neopaža nikakva podpora. Očevidno je, da se tako smjela kuba, najsmjelija od svih što postoje, nije mogla sagraditi običnim opekami, već se je morao uzeti plovutak, i rhodske, pet puta laglje, opeke, da težinom svojom nesgnječe i obluka i polukube. Malo dalje od gornjih stuboka prama sredini svetišta stoje opet dva pobočna stuboka, pa na tih, glavnih i pobočnih, stubocih svadjaju se pod prvom polukubom tri polukubice; isto tako i na suprotnoj strani kod glavnih vrata opet dvie polukubice, tako da ima svega skupa sedam polukuba, koje se kruže pod glavnom. Za pobočnim stuboci obli se polukrug svetišta, dopirući do okružnih zidova crkve, gdje obično stoji glavni oltar. Među glavnimi stuboci dužinom broda stoje po četiri stupa od zelene kremenštine (verde antico), donesena iz Ephesa, na kojih počivaju dva pavlana za ženskinje, treći takov pavlan stoji na glavnih stubocih ondje, gdje je kod nas kor. Iz dva pobočna broda ulazi se u srednji i između ona četiri stupa, i na njeka, rekao bih, vratašca, koja se na svakoj strani otvaraju pomoću dva stupa od thebskoga porfira ondje, gdje se glavni stuboci spajaju s pobočnim, kod nas na primjer među zadnjimi stupovi i korom, pak opet među zadnjimi stupovi i svetištem. Na pavlanih dužinom crkve stoji opet po šest stupova od zelene kremenštine, koji drže ostalu sgradu do svoda, po koje su stienah otvoreni mnogi svedeni prozori. Ti prozori, skupa s onimi, što se dulje po

ostalnih stienah, i s onih 40, što se kruže donjim obo-
dom glavne kube, prolievaju toliku svjetlost, da se
sav i najsitniji nakit crkve točno razabрати može.
Što se crkva počima namah od glavnih stuboka
svoditi, vidi se već s ulaznih vrata odsječak glavne
kube; a što su podpore, na kojih počiva ciela
sgrada, razmjerno sitne (izpunjuju samo trećinu,
dočim kod sv. Petra u Rimu pokrivaju polovicu
prostora), srednji je brod tako ogroman, kakova
nisam nigdje vidio. Iz srednjega se broda nevidi
puno od pobočnih, što ti pogled prieče i stuboci i
stupovi od zelene kremenštine, koji u njih pomažu
držati pavlane; treba bo znati, da u cijeloj crkvi
ima stotinu mramornih stupova. Pred ulaznimi
vrati, kojih ima devet, proteže se celom širinom
sgrade predvorje (nutarnji narthex), a pred ovim
pridvorje (vanjski narthex), pred kojim je opet prije
stajalo ogromno dvorište, okruženo otvorenim trie-
mom, komu je na sriedi prskao vodom. To ti je
kostur ciele sgrade.

Inostranci se puštaju u nju pobočnimi vrati,
dočim na glavna ulaze samo pravovjernici. Džamijski
sluga ti na ulazu daje papuče preko čizama; a ti,
ako imaš fes, možeš ga zadržati na glavi, ali kapu
ili klobuk treba skinuti, da se ista čast izkaže iz-
lamskomu svetištu, kakova se daje kršćanskoj crkvi.
Da si nepokvarim glavnoga vidika, koji je najuz-
možniji, zamakoh iz pobočnoga broda u predvorje
pred glavna vrata. Tu me najprije zatjeraše u čudo
devetera vrata, od kojih troja vode u srednji brod,
a po troja u pobočne. Kvirovi srednjih vrata, koja
se *kraljevska vrata* zovu, jesu od pozlaćena tuča, a
ostalih od šarena mramora. Stupiv na prag kraljev-
skih vrata, ostanješ osupnut! Visina glavne kube,

32 metra široke, 56 metara od tla visoke, s promjerom od 100 stopa; ogromnost srednjega obloga broda, veličajnost svetišta s njegovim polukrugom, i sjaj pavlanâ svladaju te posve: nikad nisi još bio u tako velebnoj crkvi; crkvi velim, jer uza sve turske dometke i oduzetke, sgrada ti se prikazuje kršćanskom crkvom. Tavanice su u cijeloj crkvi svedene i sjajnimi mozaici od zlata, ebana, mjeda, koralja i bisernice tako debelo pokrite, da ti se njihovo zlato prikazuje kao priliepljeni napoleon-dori, puno bogatije, nego kod Sv. Petra u Rimu; a stiene su tako obilno obložene mramorom, da nadkriljuju isti Pantheon rimski. Stupovi držeći pavlane, 11 metara visoki, spojeni su milovidnimi oblucićima a glavice stupova urešene nakićem od biela mramora, predočujući divno izklesano lišće što akanta, što palama, ter padaš nice pred sjajem grčke gradjevne umjetnosti. Da nisi na celom putu ništa drugo vidio, nego Svetu Sofiju, naplatio bi ti se obilno trud i muka!

Pak što su Turci, pretvarajući ju džamijom, oduzeli kršćanskoj crkvi? Skinuli su samo žrtvenike, pa mjesto glavnoga oltara u polukrugu namjestili nešto postrance, da uzčuvaju pravac prama Meki, svoj neznatni mihrab; prevukli su slike svetaca po stropu i stienah njekakvim mazilom; a lica od četiri ogromna kerubina, koji izmedju glavne kube i oblukâ mozaicirani lete, pokrili su pozlaćenimi pločami. To je sve, što su mogli na sgradi oduzetkom promieniti. A što su joj dodali? Šest ogromnih zelenih kotura, na kojih su zlatnimi slovi popisane koranske rieči, koji su na stubocih pribijeni; visoku propovjedaonicu, nad kojom vise dvie prorokove zastave i šarenica, na kojoj je Muhamed klanjao;

silu svjetionika i nad svetištem i među stupovi od zelene kremenštine, nojevih jaja, i krugala od zlata, što se na svilenih konopcima spuštaju nad svetište; napokon kor sultanski s pozlaćenim rešetkama i nekoliko štionika. Pod su ostavili, kakov je i bio, samo što ga zimi pokrivaju bogatimi šarenicama a ljeti hasurami, koje se prama mihrabu malko nakrivo steru. Govoreć o hasurah po turskih džamijah, netreba pomišljati na naše grube, nego na što finije od najtanje slame, ukrašene divnim uzorcima, od kojih bi svaka pokrila cijelu običnu crkvu, ter se sav pod prelieva zlatom. Da se džamija za službe Božje što sjajnije razsvietli, povukli su diljem nad pavlani njeke žice, po kojih namještaju uljenice, ter je prizor, kako mi dragoman svjedoči, upravo divan. Odavle se vidi, da nebi trebalo ni dva dana radnje, da se svi ti dodatci skinu, pa bi džamija postala opet crkvom, oštećenom doduše, ali opet crkvom. Čim oštećenom? Nedokučivim barbarstvom turskih hodža, od kojih je u samoj Sofiji namješteno do dvie stotine. Premda su bogato plaćeni iz glavnica vakufa, koje su sultani jur više puta, ali bezuspješno, gledali obrnuti na državne ciljeve: lupe ipak, dokle god dosižu, *muhamedanci iz svoje najsvetije džamije* zlatni mozaik, pa ga prodaju *kršćanom*. Kamo ćeš većega svetogrdja i sramote! I ja sam kupio za franak nekoliko kamenčića toga divnoga mozaika; pak premda je to vidio samo onaj hodža, koji mi ga je prodao, saletio nas je ipak na odlazku drugi, neka mu kažemo, koliko smo zanj dali, da jih onaj kod djelitbe neprevari.

Al i drugčije obezčaćuju Turci svoje džamije. Stupivši na kraljevska vrata u Svetu Sofiju, opazismo uprav na sredini svetišta nješto crna, što

nam se pričini ležećim psetom. Ali kad smo pristupili bliže, razabrasmo spavajućega čovjeka. Zamaknuvši u pobočne ladje, smotrismo kod svakoga stupa po nekoliko spavajućih na kupu smeća ljudi. — Što je to? — zapitah u čudu dragomana. — Ništa neobična — odgovrnu on s podsmiehom. — Kad je vani vrućina, ulazi tko hoće u džamije, pak spava. Dakle ložnica i džamija skupa! Tko bi to vjerovao, da nije, kako ja, sam vidio!

Pregledavši onaj stup kod ulaznih vrata, u kojem da je rupica vazda vlažna, a u istinu je samo studena; one dvie žare od prozračna mramora, koje su donesene iz Pergama; i ona vrata u predvorju, kojim su vratnice isto tako vješto izrezane u bakru, kako glasovita krstionica u Firenci: trebalo nam je uzaći na pavlane, da se i odanle divimo podložnoj crkvi. Ali prije nego što ćeš se diviti, treba ti se žalostiti. Široki uzlaz nema nikakvih stepenica, ter bi kao cestom mogao i dojahati onamo. Ta cesta, koja je za Justiniana morala biti podbita bar mozaikom od kamena, sada je nakostrešena kaldrmom, kakove se bojiš po ulicah carigradskih, ter se i opet sgražaš s turskoga barbarstva.

Ali napokon si se popeo na pavlane. Pravo čudo ogromnosti: svaki pavlan kao ciela obična crkva! Sada sam tekar razumio, kako su se za obsade grada mogla na njih smjestiti sva carigradska gospoda, muško i žensko, da s grozom gledaju, kako će i kada s divljom vojskom provaliti osvajač Muhamed II. Pavlani su popločeni mramornimi škrljama, koje su duge četiri, a široke dva i pol metra. Obazriev se malko po praznini, poletiš k ogradi, da vidiš nevidjeno čudo. Gledaj slobodno,

ali se nenaslanjaj, ako nećeš da se okaljaš golubljom balegom, koja je na prst debljine pokrila ogradu; treba ti bo znati, da na otvorene prozore dolieće sila golubova, koji od džamije grade golubinjak. Pa takovi ljudi da još dugo drže u svojih ruku najdivniji kraj svieta! — Pogled je s pavlana i uzmožniji i ljepši, nego s prizemlja: kano kad ti se pred okom otvori ciela panorama! Zaista nije imao krivo graditelj Justinian car, kad je po dovršenom djelu uzkliknuo: Salamune, ja sam te nadkrilio! A ja sam iz dna duše uzkliknuo: Hvala Bogu, koji me je držao vriednim, da vidim najveću poslije Sv. Petra, a najsmjeliju crkvu kršćanstva, i da podam svomu narodu opis, po kojem će si, ako ništa drugo, moći stvoriti jasnu sliku o tom, kako je sastavljena!

II.

PUČANSTVO: Ženskinje. — Turci. — Grci. — Armenci. — Bugari. — Hrvati. — Vojništvo.

Sav sviet zove ženske ne samo krasnim, nego i pobožnim spolom. Nehoteć ni ja biti pametniji od cieloga svieta, potvrdjujem tu izjavu, premda neznam, jesu li baš Turkinje pobožne. Vidio sam, gdje Turci na parobrodih klanjaju, ali Turkinje nisam spazio nijedne u tom dičnom činu, premda jih je na parobrodu od Varne do Carigrada bilo sila. Ali da, njim to valjda zabranjuje tajnovitost i čednost muslomanska, što kod toga treba i klecati i ruke širiti. Ili jim to može bit zabranjuju sami Turci, kao što nevide rado, da polaze iste džamije. Bilo što mu drago, ja jih uvršćujem u broj pobožnoga spola. Ta i one uzgajaju svoju djecu, kako se na mužkarcih vidi, na pobožnost; i one se mole

za sretan povratak svojih vojna iz rata; i za nje je u svakoj džamiji naznačeno posebno mjesto, a otvorena sva groblja, kamo četimice, ne samo radi zabave, nego i od pobožnosti polaze. A za kršćanke znadem, ako se od prirodjenoga stida i žacaju malko izpoviedi, ako po gradovih i zakasne redo-

Turska gospodja na ulici.

vito na crkvene obhode, da marljivo napunjuju crkve već o zori pa sve do večernice, osobito kad će s pievnice prozujiti kakva nova skladba. Pa s kakvom ganutljivosti, suznih obično očiju, obavljaju svoje molitve; s kakvim pouzdanjem u pomoć Božju podnose sve neprilike života! Neima dvojbe,

ženski je spol u obće pobožan. Zato jih namah poslije svetištâ ide u mojem opisu prvo mjesto.

Govoreć pako o ljepoti Carigradkinjâ, putopisci se teško ogrješuju o kršćanke, nespominjući jih ni onda, kad carigradske Židovkinje prispodabljaju s algirskimi. To mi je za tim veće čudo, što su neki od njih bili i u Španjolskoj, gdje se kavalirstvo što tačnije vrši. Tu njihovu pogrješku izpravljam ja po mogućnosti tim, što jih mećem na prvo mjesto. A zaslužuju li tu prednost? Podpunoma, ako ne po broju, svakako po ljepoti, ukusu, miloti, radinosti i drugih prednostih. Ima jih, kako svigdje, svakojakih, plavokosih i crnookih, velikih i malih, smedjih i bjeloputnih; al uza to ipak udara u oči posebni tip carigradski. Ponajviše su malene i sbite, vitka struka, bujnih grudi, smedje u licu, koje krasi ponajviše orlov nosić, podastrt crnimi brčići na okrajcih gornje ustnice, a oživljuju velike, što umiljate što vatrene oči, kojim vatru razplamćuju do požara, što naravske i tako guste obrve, da se same rudaju, što crni kolobarčići, kojima jih umjetno obtoče. Nad svim se tim iz šume crnih kosa razastru po čelu uvojiti ogranci. Grkinje su krupnijih jagodica i zavnutijega nosa, ter se rado pokazuju sa strane. Pa po tom se je sbilja liepom tielu pokrojila u najodabranijem francezkom ukusu svila i kadifa, atlas i kudravina, a prosuli plami diamanata, što iz narukvica, naprsnica, naušnica, ogrlica, diadema poput puge biju. Klobučić mora nositi kakvu takvu perjanicu, da poput paunića zaokruži cielu sliku. Hodaju, niti skakćući, niti se smičući, elegantno kao po salonu. Na prvi mah rekao bi, da se oni inače dragocieni latci u Carigradu badava diele, ili bar u bezcienje prodavaju, a dragulji da

se u vrtu izkapaju: nigdje, pak niti u Parizu, nisam vidio tolika bogatstva i ukusa na ženskom spolu. Ali kad zapitaš domaću gospodju, jesu li sbilja kršćanke na Peri tako bogate, saznavaš, da je to, kako svuda, ponajviše *švindel*, gdje jedna hoće da nadkrili drugu, makar i uz dug ili propast otaca i muževa. Da se te krasotice ikako mene tiču, proplakao bih nad njihovim lakoumljem, al ovako neka sievaju, da mi bar za nekoliko dana ugađaju oku. Neoblače se tako sjajno one, koje koga žale, ali su vrlo zanimive, što preko crnine objese i sprieda i straga savrh glave do talâ crne koprane. Da su ta stvorenjica u obćenju veoma draga i mila, izkusio sam i sam s neobičnom slasti, o čem na drugom mjestu.

Pa takove krasotice smiju putopisci zapostavljati *Turkinjam*, za kojima su se upravo pomamili. Premda sam vidio čak sultanski harem, nisam ipak bio u živu haremu, pak neznam, što se ondje vidi divna. Ali po slikah, koje mi sami putopisci daju, vidim u njem Turkinju, omotane golemim turbanom glave, u kratku haljetku, u kojem omašne grudi vise do pasa, od koga dolje plove do koljena njeke čipke povrh košulje, koja preko listova otvara gole noge utaknute u kratke papuče; ili vidim Turkinju s fesom na glavi, a odjevenu haljinom evropskoga kroja, spuštenom bez struka do talâ; ili se čudim, po kazivanju carigradskih kršćanaka, ženskomu tielu, koje se, pokrito samo nekom kabanicom od platna, po divanu pruža. Da takova što nemože biti samo sobom liepo i ukusno, uvidio je i sam Amicis, pak da svoje ljubimice predoči krasnimi, opisuje i vjerenicu, kad čeka vjerenika pred vjenčanjem, šareno odjevenu i svu dragulji blistavu,

neuvaživ, da bi se tako nakićena morala krasnom prikazati i kršćanka. Pak ni tim nezadovoljan, uz-
krisuje drevne Roselane, Safije, Makpeikere, Gul-
nuze, Šekerbule, samo da mu sve Turkinje kra-
sotom sievnu. A i moralo bi biti liepih obraza i
tjelesa u narodu, koji kupi najdivnije krasotice
odasvud, imenito izmedju kavkazkih naroda, koji
se obično drže najljepšimi na svijetu. Pa kad se još
uzme, da ličilom nadoknadjuju naravske nedostatke,
onda bi morale biti bar na oko divne. Na oko,
velim, jer ja jih nemogu po drugom suditi, nego
kako se prikazuju na javi u Carigradu.

Vidiš jih cieli bogoviti dan svuda: po ulicah,
po brežištih, na željezničkih nasipih, na grobljih,
na livadah, po parobrodih, u kajićih, u tramwajih,
po štacunih, gdje ili hodaju, ili sjede, često na ka-
menu, po kladah, po piesku i blatu, zureći u nješto,
čega neznaš opredieliti: rekao bi najsgodnije, da se
tepu. Na parobrodih, željeznica i tramwajih imadu
posebno mjesto, u koje nije slobodno nikakvu muž-
karcu stupiti: odijeljene su vazda od svijeta, pak i
od svojih muževa, koji malokad progovore s kojom
na javnom mjestu. A prikazuju li se liepe? Amicis
je bio valjda došao u Carigrad u ono vrijeme, kad
su nosile tako prozirne jašmake, da su jim se čisto
razabirale sve crte lica. Ali na tu se razuzdanost
razsrdiše Turci, pak strgoše njekim bulam pred
Velikim Pazarom *tile* i natukoše debelo platno.
Za tim izadje carski ferman, koji jim pod strogu
kaznu nalaže, da se bolje zastiru, pa su za moga
boravka bile tako debelo i visoko zastrte, da su
jim se vidjele samo oči, korien od nosa i jagodice.
Fatalno doduše za znaličnika, ali ništa zato, u od-
kritih se crtah ipak zrcali sav život čovjeka, pa ću

po tom naslučivati ostalo. Vidio sam jih na hiljade letimice, mimogredce, al i po tenani, osobito kad

Turska gospodja kod kuće.

se ukrcavaju i izkrcavaju iz parobrodâ, privlačeć si jih zornikom. Pak za čudo, povrh jaka nosa,

koji je u obće bitno obilježje iztočnih naroda, nisam vidio niti jednom oblih i crvenih, zdravih jagodica, već sve mršavo, blijedo-žuto, iztrošeno, a samo mi je kadšto sinulo po koje sanjarsko tamno oko. Što može biti uzrokom tomu čudnomu pojavu? Ta kad se liče, moralo bi jim barem to podavati kakvu frižkoću. Ali tu biva jasno, da se iztrošenih obraza niti ličilo neprima više. A odakle bliedost i žutost? Posve naravski: u onih malenih kućicah nemože biti prostranih harema, pak niti puno zraka, koji se i tim otimlje, što su rešetke na prozorih tako guste, da se kroz nje nemože razabrati nikakav predmet; a kad izadju na ulicu, usisavaju, mjesto frižkoga zraka, istu kužnu sapu, koju su izdahnule. Već je to dosta, da i nema ništa drugoga. Ali što ćeš reći o bezposlici, koja ubija tielo; o dosadi, kojom se slabi život; o čežnji, koja jim se u tolikom broju slabo izpunjuje; ob uzdisanju za kršćani, za kojima su, kako svi Carigradjani uvjeravaju, poludjele; o dražećih razgovorih, koje toliko bezposlenih žena u jednoj sobi mora voditi; o pušenju toli narkotičkoga duhana; i o crnoj kavi, koju po običaju neprestano srću? Ta i željezo bi se iztanjilo pod tolikimi udarcima!

Zato i jesu ponajviše nizke, drobne, kržljave i kroz feredžu, koja sve široko obavija. Na dva je načina skrojena ta feredža: ili kao ogromna suknja, kojoj se polovica u pasu rahlo veže, a druga polovica preko glave straga prebaci, pak okolo obraza skupljena drži; ili kao kabaničetina širokih rukava, koja na prsiju postrance pokriva okrajke jašmaka, pak preko grudi, rukom pridržavana, do talâ plovi, a niz pleća, nekim kao pršećim ogrtačem nadkrita, do peticâ pada. Što je pod njom, haljina

li evropskoga il azijskoga kroja, struk ili pljoština, nitko nevidi, kako ni ono, što je tureno u vreću. Taj način odievanja zovu neki zanesenjaci tajinstvenim i zanimivim; ali se brzo razočaraju, čim Turkinja sjedne ili čučne, što biva vazda, kad nehoda, jer nemože niti časak stajati. Onda digne obično sve suknje malone do koljena, pak uz uzoritu doduše bjelinu, vidiš joj na nogû kopice, koje nevezane vise, ostavljajući gol dio nožne cievî. Obuvaju obično evropske čizmice, na koje i po suhu vremenu metnu natikače od lašteće se kože, ter jim se stopalo prikazuje vrlo velikim. U papučah nisam vidio nijedne! A kako hodaju? Da te Bog sačuvaj! Pognuto i široko, kao diete, koje nakrivih nogu gega. Kada bilo sprieda bilo straga motriš tu spodobu, vazda suncobranom nizko nadstrtu, čini ti se turanom od nekoga vrećom. A kada se vreća držala liepom, makar i od svile bila? Samo sam jih nekoliko vidio na Peri, koje su, popritežući straga rukom feredžu, pokazivale nješto struka i hodale na evropsku: valjda su to bile Frankinje u turskom odielu. Dimijâ na odrasloj ženi nisam ni za liek vidio, osim što su djevojčice od pasa dolje turene u njeke široke nogavice, koje se tek okolo kičice suzuju, od čega neima ružnijega vidika na čeljadetu. Samo kad gdje na briegu ili livadi u rpi sjede, onda ti ona uzorna bjelina jašmakâ, ona šarovitost feredža iz daleka neobično godi, kao raztreseno cvieće!

Ali ako nisu na ulici liepe i zanimive, jesu li barem stidne? Jesu, dašto, kad zastiru lice pod moraš. U ostalom isti Amicis priznaje, da su vragoljaste koketke. Nu da budem pravičan, moram priznati, da je koketerija obćenita mana u Cari-

gradu: izvadaju ju i kršćanke i muslomanke. Za to se služe bielimi rubci i cviećem, poimence ružicama, koje i mužkarci nose u zapučku. Dodjosmo jednom ja i moj Božidar u Kadikjoi na objed. Čekajući, dok nam se izpeče ono malo *barbuna*, naslonismo se na prozor prama dvorištu. U tren oka, kan da je o našem dolazku telegrafom ubavieštena, pokaže se na nižem prozoru Grkinja u ružičastoj opravi, pa će nas najprije uprto gledati. Videći, da se mi nebojimo munje njezina oka, skoči u sobu po ružicu, pa će ju na prozoru držati u ruci. Sada će početi igra, pomislim, pa da nekvarim posla, koji se obično samo u dvoje obavlja, uzmaknem u sobu, ostaviv Božidaru prosto polje, da vidimo, što i kako će biti. Kad i on primi svoju ružicu u ruke, počne ona svoju ogledavati, dižući časimice prama njemu oči. On za njom istom kretnjom, ona pred njim novom, dišući strastno svoju ružicu, kan da joj želi sav miris izpiti; a kad je i on pomirisao svoju, turi ona svoju u usta, gvireći unj sva razdragana. Sad već nije šala — pomisli moj Božidar, pa će sa smiehom u sobu, da netjera mak na konac. Ali to se sbilo na odtražnjih prozorih, kan da je u sobi, pa se može donjekle i kroz prste pregledati. — Nego što je jednom učinila njeka bula pred mnogobrojnim svietom, to je malko više nego stidna šala. Dolaze obično Turkinje na most, da iz čekaonice kroz medjutke letava gledaju, kako se ljudi ukrcavaju na parobrod. Malo prije nego što će se ovaj odtisnuti, uzme jedna tako mahati bielimi rubcem, da su mu okrajci lepršali kroz medjutke. Opazivši to neki mladi Evropejci na krmi, izvade svoje biele rubce, da joj još ćutljivije odgovore. Oni jako, ona još jače, dok se nije napokon vidjelo

drugo, nego lepršajuća bjelina, praćena što hihotom što rozgotom s obje strane. — Pak što je u tom najčudnovatije, Turkinje se nežacaju u tom poslu niti svjedokinja. Sjedjelo je jednom na parobrodu u svojoj komori do trideset bula, kad sam u vožnji najedanput opazio, da neki Franak na kasaru, buleći neprestano u tu komoru, manevrira rubcem, sad ga svijajuć, sad razvijajuć, sad gužvajuć, pak opet gladeć, a čekajuć za svakim manevrom na odgovor sdola. Tako potraje domjenak i četvrt ure, dok se nesvrši s očitim zadovoljstvom mužkarca. — O stidljivosti muslomanke kaže isti Amicis, *da nedopire niže od koljena, pače da kadšto stane i mnogo prije*. Za potvrdu toga neka stoje ova dva primjera, kojim sam bio očevidad. Bješe jednom mlada Turkinja, prije nego što ćemo se izkrcati iz parobroda, izašla iz svoje posebne komore u prostor, gdje smo stajali mi Evropejci, zastrta lica, ali razgaljenih prsiju, dojeći diete, pa čekaše tu dugo pred nami bez nikakva stida, premda su ju mnogi uprto motrili. — Jednom pako, kad smo ja i Božidar izašli iz Ahmedove džamije u predvorje, navali kiša pljuskom. Kako je bilo čitavi dan vedro, a mi neimali kišobrana, sjedosmo na zidac medju stupovi, dok se vrieme izduši. U to spazimo, kako dvie Turkinje, jedna crnica, a druga bjelica, brzaju od kiše k istoj džamiji. Ovdje mi je primjetiti, da u Carigradu ima sila crnica, koje kao robinje služe kod odličnih dama, pa često žališ na njih grdobu ljudsku, koju bi bilo suviše potanje opisivati. Obje dame stupe pod triem: crnica, jamačno hvat visoka i suhonjava, oстане prema nama, a biela, mala i gojna, zadje namah za zavjesu, koja je zastirala vrata džamiji. Po dizanju zavjese opazismo, da se

ona ondje ponačinja. Moja crnica ni pet ni šest, već mjesto na zidac, sjede na tla, koliko su joj duge noge, pa smotavši si cigaretu, primi sladko pušiti, puštajući kroz nos plave oblačke dima. U to će izaći i biela, pak obazrievši se na nas i okolo sebe po podu, valjda da se nezamaže, a možda i porad nječega drugoga, čepne na noge, pokupivši i dignuvši do koljena skupa s feredžom sve suknje pravcem prama nas dvojici, pa će si i ona frkati cigaretu. Nama se u čudu i nehotice otimaju oči za onom oblinom i bjelinom. Kada to spazi Turkinja, pogleda se malko i popipa, pak osjetivši, da je po njezinu mnienju sve u redu, nastavi zavijati cigaretu, koju napokon i zapali. A mi? Mi, rekao tko što mu drago, bacivši možda krado-mice još koji pogled onamo, ustadosmo kao u dogovoru, pa ćemo, premda je jošte štrcalo, poći, da duže negledamo bezsramnice. Koja bi dama kod nas to uradila pred svietom i pred svojim hramom? Ali da, nešto stoji i do običaja, pak se Turkinje čude, kako mi pripoviedaju Carigradkinje, bezsramnosti kršćanaka, kad izlaze bez koprene; dočim same često rado pokazuju ostalo, samo kad si zastiru lice, koje opet odkrivaju, kad i koliko smiju. Ja nisam napokon već ništa mario za nje.

Ali zar po tvojem sudu neimaju ništa vanredna te toliko slavljene čarobnice? Imadu, dašto, treba priznati istinu, nešto, česa nije drugdje u svietu. I one proste djevojčice i one odrasle žene, što ti na velikom mostu nedadu proći, mole te za milostinju tako mekanim glasom, da bi jim, ganut do dna duše, i gladan odkinuo od svojih ustiju. Mislim, da bi se i najglasovitiji skladatelj našao u velikoj ne-prilici, kad bi za te glasove morao pisati kajde,

kakvih u svih glasbenih skalah nikako nema. Pak tim raztapajućim glasom primu one, kako me uvjerrava odličan gospodin, komu se to dogodilo, ružiti svakojako i grditi inostranca, koji jim nije ništa udielio, a za koga misle, da nezna turski. — Nego to još nije ništa, — opaža isti gospodin — da čujete odličnu Turkinju, kad vam, kako navadno, s njekim neodoljivim patosom, naglasujući shodno svaku rieč svoga blagozvučnoga jezika, što pripovieda: ništa van upravo raztopiti se od miline! Al i gledom na druge stvari bit će, dašto, i medju njimi iznimaka, ter neću da moj sud vriedi više, nego koliko takovi primjeri dokazuju. Ostalo o životu Turkinja pripovieda Amicis istinito i tako zamamljivo, da će ga svatko s velikom slasti čitati.

Isto je tako vjerno i karakteristički ocrtao Amicis mužko pučanstvo: Turke, Grke i Armene, kan da se je medju njimi rodio i uzgojio, ter nemogu na ino, nego da njegov sud bar o Turcih ovdje doslovce navedem:

„Sada, prije nego li se ukrcam u austrijski parobrod, što se puši u Zlatnom Rogu napram Galati, spreman ploviti u Crno More, preostaje mi jošte, dodati čedno, kao neznatan putnik, njeke obćenite opazke, koje da odgovore na pitanje: — Što ti se činilo o Turcih? — opazke samonikle, slobodne od svakoga obzira na sadašnje događaje, i izvađjene naprosto iz moje spomenice ob onih dnevih. Na ono pitanje: — Što ti se činilo o Turcih? — sjećam se najprije živo, kako je na mene, kako prvoga tako i zadnjega dana, djelovala vanjština mužkoga pučanstva stambulskoga. Ono, i neobazirući se na raznost struka, djeluje posve drugčije, nego li puk ma koga evropskoga grada. Čini ti

se, da vidiš puk — neznam kako bih bolje izrekao svoje misli — u kojem svi misle vazda na jedno ter isto. Isto tako mogu djelovati na stanovnika južne Evrope, ako površno motri, i žitelji sjevernih gradova; ali stvar je jako različita. Ovi su ozbiljni i sabrani poput ljudi u poslu, koji misle na svoje poslove. Turci se čine kao ljudi, koji misle na nešto daleka i neizvjestna. Vide ti se kao filozofi, zadubljeni u stanovitu misao, ili kao snohodci, koji hodaju neznajući gdje su i što okolo njih biva. Gledaju svi pravcem i daleko poput čovjeka, koji je vikao razmatrati prostrano obzorje, a u očiju i okolo ustiju imadu neki neizvjestni izraz sjete poput onoga, koji običava često živjeti zatvoren sam u sebi. Svi su jednako ozbiljni, jednako čedni u ponašanju, svi jednako štedljivi u govoru, pogledu i kretu. Čine se svi gospoda, odhranjeni na isti način, počam od paše do cincara, obaviti nekim aristokratičkim dostojanstvom, ter nebi nitko na prvi pogled mislio, da ima u Stambulu prostoga puka, kad nebi bilo razlike u nošnji. To su ti sama studena lica, koja nimalo neočituju ni duše ni misli. Vrlo riedko nailaziš na onako izrazito lice, kakovo se često kod nas vidi, i na kojem prosieva čud ili ljubežljiva, ili strastna, ili čudnovita, po kojem možeš brzo i sigurno suditi o čovjeku. Medju njimi svaki je obraz zagonetkom; pogled njihov pita, ali neodgovara; njihova usta neizdaju nikakva pokreta srca. Nemože se izreći, kako tišti dušu stranca ova niemost lica, ova studenost, ova jednolikost ukipljena držanja i ukočenih pogleda, koji nekažu ništa. Kadšto te snadje volja viknuti izsred svieta: — Ali prenite se jednom! Kažite nam, tko ste, što mislite, što vidite pred sobom, u zraku, onima stak-

lenima očima! — Pak to ti se čini tako čudno, ter ti je skoro teško vjerovati, da je naravsko. Kadšto misliš, nije li to dogovoreno pretvaranje ili prolazna posljedica kakve moralne bolesti, kako u svih carigradskih Turaka. Ali ti u onoj jednolikosti držanja namah u oči udari znatna razlika vanjštine medju jednim i drugim dielom pučanstva. Prvobitne crte turskoga plemena, koje je liepo i krepko, ostale su nepokvarene samo u prostom puku, koji ili od nužde ili od nabožnosti živi triezno poput svojih predja. U njih vidiš tielo suhonjavo i snažno, glavu liepo upriličenu, oči žive, nos orlov, čeljustne kosti iztaknute, i nješto jaka i smjela u cielom tielu. Nasuprot su Turci drugih stališa, koji su se davno izkvarili i više pomiešali sinostranom krvlju, ponajviše omašna, mekoputna i tusta tiela, male glavice, nizka čela, očiju bez žara, visećih ustnica. Toj fizičkoj različitosti odgovara druga ne manje velika, pače možda veća duševna, koja ob- stoji medju pravim, čistim, starovjerskim Turčinom i medju onim dvojbenim bićem bez soka i smoka, koga zovu novovjercem. Zato je vrlo teško pro- učiti u tako zvanoj obćenitosti turski narod. Jer s onim njegovim dielom, koji je sačuvao čisti na- rodni značaj, nemožeš se ni miešati ni porazumie- vati; a drugi dio, s kojim možeš lako obćiti, pak opažati, nepredočuje vjerno niti ćuti niti misli na- rodnih. Ali niti izkvarenost niti nova evropska obraženost nisu još otele Turkom viših stališa ono neznam što ozbiljna i neizvjestno-sjetna, što se opaža u prostoga puka, i što, ako nesmatraš poje- dince, već sav puk, djeluje na te svakako povoljno. Pak zaista, sudeći po vidu, tursko se pučanstvo carigradsko prikazuje najugladjenijim i najpošte-

nijim u Evropi. Nema slučaja, pak niti po najsamotnijih ulicah stambulskih, da bi tko zadirkivao u stranca. Možeš pohadjati džamije i za njihovih molitava, mnogo sigurniji, da će te poštovati, nego što bi bio Turčin, kad bi polazio naše crkve. Među svjetinom nećeš nikad sresti pogleda, neću reći pogrдна, nego niti odviše znalična; vrlo su riedke zavade, vrlo riedke medju prostim pukom tučnje nasred puta; nikakve krike babetina na vratih, na prozorih, po štacunih; niti sjene javnoga bluda; nikakva nečedna čina; po štacunih skoro ista dostojnost, kako i po džamijah; svuda velika štednja u govoru i kretu; nikakva pieva, nikakva rozgotna smieha, nikakve prostačke graje, nikakva dosadna načecivanja, da nemožeš proći: lica, ruke, noge, sve čisto, vrlo malo dronjaka, malo zamusanaca, nikakvih blezgâ: ljudi si svih društvenih stališa izkazuju medjusobno štovanje. — Ali to je samo prividno. Trulež je sakrit. Pokvarenost je hinbeno prikrita razstavom dvaju spolova; danguba se poljepšava mirom; dostojanstvo služi za krinku oholosti; ozbiljna pristojnost lica, pod kojom misliš da se skrivaju duboke misli, pokriva skrajnju tromost duha; a što se čini uglađenom umjerenošću u životu, nije nego nestašica pravoga života. Narav, filozofija, sav život toga puka očituje se nekim osobitim stanjem duha i tiela, koje se zove *ćef*, i koje mu je najvećom nasladom. Kad si umjereno blagovao, popio čašu vode iz vrutka, obavio svoje molitve, pak osjećaš, da ti je put mirna, a savjest čista, ter tako sjediš na mjestu, odakle se vidi prostrano obzorje, u sjeni koga stabla, prateć okom golube nižega groblja, daleke brodove, bližnje mušice, oblake na nebu i dim nargile, pak misleć ne-

opredieljeno o Bogu, o smrti, o taštini zemaljskih dobara i o slasti vječnoga mira na drugom svijetu: to ti je *čef*. Bezposleno motriti veliko pozorište svijeta, eto za čim svesilno teži Turčin. Na to ga vodi njegova drevna narav kao misaona i mlitava pastira; njegova vjera, koja veže ruke čovjeku, ostavljajući sve Bogu; njegova predaja kao osmanlijskoga vojnika, za koga nema pravo velika i potrebna djela, nego vojevati i pobjedjivati za svoju vjeru, pa mirna Bosna, sve su dužnosti obavljene. Zanj je sve udesu podvrženo; čovjek je samo orudje u ruku providnosti; uzalud bi se mučio, da dadeš drugi pravac svijetu, nego što je to određeno na nebu: zemlja je samo karavanseraj; Bog je stvorio čovjeka, samo da prodje životom, moleći se i diveći njegovim tvorovom; izručimo sve Bogu; puštajmo padati što pada i prolaziti što prolazi: nemučimo se, da preustrajamo; nemučimo se, da održavamo. Tako si Turčin najviše želi mir, ter se s najvećom brigom čuva svake uzrujanosti, koja bi mogla pomutiti mirni sklad njegova života. Zato neželi znati, nelomi se za dobitkom, neleti na putovanja, nepozna neizvjestne i nezadovoljive slasti ljubavi ili častohlepja. Što neosjeća potrebe onih mnogih umnih i fizičkih stvari, za koje se mi neprestano borimo, niti neshvaća uzroka našim naporom. Smatra jih znakom njeke bolestne zablude našega duha. Što mu se zadnjim ciljem svakoga truda nužno pričinja mir, koji uživa bez dosade, čini mu se također, da je mudrije i korisnije, doći do njega kratkim i ravnim putem, kojim dolazi. Sav onaj veliki napor misli i ruku evropskih naroda pričinja mu djetinjim vrljanjem; jer nevidja, da bi se tim moglo što većega steći, nego što je njegova umišljena

sreća. Neradeći, nezna, što vriedi vrieme, a nezna-jući toga, nemože ni želiti ni cieniti svih onih izuma ljudskoga duha, koji na to smjeraju, da se pospješi život i razvitak čovječanstva. Kadar je pitati sam sebe, čemu željeznica, ako nevodi u grad, gdje se može sretnije živjeti, nego u gradu, odakle si pošao. Njegova vjera o sudbini, po kojoj mu se vidi uzaludno, brinuti se za budućnost, djeluje i na to, da necieni ničega, nego na koliko mu može pribaviti siguran i neposredan užitak. Zato samo sanjarom drži Evropljanina, koji proskrbbljuje i pripravlja; koji gradi temelj za sgradu, koje neće vidjeti dovršene; koji troši svoju snagu i žrtvuje svoj mir za dvojbenu i daleku svrhu. Zato smatra naše pleme taštım, kukavnım, preuzetnim, izopačenım, koje se iztiče samo oholım znanjem zemaljskih stvari, koje on prezire; osım na koliko je prisiljen, služiti se njım, da nezaostane za drugımı. On nas prezire.*) To je po mojem sudu glavno čuvstvo, koje mi Evropljani pobudjujemo u pravih Turcih, koji još sačinjavaju veliku većinu naroda. Može to nije-kati i nehtjeti vjerovati, ali nemože neosjećati, tko je god živio kratko ili dugo vrieme medju njımı. Pak taj prezir izvire iz mnogo uzroka: prvi je uvažavanje jednoga za nje vrlo važnoga čına, da jur više od četiri vieka, premda jih ima razmjerno malo, gospode velikoj česti Evrope, koja je vjere protivne njihovoj, pak se održavaju uzkos svemu, što se dogodilo i događa. Najmanji dio naroda vidi uzrok tomu u neslogi i zavadi evropskih država; većina ga vidi u prevladi svoje sile, a u našem

*) I najsiromašniji Turčin, čučec gdje na jednoj strani ulice, dozivlje najodličnijega kršćanina s druge k sebi, da mu dade vatre za cigaretu, koju čučec zapaljuje.

poniženju. Pak i zaista, niti nepada na um nijednomu prostomu Turčinu, da bi izlamska Evropa bila podniela ili podnašala sramotu, da ju kršćani osvoje od Dardanela do Dunava. Na hvastu naše uljudbe odgovaraju činom svoje prevlade. Oholi po krvi, učvršćeni u toj oholosti običnim vladanjem, privikli čuti na ime Božje, da spadaju osvajajućemu plemenu, rodjenu za rat, a ne za rad; pače privikli živjeti o radu pobjedjenika: niti neshvaćaju, kako bi si podloženi jim narodi smjeli zahtievati ikakvo pravo na građansku jednakost. Vjerujući sliepo u osjetno carstvo providnosti, drže, da se je tim, što su osvojili Evropu, izpunila odredba božja. Bog jih je sam u znak veće prama njim ljubavi namjestio u tu zemaljsku vladu; a čin, da ju proti tolikim neprijateljskim silam održavaju, potvrđuje po njihovu sudu božansko jim pravo i ujedno dokazuje jasno istinitost njihove vjere. O to se čuvstvo lome svi dokazi ob obraženosti, pravu i jednakosti. Obraženost nije po njihovu sudu drugo, nego neprijateljska sila, koja bi jih htjela razoružati bez rata, malo pomalo, iz zasjede, da jih ponizi do stanja njihovih podložnika i liši njihove vlade. Zato se je, povrh toga što ju preziru kao uzaludnu, boje kao neprijateljske; pak nemogući je suzbiti silom, opiru joj se nepobjedivom snagom svoga nerada. Preustrojiti se, uljuditi se, izjednačiti se sa svojim podložnici, znači po njihovu mnienju, morati se s njimi nadtjecati umom, naukom, radom; steći prevladu nove vrsti; uzpostaviti duševnom snagom, što su jur osvojili mačem; a tomu se protivi, povrh materijalne koristi njihove kao vladarâ, vjerski jim prezir prema nevjernikom; vojnički ponos, pak lienost, koja jim se jur srasla s naravlju; narav duha, koji

nemože ništa započimati, što se je ulienio u nepomičnosti onih pet uobičajenih mislih, koje tvore svu umnu baštinu naroda. S druge strane nevide u onom dielu naroda, koji po njihovu mnienju prihvaća evropsku uljudbu, i koji predodčuje stanje, u koje bi Evropa htjela oboriti svu Osmanovu djecu, nevide u onoj svojoj braći u vrhnjaku i rukavicah, koji trtaju francezki a nepolaze džamije, primjera, koji bi jih mogao razumnim načinom preokrenuti. Kako predodčuje uljudbu onaj dio otomanskoga naroda? U tom se malone svi slažu. Novi Turčin nije premac staromu. On je poprimio našu nošnju, našu udobnost, naše mane, našu taštinu; ali nije prigrlio još za sada niti naših čuvstva, niti naših misli; pak je u toj djelomičnoj preobrazbi izgubio ono, što je bilo u jezgri dobra u njegovoj čistoj naravi osmanlijskoj. Stari Turčin nevidi za sada drugih plodova u obraženosti, nego razšireniju *kugu oblastničku*; rulju oblastnika, neradinih, nespretnih, nevjerujućih, grabežljivih, pod krinkom franačkom, koji preziru sve narodne predaje vrst *jeunesse dorée-e*, pokvarene i bezočne, koja po svoj prilici postati mnogo gora od svojih otaca. Tko se tako odieva i tako živi, taj je po sudu pravoga Turčina, obražen; pak i sbilja, radnjom, mišlju i životom franačkim krsti on sve običaje i djela, koja osudjuje ne samo njegova muslomanska saviest, nego i saviest makoga poštenjaka. Zato i nesmatra obraženikâ za muslomane, naprednije na putu makar kakova boljka; nego za ljude propale, zabludjele, malo manje nego za odmetnike i izdajice naroda; neuzdaje se u novosti, ter jih odbija koliko više može, pa makar samo zato, što mu dolaze odanle, gdje jim dnevice vidi žalostne posljedice. Svaku novost

evropsku smatra navalom na njegov značaj i pro-bitak. Vlada je prevratna, a puk čuvar; sjeme novih misli pada na tvrdu i sbitu zemlju, koja mu nedaje vlage za razplod; ruka, koja ravna stvari, drži i trza balčak, ali oštrica zapinje u korica. To je uzrok, zašto sav preustrojni rad, koji se kuša jur petdeset godina, nije još prodro niti kroz prvu kožu naroda. Promienila su se imena, ali su ostale stvari. Ono malo, što se učinilo, učinilo se nasiljem, pa tomu pripisuje puk rastuću smjelost nevjernika, pokvarenost, koja se širi u srcu carstva, i sve nesgođe narodne. Zašto mienjati, pita sam sebe, naše ustanove, kad smo njimi pobjedjivali i vladali kroz vjekove? Zašto poprimati one, koje nisu bile jake odoljeti udarcu našega mača? Ustrojstvo, život, predaja turskoga puka, sve je to kako u pobjedne vojske, utaborene u Evropi; ona zapovieda, ona uživa povlastice i bezposlicu, ona čuti odatle ponos; slična je svakoj vojsci: voli željeznu stegu, koja joj dopušta prevladu nad pobjedjenici, nego blažu, ali koja obuzdava njegovu pobjedničku volju. Zato je nada, da će se ovo od vjekova nepomično stanje stvari promieniti u malo godina, puka tlapnja. Lake prednje straže uljudbe mogu napredovati kako jih volja hitro, ali glavna vojska, obtršena još teškim oružjem srednjega vieka, ili se nemiče, ili sliedi uljudbu samo iz daleka, vrlo laganim korakom. Ta valja se sjetiti, da je tako rekući jučer nestalo sliiepoga silništva i janjićara; seraja nastršena glavami; čuvstva o nepobjedivosti osmanlijskoj; raje, smatrane i zlostavljane poput nečista stvora; poslanikâ Francezke, odievanih i hranjenih na pragu prestolne dvorane, da se označi ništetna kukavnost nevjernika pred licem velikoga sultana.

Ali o tom, držim, nemisle ni Evropljani drugčije, nego sami Turci. Razlika u sudu, dakle i teškoća za stranca, da pravo sudi, stoji do toga, kako tko prosudjuje najsakriveniju nutrinju Turčina. Jer ako pitaš raju, čuješ samo mržnju potlačenika proti tlačitelju; ako li pitaš slobodne naseljenike evropske, koji nemaju razloga niti bojati se niti mrziti Osmanlija, pače imadu hiljadu uzroka zadovoljavati se sadanjim stanjem stvari, čuješ samo takov sud, koji je možda savjestan, ali svakako pretjerano povoljan. Najviše se njih slaže u tom, što priznaju, da je Turčin pošten, otvoren, pouzdan i iskreno nabožan. Ali o nabožnosti, koje bi mu se održanje moglo računati u veliku zaslugu, treba znati, da se vjera, koje se čvrsto drži, neprotivi nijednoj mu težnji i probitku; pače ugadja njegovoj putenoj naravi, opravdava njegovu tromost, uzakonjuje njegovu vladu; on čvrsto prijanja uz nju, jer čuti, da mu narodnost stoji u dogmi, a sudbina u vjeri. Što se poštenja tiče, navodi se za dokaz mnogi čin pojedinaca, kakovih bi se primjera moglo sila naći i medju najpokvarenijim pukom evropskim. Ali tu treba opaziti, da i hvasta dosta djeluje na poštenje, koje Turčin pokazuje u poslu s kršćani, napram kojim radi često od oholosti, čega nebi uradio od same savjesti, jer ga mrzi pokazati se nepoštenim pred ljudi, koje drži za niže i plemenom i moralnom vrijednošću. Tako se od samoga mu vladalačkoga stanja poradjaju njeka u sebi vriedna svojstva otvorenosti, ponositosti, dostojanstva, kojih nebi bio po svoj prilici sačuvao, da je postavljen u stanje svoga podložnika. Nemože mu se ipak odreći milosrdnost, koja je jedini melem za nebrojena zla njegova rdjavo uredjenoga društva, premda se istim

podupire nemar i povećava siromaštvo; isto tako niti druga čuvstva, koja su znakom plemenite duše, kao zahvalnost za najmanja dobročinstva, briga za mrtve, gostoljubnost, štovanje životinja. Liepo je i njegovo čuvstvo o jednakosti svih društvenih slojeva. Nemože mu se odreći niti njeka stroga uzpregnutost čudi, koja proviruje iz silu poslovice, punih razbora i mudrosti; njeka patriarkalna jednostavnost, njeka neizvjestna težnja za samoćom i sjetom, koja nepripušta prostaćstva i turobnosti. Ali sve te vrline plivaju tako rekući na površju njegove duše u nepomućenom miru navadnoga mu života; ali na dnu, rekao bih, spava njegova silovita narav azijska, njegov fanatizam, njegovo divljačtvo barbarsko, koje, razdraženo, provaljuje, pak stvara drugoga čovjeka. Zato je istinit sud, da je Turčin vrlo blage čudi, kad nesieće glavâ. Tatar je, rekao bih, ugnježdjen u njem i uspavan. Prirodjena je snaga ostala sva u njem, čuvana tako rekući tromom mekoćom njegova života, kojom se u skrajnjoj nuždi služi. Tako mu je ostala i sva srdčanost, kojoj poskok obustavlja umna obraženost, plemeneći čuvstvo života, koji postaje draži spoznajom i nadom većih užitaka. Vjerska i bojna strast nalazi u njem polje, nepokvareno niti dvojzami, niti duševnimi prevrati, niti navalom misli; on je sućtvo, koje se može cjelovito i naprečac razpaliti, čovjek čitav, koji skoči na prvi znak sav savcat, oštrica vazda naperena, na kojoj je urezano ime samo jednoga Boga i jednoga vladara. Društveni je život samo raztanjio u njem drevnoga čovjeka puste i kolibe. Duševno živi u gradu još uvijek po prilici onako, kako je živio na polju, usred ljudi, ali na samu sa svojim misli. Pače niti neima medju Turci

društvenoga života. Život dvaju spolova stvara nam sliku dviju porednih rieka, koje slievaju svoje vode tek amo tamo putem podzemnoga obćenja. Ljudi se sastaju medju sobom, ali nežive u zajednici mislî jedni s drugimi; približuju se, ali se nevežu. Svatko voli ono, što je neki pjesnik divno označio *gluhim razvojem misli*, nego da sam sebe razpruži. Naše obćenje, okretno i različito, koje sbija šale, razpravlja, poučava, zabavlja; naša potreba buditi i primati čuvstva i misli; ono medjusobno otkrivanje našega bića, kojim se um vježba, a srdce ugrijava, malo tko pozna medju njimi. Njihovi razgovori gmižu malone vaviek po zemlji i razpravljaju ponajviše stvari materijalno potrebne. Ljubavi neima; knjiga je povlastica nekolicine; znanost je bajka; politika se steže ponajviše na pitanje o imenih; poslovi zapremaju samo vrlo malen dio u životu većine. Umnim se razpravam ugiblje narav njihova duha. Neshvaćaju dobro, nego što vide i tiču; o čem svjedoči i sam njihov jezik, koji neima rieči, kad god treba izreći kakvu odlučenu misao; zato se obraženi Turci moraju uticati arapskomu ili perzijskomu ili evropskomu jeziku. S druge strane neosjećaju potrebe, siliti um, da shvaća stvari, koje stoje izvan kruga njihovih želja, pače gotovo i svega života. Perzijanac iztražuje, Arapin je znaličan, Turčin nehaje nimalo za ono, čega nepozna. Zato neimajući mislî, da jih izmjenjuje, netraži društva s Evropljani, ter neljubi niti njihovih bezkrajnih i tankih razprava, niti njih samih. Pak i nemože biti pouzdanja medju jednimi i drugimi, dočim jedni skrivaju vazda jedan dio samih sebe; svoja najsrdačnija čuvstva, svoje kuće, svoje naslade, i ono, što je najvažnije, svoja prava

*

čuvstva, koja goje prama drugim, a to su neodoljiva čuvstva nepouzdanja. Turčin podnaša Armenjanina, prezire Židova, mrzi Grka, nevjeruje Franku. Podnaša u obće svekolike poput goleme životinje, koja pušta, da joj sila muhâ plazi po hrbtu, čekajući, da mahne repinom, kad ju do živa ubodu. Pušta, da svatko radi, sprema, namiešta sve okolo njega; služi se onimi Evropljani, koji mu mogu biti koristni; prihvaća one materijalne novosti, kojim uvidja neposredni probitak; sluša, netrenuv okom, nauk ob uljudbi, koji mu se podjeljuje; mienja zakone, običaje, obrede; nauči se ponavljati bez pogreške naša filozofska načela; daje se preoblačiti, ličiti, krabuljati, ali u sebi je vazda nepromjenljivo, neodoljivo isti. Protivi se ipak razumu, vjerovati, da neće polagana i neprestana radnja obraženosti moći u njeko stanovito vrieme baciti iskru nova života u toga orijaškoga vojnika azijskoga, koji driema preko dva kopna, ter se nikad neprobudi, nego da zamahne mačem. Ali razmatrajući učinjene pokuse i stečene dosad plodove, to se vrieme pričinja razumu, napram potrebam i nestrpnosti iztočnih kršćana, tako daleko, ter se čini taštom nada, da će se pitanje, okolo koga se muči sada Evropa, moći riešiti postupnom uljudbom turskoga naroda. To je mnienje, koje sam si stvorio u kratko vrieme svoga boravka u Carigradu. Na koji se dakle drugi način može riešiti to pitanje? Ah, gospodo, uprav se na to nedržim obvezana odgovoriti, jer nebih mogao odgovoriti bez preuzetnosti, da želim svjetovati Evropu, a tomu se neumoljno protivi moja čednost. Pak — zaključuje Amicis — već sam rekao, da se u Zlatnom Rogu napram Galati puši austrijski

parobrod, pripravan odploviti u Crno More; a čitatelj znade, kuda je proći tomu parobrodu! —“

Tomu mi treba dodati, da se je ono, o čem se Amicis bojao da će se skoro dogoditi, jur izpunilo. Vrlo malo ima u Carigradu kaftana i dimija, a još manje čalama: svuda skoro evropsko odielo: plavi ili crni kaput i takove oširoke hlače, da se nerazabiru nakrive noge, pak fes na glavi. Što je iztočnoga, to su Azijci iz dalekih krajeva. Od domaćih vide se samo softe s bielim rubcem oko fesa i s haljinom do tala, pa grčki popovi u crnih mantijah pod odsječenim tulcem, ploveće kose i brade: prekrasni zaista uzorci! Tko se želi nasladjivati pogledom na liepu iztočnu nošnju, neka podje, ne u Carigrad, već za čudo u Dubrovnik na Ploče, gdje će se čuditi ukusu i čistoći dubrovačke niže klase, i kroju odijela hercegovačkih muhamedanaca, koji dovoze i izvoze trgovinu: Carigrad se i u tom sam u sebi ruši.

Za Grke potvrđujem, da su silne varalice. U štacunu mu možeš slobodno odbiti polovicu cene, pa će te još izpratiti prijateljski, s lukavo-oslastnom preporukom za budućnost. Zanatliji smiješ mjesto zahtjevanih osam pružiti pet franaka, pa neće ni namrštit obrvâ. Kavedžiji na parobrodu možeš pomoćju dragomana, koji je vješt cienam, obaliti račun od sedam na dva i pol franka, pa će se sa smieškom uvijati pred tobom, kao da mu je najčišći posao. Za tanjir friganih riba i bocu vina nestidi se krčmar tražiti četiri franka. A kajićari i fiakeri? Da te Bog sačuvaj! Bili smo od Kadikjô-a do Fanara u Carigradu pogodili kajić čisto za dva i pol franka. Ali kad smo se izkricali, neće ni da čuje izpod pet franaka, pa digni viku na svoga

sunarodnjaka dragomana, da sva obala jekti, dok ga se ovaj nije kurtalisao prietnjom na redarstvo. Fiaker pobire za polovicu dana i do dvadeset franaka. A što je najgore, ako te daleko vozi kamo, stane na pol puta, pa neće ni s mjesta, dok mu neobećaš još toliko, za koliko si se čisto pogodio. Prava sreća, da imaš uza se dragomana, koji za tebe sve plaća, inače oguliše ti perje. Dragomana trebaš nužno i za to, da uzmogneš mirno hodati gradom, inače će te na svaki korak obkoliti ciela četa dangubâ i potepuha, zakrčujućih ti put i nudećih u svakom mogućem jeziku svoju službu. Da nije spriečno, bilo bi zabavno gledati, kako se medju sobom guraju, tiskaju, psuju, dok jih nekolicom, nenadajući se više zaslužbi, neodpadne, ostavljajući ostaloj dvojici ili trojici prosto polje. Ali se posljednji nedadu ničim odbiti. — Nitko vas neće dobiti ni pare! — otresnuh se jednom u sdvojnosti na dvojicu, premda se nisam ni u snu nadao, da će me razumjeti hrvatski. — Ništa zato — odvrati na moje čudo posve smierno dječarac — samo ovuda za mnom! Neidite za onim lopovom, jer će vas zavesti na stranputice — pa pred nama, za nama, postrance, odasvuda, dok nismo stigli na opredieljeno mjesto sami. Ondje, videći se prevareni, uhvate se naša dva nezvana pratioca za uši, za kose, u koštac, ter bi bilo i krvi, da jih nisu ljudi razstavili. I u Italiji ima dosta dosadnih čičerona i mešetara, ali njih si se kratkim: — *Non mi occorre*, ili: *un'altra volta*, sretno riešio; nego carigradski se upravo priliepe za te, kan da su bez obraza. Da tih, zaista težkih neprilika oslobode goste, davaju po gostionicah svakoj družbi svoga stalnoga dragomana, koji nesmije, bogma se gostioničar, pre-

variti ni za paru — inače bismo ga s mjesta odpravili. — Na tu se svetčanu izjavu umiriš malko, pa premda mu mcráš platiti deset franaka dnevice, blagoslivljaš tu mudru providnost gostioničara. Al ako je tvoj dragoman, što je obično, Grk, opet nisi siguran od finije doduše, ali sigurne prevare. — A kako ću za izvjestno znati — zapitah jednom našega gostionika Magjara Tóthfalusy-a, da me nije gdje prevario?

— Neka vam dnevice preda račun o trošku; zna se tačno za svaku pristojbu u gradu.

— Ali on neće da podnese toga računa, premda sam ga već tri puta opomenuo.

— Hm! — zamisli se gostionik malko, ali za čas doda: — Ništa zato, bilježite Vi, gdje ste koji dan bili, pa ćemo ga lako kontrolovati.

— Tko?

— Ja sam glavom!

Ali kad sam mu poslije nekoliko dana ipak predao dragomanov račun, pa ga sutrađan zapitao, što o njem sudi, odvrati mi:

— Predao sam ga glavi dragomanskoga ceha, koji će ga prosuditi.

— Aha! — pomislih — odpravljáš me od Petra do Pavla; bit će jamačno u računu kvakâ!

Nego kad mi je sam dragoman na odlazku predložio sav račun, uvidjeh, da me je na dolazku za dva franka prevario drugi dragoman iste gostionice grčkoiztočne izpoviesti, uzev mi za izkrcivanje osam, dočim je moj za isti posao, naime za ukrcivanje, zaračunao šest franaka, pa ga zato kao iznimku preporučam svakomu putniku; zove se: *Panayote Athanassiadi*.

Za Armence se znade da su što najbogatiji bankiri, što najbjedniji nosači. Ta pako nošnja prima u Carigradu vid divljačtva. Budući da se uza strme ulice nemože porad jamâ ništa prenašati na kolih, nosi se sve na ljudskih plećih. Po osam golemih i košćatih nosača, četiri sprieda, četiri straga, nose na četiri ogromne motke strašan teret koso, tako da se svaki odtražnjak podupre desnom rukom o rame prednjaka, pa pognuto svakamo i svakuda, da moraš žaliti bjednike. Ali to nije ništa. I kod nas prte nosači teške terete, zato i jesu nosači. Nego kad se Armenac, da prenese što na parobrod, kamo nemože njih onoliko, oprti takovim bremenom, da uz drhtavicu cieloga tiela oči izvraća, pak uz pripomoć još dvojice nosača, drhtavom nogom traži po trošnih stubah sigurnu podlogu: onda bi proplakao srcem, da si stiena. Po svem, pak i po onom momku, što razgaljena često života trči pred tramwayi, da goni tromonoge Turke s kolotečine, vidi se, kako se malo cieni ljudski život.

Amicis znade i za Bugare carigradske, koje prikazuje svijetu kao vješte vrtlare i mljekare, bez kojih bi Carigrad morao gladovati; ali nezna, što je meni rečeno, da ti dobri ljudi puno jevtinije prodaju svoje povrtelje onim gradjanom, koji jim progovore hrvatski.

Hrvatski? Dakle i Hrvatâ ima u Carigradu! Čuj istinitu sgodu! Sjedimo nas dvojica jednom pobjed u svojoj sobi, da držimo sladku *siestu*, kad se iznenada pomoli na vrata ženska glava, dosta pristojno odjevena, pa će nas hrvatski zapitati: — Ko je, molim vas, od gospara, *reverendissimo canonico Veber* iz Zagreba? — Upropastih se od čuda,

kako ljudi i u Carigradu traže kanonika, koji će sada po navadi morat otvoriti kesu. Na moj upit, odakle zna za moje ime i stališ, odvrati sa smieškom: — Svi ljudi, gosparu moj, sve znadu. — Nego, nebojte se — nastavi, pogodivši moje misli — nijesam došla prosit milostinju, nego da mi učinite ljubav — pa mi izpriповjedi žalostne si doživljaje, koje da bih ja mogao ublažiti, naznačiv joj stan njeke gospodje u Zagrebu.

— A imade li vas Hrvata mnogo ovdje? — zapitah ju, obaviv s njom sjedeći na divanu njezine poslove.

— Ima, hvala Bogu, dosta, po Galati i Peri, što udanieh, što u službi po privatniem kućama, poviše iz Dalmacije i tamo iz Primorja.

— Mora biti i Crnogoraca, vidjam jih u crnogorskom odielu po Peri.

— To je druga, moj gosparu, to su vam ponajviše iz Kotora a u najnovije vrieme iz Krivošijâ, pa znate, odkad su se ono pobunili protiva česaru radi vojske.

— A ima li jih mnogo, i čim se bave? — nastavih ju pitati u grozničavoj znaličnosti.

— E ima dosta, do šes tisuća, sve sami Hrvati. A čijem se bavu, to vam je moj *reverendissimo*, duga pripovies, nebih rada dodievati.

— Nuderte, draga gospodjo, bit će mi i najsitnija dobro došla.

— Dakle *con permesso*, znate, ovdika vam je velika nevolja. Siromašni, a i pogani narod, dô se na lupeštinu. Pa da bi samo po noći, još kako tako, čovjek je zatvoren u kući. Nego oni i po danu, kad se stavu, da nema nikoga u kući, kri viem ključima otvaraju portune, pak obijaju i nosu,

što se god može odniet. Niko jim nemože na put stati, do našieh Hrvata.

— Kako to, zar su oni javni policaji? — vrgoh ja malo na njezinu, da ju osokolim.

— Žalosna vam, moj *reverendissimo*, javna policija u Carigradu — primieti gospodja, slegnuvši ramenima. — Nego ko god hoće da bude sikur, a bogat je, uzme koga Hrvata za kavaza, koji mu obdan i obnoć čuva kuću: tako svi ambašaturi, tako i puno privatieh gospara, a oni svi od tega živu.

— Pa što može, makar i šest tisuća najhrabrijih junaka proti tolikoj sili ostaloga stanovništva?

— Da vidite, boju jih se kako samoga vruga. Ko ima Hrvata za kavaza, sikur je ko u crkvi. E, da nema njih, dje bi mi bili? Pa gledajte jih, ljudi kako gore! Pa kad se još obuku onako crnogorski, i stanu u vojsku, s oniem vatreniem očima, i s oniem strašniem jataganima o pasu, kako zmaji: vas se Carigrad trese!

— A kada to biva, tako vam Boga?

— Kad je kakva *festa*, moj *reverendissimo*. Kad je princip Rudolfo bio ovdi, izišli su bili svi pod austrijanskom *bandierom*.

— Krasna li pogleda za . . . — uteče mi, što kao prepoznani kanonik nisam smio dovršiti.

— Za žene, hotjeli ste riet? — nadopuni gospodja, sa slobodnim smieškom. — E pa dà, zašto se nebi istina rekla? Mužki jih se boju, a ženske jim se nasmjehivaju. Pa kako nebi? Nije šala, tako liepi mladići. Kako svuda, tako i u Carigradu.

— A znadu li svi dobro hrvatski?

— I znadu i neznadu dobro, kako je ko dugo ovdje. Al i oni, koji su već malo zaboravili, držu se, da su Hrvati.

— Kako to, Hrvati, ta oni sebe, ako su pravoslavni, kod kuće zovu Srbliji.

— Neznam, moj *reverendissimo*, kako se ko kod kuće sada zove, jer sam već odamna u Carigradu; al ovdi svi, bili vlasi ili katolici, nezovu sebe drugačije, nego Hrvati. Pa to je ime od starine!

— A svadjaju li se medju sobom, osvećuju li se jedan drugomu, kako i u pravoj domovini?

— Da kako bi smjeli, moj *reverendissimo*? Neprijatelja sila, a njih malo: valja živjeti u slozi, inače bismo svi propali. Dogadja se više puta, da tko dodje ovamo, da se osveti neprijatelju, koji mu je u nji doma učinio kakvu uvrjedu; ali kad se pokaže starješini naše družbe, valja, da se ončas miri, pa da vidite, kako se onda gostu: pod pečenjem i vinom uvijaju se trpeze!

— Hvala vam liepa, moja štovana zemljakinjo, na viestih, svaka mi vaša rieč vriedi dukat. Ostanite zdravo u tom preporodjenom hrvatskom društvu; a da budete i veselo, javit ću vam sigurno, što želite znati iz Zagreba.

Toga domjenka nebih priobćio, bojeći se prigovora, da na rieč obične žene tako važnu stvar pripoviedam, premda su takove ženskinje, koje rado obilaze, dobro upućene o stvarih, koje u oči udaraju. Ali mi je sve to malne doslovce potvrdio i starješina hrvatski, s kojim sam se slučajno sastao u Fanaru.

Pače i izkustva imam, kako se Hrvati u Carigradu traže i liepo paze medju sobom. Dok smo, čekajući u dvorištu derviškoga samostana na Peri na predstavu, razgledavali njihove grobnice, opazavajući sad ovo sad ono hrvatski, sliedjaše nas uzastopce neki muhamedanac u čišćem odielu, nego

što se obično nosi po Carigradu. Napokon će nas s veselim licem odtraga zapitati hrvatski:

— Odakle, komšije, ako smijem pitati.

— Iz Zagreba, brate — odvratismo, okrenuvši se u čudu.

— Iz Zagreba? Baš iz Zagreba? Znam ja, bio sam ja u Zagrebu. Hm, čs, tamo liepo!

— A odakle ti, komšijo?

— Ja iz Sarajeva.

— To smo susjedi. A po što si došao amo?

— Hm, po poslu!

— Liepo, kad otrsiš tu poslove, pak dodješ opet u Zagreb, obadji me na Kaptolu broj 26., da ti pokažem, česa još nisi vidio.

— Evala, liepo, baš ko komšije.

Kad smo drugi put pregledali u Stambulu turbe, izađe pred nama njegov čuvar, pa će zaticati ključ u vrata od vrta, gledjuć nas neprestano izpod oka.

— Gle krasnih ružica! — kliknut će moj Božidar.

— Da, ružica — prihvati čuvar, davajuć nam postrance mjesta — ružice liepo mirišu, da, mirišu. — A znaš ti — okrenu se prama meni, režuć ružice — za Kotor?

— Ta kako nebih, eno ga u Dalmaciji.

— A znaš li za Antivari?

— Znam, malo dalje od Budve; to je po naški Bar.

— Nu vidim, da znaš — potvrdi beruć k ružicama i drugoga cvieća — ja sam ti odanle; već sam tu četrdeset godina, pa sve mislim, kako ću kući.

— Zašto? Ta ovdje ti je liepo. Vidiš puno svijeta, što dolazi amo. Pak i drugčije, nemora ti zlo biti.

— Nije baš zlo, a ma znaš, svagdje dobro, a kod kuće najbolje. No pa kad idete, evo vam za sretan put kući — i poda svakomu po kiticu.

— Liepa hvala, brate, a tebi sretan ostanak, dok se vratiš kući, Bog dao skoro!

— Sretno pošli! — i izprati nas tja pred vrata.

Doista krv nije voda, pak tjera i kroz vjeru i kroz tudjinstvo i kroz političke odnošaje — u prijateljsko društvo!

Da je to tako, pokazuje najodličniji Hrvat, koji sada, bar koliko ja znadem, boravi u Carigradu, *Gjuro Klarić*, Siščanin. Prikazao se on svomu narodu najprije pod najmilovidnijim likom dobra pjesnika i aranžera narodnih zabava u Karlovcu. Zatim ga vidimo u Bukareštu, gdje upravljajuć duhanskim monopolom, ustraja hrvatske kazalištne predstave od igara, koje sam sastavlja za slavjansko občinstvo, u kojem se najviše iztiču Rusi. Vlaške i hrvatske predstave, kamo ćeš više djelatnosti i eneržije! Napokon začusmo, da su ga za ravnatelja državnoga duhanskoga monopola pozvali u Carigrad, pak se neizmjereno poniesmo. Poniesmo zato, što je izmedju svih, jamačno vrlo vještih inostranaca, koji su se preporučali za to mjesto, izabran Hrvat. Kako da neposjetimo takova odličnjaka! Nadjosmo ga na Fanaru u ogromnoj tvornici duhana. Da je tu bilo najprije crne kave, onda limunade, napokon najizvrstnijega duhana, kakov sultan pije, može se pomisliti po orijentalnoj udvornosti. Kad je obavio najvažnije

poslove u pet jezika, povede nas sam tvornicom. Radnici se klanjaju, motreći nas s nekim čudom, a mi se ponosimo uza svoga zemljaka. Samo jedna liepa djevojka, rodom Francezkinja, koja vodi račune, osjeti se znamenitijom, nego da nam se nakloni, što joj odbismo na veličinu naroda, iz koga je nikla. Mili Bože, krasna li duhana, žuta kao dukat, tanko izrezana kao najtanji rezanci, a mirisna, kao sve iztočne mirodije. Obradjuje ga sila radnika upravo grčevito, što se plaćaju prama obavljenomu poslu. S početka su radili samo kršćani, ali naš je zemljak i trome Turke i poslobježne Židove sklonio na radnju, pa sad sila carigradskih ljudi živi od posla okolo duhana. Turci nisu nikako hotjeli vjerovati, da strojevi mogu tako tanko rezati, kako čovječja ruka, ali sada moraju priznavati istinu. Od svih strojeva najviše sputa našu pozornost onaj, koji i širi onaj tanki papirić cigarete i puni ga posve tačno duhanom. Naš nam zemljak pokaza još gasilačku spravu, kojom može u čas ugasiti najjači požar, što je u Carigradu, gdje je svaki čas vatra, od neprocjenive koristi. Sada se k ogromnoj tvornici dogradjuje druga polovica, da uzmogne zadovoljivati potrebi. Na odlazku pozva nas vrli zemljak na večeru, za koju da će po nas sam doći. — Ima sinčića, koga šalje u njemačku školu, a drži mu kod kuće Turčina za slugu, od koga se uči turski. On nam gramatički izpravi one turske izraze, što jih je Amicis netočno pobilježio; a kćerka, krasna plavka, koja je svoju kosu poetički nastršila po glavi, očara nas poslije orientalne večere glasovirom, uz koji smo svi, pod basom otca, pripjevali hrvatske narodne pjesme, kan da smo usred Zagreba. Opet hrvatska zabava u tudjini pod

revnim aranžerom! Opraštajući se s nama vrlo uljudno vitežki domorodac, pokloni meni na uspomenu prekrasnu sbirku ruskih fotografija ob ono dvadeset samostana i jedanaest pustinja, u kojih na svetoj Gori Athosu boravi sveti život šest hiljada što grčkih, što ruskih i bugarskih kaludjera, na čem sam mu vrlo zahvalan. Kad smo sutradan pripovjedili o njem svomu dragomanu, reče nam, da je prije u duhanskom poslu vladao velik nered, ali pod ovim ravnateljem da je sve što bolje udešeno. Krasan li si — pomislih sa zanosom — moj dragi hrvatski narode, i za sve sposoban, samo da je u tebe mrvičak više sloge!

* * *

Selamlık se zove svetčanost, kad sultan ide u džamiju pomolit se Bogu. Tu svetčanost mora on obaviti, bilo liepo ili ružno vrijeme, svakoga petka, kako bi mu se narod na žive oči osvjedočio, da padišah živi, što je u zemlji, gdje se s uspjehom izvršilo toliko dvorskih urota, veoma važno. Njekoč su sultani polazili u što svetčanijem provodu od svoga dvora do najudaljenije džamije, da ga cielo gradjanstvo uzmogne vidjeti u povoljnom zdravlju; ali sada ide u najbližu džamiju, samo da se što prije rieši te dužnosti. Premda je selamlık nabožna svetčanost, što se ipak obavlja s *vojničkim* sjajem, mećem ju ovamo.

Već u jedanaest satih jure Velikom Perskom Ulicom kočije inostranaca, jer bi, boraviti u Carigradu, a nevidjeti kalife, toliko značilo, koliko, biti u Rimu, a nevidjeti pape. Putem susretaš razne odjele vojnika, koji se s tobom žure, da što prije niz predgradja Tophane i Funduklu stignu na opredjeljeno mjesto. Što je prosti turski vojnik gledom

na uljudbu, bilo je Amicisu dosta, što je vidio stražmeštara i častnika, gdje su se prsti osjekivali na ulici; što je vidio, kako je vojnik stražar na mostu, gdje je zabranjeno pušiti, iztrgnuo cigaru iz ustiju nekomeu podkonzulu, i kako je drugi vojnik u džamiji plešućih derviša u Peri, da uputi tri gospodina Evropljanina, da treba skinuti klobuk, pred njim jednim zamahom ruke bacio s glave klobuk svoj trojici. Pak sam i to znao, da ti se može, ako digneš glas u takovih slučajevih, najmanje to dogoditi, da te kao vreću krpa odnesu na glavnu stražu. Što je pako isti vanjštinom po gradu, ili na straži, to vjeruj meni. U ohrdanom, malone do koljena dopirućem munduru i u širokih sgora hlačah, kojim samo naslućuješ plavu dlaku, pokrpan često na laktih, a što pokrpan, što poderan na koljenih, stupa nesgrapno ulicom, držeć široko ruke, a u vis glavu, kojoj je skoro na zatiljak spustio fesić, kan da buljećih očiju ide u vjetar. Takav stoji i na straži, naslonjen na pušku. A kakav je uparadjen? Opet takav, bez telećaka, ali s fišeklukom o plećih, samo što sada mora hodati u vrstah, po nekome taktu, po kojem se jednoj vrsti dignu pleća, kad se drugoj spuštaju, nagnut sprieda, bez onoga divnoga sklada, kojim se odlikuje naša vojska. Kočije prolaze mimo palače Dolma-Bagdže, pak se za njom porede pod okolicom Jildiz zvanom, kao da bi u Zagrebu pred novoveškim grobljem podno Mirogoja. Poznato je, da je Abd-ul-Aziz, nećuteć se dosta sigurnim posred svojih muslomana u Starom Seraju, prenio svoju stolicu u *Dolma-Bagdže* medju kršćane. Ali pošto je on u bližnjoj Čeraganskoj palači nastradao, povukao se je sadašnji sultan Abd-ul-Hamid u *Jildiz-kiosk* medju

vinograde, kao da bi zagrebački Mirogoj. Pa tu, opasav si ljetnik čvrstim zidom, koji brane do četiri hiljade vojske, sjedi nevidjen, obavljajući potihano svoje državne poslove, primajući strane poslanike i tražeći vrieme igračkami po perivoju, u koji nesmije pod živu glavu stupiti nepozvana noga. Još ću ti samo to prišapnuti, da više puta, valjda kad mu se što kobna snilo, krene drugim tajnim putem u džamiju, ostaviv podno Jildiz-kioska gledaoce, da prodavaju zijake. Al i kad snidje opredieljenim putem, kolika opreznost? Duž ceste se proteže drvena ograda, pred koju se postave piketi vojnika; za ogradom se stere voćnjak, posred koga se namjeste drugi piketi; za voćnjakom se pruža druga drvena ograda, pred kojom se porede treći piketi. Mi stojimo na kočiji duž ove druge ograde, gledajući naokolo prostim okom, jer po dragomanovoj opomeni, nesmijemo se služiti niti zornikom, niti kažiprstom. Stojeći tako, prodje tik nas odjel konjaničtva, nalik na naše husare bez mentena, kojih nas zapovjednik, valjda kršćanin u turskoj službi, uljudno pozdravi kao svoje surodnike. Krv nije voda, a krst je neizbrisivim znakom označio makar i kasnijega muhamedanca. Odzdravivši mu još uljudnije, stanemo se diviti vatrenim konjem jednake dlake. Pak i sbilja, konji su u Carigradu ono, što je medju drugimi divotami vriedno vidjeti. Arapske pasmine, male glavice, širokih nozdrva, iz kojih kan da plamen liže, širokih prsiju, da nikad ne sustanu, i tankih nožica, prebiru neprestano, kao da plešu, uz pršeću jaku grivu, s omašnim dugim repom. Sada ćemo zirnuti desno. Njekoliko se bula proturalo kroz prve pikete na voćnjak, da s bližega vide svoju diku. Ali kan da su i one vrazi za sul-

tanov život, raztjeraše jih vojnici bezobzirce. Dok se mi čudimo toj plašljivosti, vični motriti svoga uzvišenoga vladara posve sigurna i medju najsbitijom nalogom ljubećih ga podanika, eto gdje na vrancu, a na čelu vojničke čete vihuri crnac, koga namah spoznasmo za onoga bjesomučnoga derviša medju urlajućom braćom. Posve naravski, kad niti svećenik niti derviš nije nikako posvećen, ter danas može biti sluga Božji, a sutra fakinski. Za tom četom blisnu sjajna pozlaćena kočija, koju polagano voze četiri vranca, kako se nebi niti jednom potresla mati sultanova, koje od stabala nismo naravski ni za liek vidjeti mogli. Opet malo, pače dosta dugo, pa će na čelu drugoga odjela vojske sievnuti velike zlatne naramnice omašna paše. Pozlata je na takovu junaku puno veća i deblja, nego na ma kojem evropskom generalu; ali što ćeš, kada na omašnoj tjelesini kao za sprdnju sjedi maljušan fesić? Zaista niti sjena našem generalu, koji kanda pršećom zelenom perjanicom na crnom pikaču sav sviet izaziva na borbu. Za tom četom u dosta dugom medjutku leti laka kočija s tri sultanova sinčića pod fesićem, koji sbilja dolikuje djeci i mladićem. Pošto su se trublje silno razderale, pokaza se na zavoju ceste prekrasan prizor, zuavi, prava turska vojska prošlih vremena! Na crnih čizmah biele kamaše do listova, u koje se spuštaju savorite crljene hlače, pokrite do stegana plavimi haljetci, i veliki, okrugli, zelenimi uvojci poput zmija omotani turbani, pak tanko koplje divno rese te brkate ljudeske, za kojimi će se, kad već neima ništa slikovitijega u vojsci, pomoliti i sam sultan. Ali hoćeš da, pravo veličanstvo mnogo prije pušta svoje trake, nego li će se poput sunca samo po-

moliti. Tek za pol sata oniemi ciela okolica, živući, rekao bih, samo ljudskim okom. Kako je Turad prsa i čelo dodirala, kako li ničice padala, nisam mogao vidjeti, jer sam oči upirao u zlatnu kočiju, vučenu od dva golema zlatom ohamljena konja, u kojoj je sjedio bljed čovjek s crnom gustom bradom, pod neznatnim fesom, gledjući milostivo sjedećega napram sebi Osmanpašu plevnanskoga: nečuvena dosada odlika za hrabra djela. To je svjetoborni i svjetovladni sultan! Za njim tušta konjanika, odakle bije neizvjestan siev od zlatnih ovratnika, naramnica, pojasa i redova, kojima su posuta svačija prsa, u znak velikodušnosti vladarske. Za povorkom se ponosito propinju tri bogato osedlana paripa razne dlake, da sultan, obaviv za pol sata svoju pobožnost, uzjaše na povratku, koji mu se sviđi, ili da još sigurnije u kočiji umakne. Običava sultan moliti za adrese onu gospodu inostrance, koji ga kod džamije dočekaju, da vidi, tko se divio njegovu veličanstvu. Mi, nebudući nimalo tašti, krenusmo pustimi ulicama kući, posve zadovoljni, što smo vidjeli i toliko turske slave.

III.

Nebo i bujnost bilja. — Zlatni rog. — Bejlerbej. — Seraj. — Dolma-Bagdže. — Principski otoci.

Putopisci opisuju carigradsko nebo kao kakvo čudovište svieta, koga sunce da se omiče s brežuljka na brežuljak, s munare na munaru, pozlaćujuć sve vrške i šiljke, dok neobavije svekoliko prozirnom bjelinom. Na toliku preporuku počeo sam već pred Varnom paziti, nebih li ugledao što od te dike,

ali nisam spazio ništa neobična. Isti izhod sunca na Crnom Moru nije mi podao nikakve nove slike. Nego motreć taj vanredni pojav s perskoga perivoja, uvidjeh, da u onom opisu ima nješto istine; ali to se nemora pripisati osobitoj naravi neba, već što položaju grada, što oblačićem na obzorju. Budući da sav Carigrad leži na valovitim brežuljcih, mora sunce najprije baciti svoju svjetlost na izbočine, koje se zlate dašto u sunčanih tracih, dok su uvale i nizine još u sjeni. Čim se sunce više popinje, tim se više razsvjetljuju i uvale, pa to se zbilja može zvati omicanjem svjetla. Istu obsjenu proizvode i oblačići, iza kojih sunce sad prosieva, sad se pod druge skriva, tako da munare, koje su se sad upalile, malo kasnije gasnu, kan da bi se kakvim strojem redom po brežuljcih užigale svjetiljke. Ali kad je sasna vedro, a sunce visoko, prestaje ta divna igra, premda su i onda izbočine svjetlije, nego li mrki cipresi po uvalah. Za podpune vedrine, kakva u Carigradu često i dugo vlada, nebo je tako tanko-plavetno i prozirno, da se sve crte predmetâ i u znatnoj daljini posve čisto razabiru. Ali nije nimalo ljepše, nego u Napulju, pače i kod nas u Zagrebu za podpune vedrine, a onakova žuto-ljubičasto-ružičastoga žara, kakvu sam se o zapadu sunca divio s brda Pincija u Rimu, i kakov se je nam prošle zime počeo pokazivati, nisam vidio u Carigradu. Naši su geolozi, koji nisu nikad prije vidjeli onakve divote, pripisivali to žarenje zraka prašini, što se iz nekoga azijskoga vulkana dignula, pa se vitla zrakom, dok se jednom, možda o koncu svieta, neslegne na zemlju. I znanost je često, kad se više digne, nego što ju krila nose, smiešna. Ako se kada sunce više sjaji nad Carigradom, nego

li nad drugimi okolicami, treba to prisvojiti množini mora, koje ga odasvud okružuje i pohiljadjenom svjetlosti polieva.

Isto tako nisam mogao spaziti, premda sam pomno pazio, one silesije svakojakih ptica, koje da čovjeka oblieću. Osim idumaca, letećih razinom Bospora, golubova okolo Bajazetove džamije, i nješto galeba, kakvih ima na svakom moru, nisam čuo gukanja grlica po grobljih, niti vidio, gdje bi vrabci iz čovječjih ruku zobali pšenicu: naš Zagreb ima razmjerno više vrabaca i golubova, nego li Carigrad. Doista, mašta je liepa stvar, al i odvrća od realnosti, tvoreći često samo za sebe sviet u zraku!

U ničem pako nisu me putopisci tako prevarili, kako gledom na bujnost bilja okolo Carigrada. Po njih vidiš nekoliko milja vrtova, punih vanredna cvieća, koje mirisom natapa cielu okolicu; svaki jim je maktjen, svaki cipres neobično bujan, malone svaka kuća obavita bršljanom i drugimi pletenci, svaka livada pokrita bujnom travom: mislio bi, da si sbilja u tropskoj pokrajini. Po meni, ako izuzmeš Terapiju, Bujukdere i Belgrad, o kojih sam mjestih drugdje govorio, carigradska okolica ima doduše cvietnjaka, ali koje moraš tekar tražiti, pak onda uvidjeti, da za svibanj nisu puni, a osobito ne vanrednim cviećem: ružicama samo stolistnimi. Naš Zagreb goji i po vrtovih i po prozorih razmjerno puno više cvieća. Istina, da carigradsko mnogo jaće miriše od našega, ali ta jakost, uza svu silu prekrasnih pitomih jagoda, nije tolika, da bi se u gradu osjećao ikakov miris, kako se nemože osjećati niti smrad, premda se iz silu gnojnica razvija, što jih povjetarce, koje skoro vazda piri, raznosi.

U Skadru sam vidio nješto bujnijih smokava, ali te nisu ni služkinje dalmatinskim velikašicam u Kaštelih. Cipresi, koji što pojedince, što u cijelih šumah iz daleka divno krase Carigrad, iz bliza su prašni, oguljeni, suhovrhi, ter bi morali na koljena pasti pred svojom braćom u Gružkoj luci u Dalmaciji. Makljeni nisu ništa bolji od naših u Zagrebu na Zrinjskom trgu ili u Tuškancu. Iznimku ipak čini gorostasni makljen u dvorištu staroga Seraja, s objemom od petnaest metara, komu je srdce dolje tako iztrošeno i kora na više mjesta tako probušena, da se čudiš, kako može još živjeti, i pod kojim su Janjičari kovali urote proti sultanom. Ali kad sam na slici vidio onu grdosiju od kostanja na Aetni, 31 hvat debela, pod čijom se sjenom može smjestiti stotina konja, razidje mi se i to čudo. A trava? Vaj, trava po glavicah u svibnju ko na našem Grobničkom polju: niti vlati zelene. Da se osvjedočimo o zeleni najbližnje thračke okolice, odvezosmo se u San Stefano, selo, udaljeno od Carigrada sat vožnje željeznicom, pak što vidjesmo? Raž i pšenicu već u klasu, pa tek dva pednja visoku, a zob, naravski još nižu. Voćke po vrtovih životare donjekle, pa se još mlade posuše. Gdje si, napuljska plodovitosti, koja dvjema ljetinama nagrađuješ slabi trud seljaku; a gdje ste i vi, moje Varaždinske Toplice, gdje se svakovrstno drvo tjera u gorostase, da se narugate ovomu na dva pedlja dubljine pokritomu, ali dosta očitomu kršu. Talijan, bez šuma, uz one kukavne dudove, kojim ovita vinska loza mozak izpija, može se diviti bujnosti carigradskoga stabarja; ali Hrvat, ponosan sa svojih stoljetnih hrastova i bukava, nema što tražiti u Carigradu.

Zato i nepodjosmo gledat belgradske šume, ali zavirismo u dva carigradska šetališta, gdje je valjda pod njegom ljudi jače probujalo stabarje, u perski i taksimski. Zar samo u dva? Poznato je, da Turčinu, koji neprestano sjedi ili čuč, netreba šetališta, za to jih u Stambulu ni za liek nije, već su se za kršćane na Peri samo dva stisnula. Stisnula velim, jer taksimski, na kraju Perske ulice, pruža tek za dvie stotine ljudi na zaravanku mjesta, da udobno sjede kod stolova uz kavu ili pivo; jer hodati lje nemogu po onom debelom šljunku, a još manje, kad je isto vlažno, po one dvie nenasute staze, koje su se uz ograde svile. Istina, ter te namah na ulazu pozdrave pauni prekrasna perja, ali to je i sva ureha javnomu perivoju: niti miramornih kipova, niti kakva vodometa, niti liehe cvieća, česa, makar pojedince, ima po evropskih šetalištih. Sdvojio bi od dosade u praznom šetalištu, da te od sunčane pripeke nečuvaju mladi, dosta bujni makljeni, a nerazblažuje čaroban doista pogled na Bospor. Odavle smo mogli po tenanu motriti i prostim i oružanim okom taj toli hvaljeni Skadar. Što su u njem kuće ponajviše malene, a po vrtovih raztresene, nevidi se od sgrada skoro ništa izrazito. Samo u sredini migole njeke vatrice, za koje slutiš, da su odsiev džamijskih kubica, pa to slutiš zato, što jasno vidiš, da se i krov bajnoga Bejlerbeja, koji se je na lievom okrajku pružio u more, cakli. Plama onoga, koji toli zanosito opisuje Amicis, premda je sunce na zenitu, nemožeš vidjeti, što su prozori, u posve turskom gradu, zastrti drvenimi rešetkama. Još bi se koji čas, makar i kroz zornik, nasladjivao pogledom na

brdo Bulgurlu poviš Skadra, da nije golotom golo, pokazujuće samo na vrhu dvie kukavne pinije.

To ti je sav Taksim!

A persko šetalište? To je bliže civilizaciji, pa će jamačno biti krasnije. Udješ na batricu, kojoj se u sredini diže prilična kavana posred sjedala i stolica, razsvjetljivanih noćju običnimi svjetionici. Batrici okrajkom prolistali mladi bagremići, koji te štedno štite od sunca, ali zato ti oko putaju liehe liepa cvieća. Baciv nekoliko pogleda na podnožni Stambul, koji si prostranije vidio s Galatskoga tornja, snidješ u dol, nebi li naišao na kakvo tajnovito mjestance, a kad tamo, divljač, koju tekar sada nešto pitome. Vратиш se zlovoljan drugom stranom na batricu, gdje s veseljem uočiш oivičenu mramornu vodnicu, gdje će valjda pliskati tihe zlatne ribice, a kad se približiш, zagluše te kveketom žabe! Joш su, poslije one jedite kuće na Peri, koja je sva obavita pletenci, najromantičnije izgledale one naše sobice u dvorištu gostionice Peste, do kojih se razgranila trsna brajda.

* * *

A *Zlatni Rog*? Nije li divan? Da čovjeka, koji nije još nikad vidio tako položena grada: dva duga položita niza kuća duž morskoga zaljeva, iznenada prenešeš na galatski most, uzkliknuo bi jamačno: divno! Ta divota, čitana u putopisih, vabi onamo sav svijet, osobito Engleze; ali sam o njih čuo pripoviedati, da bogatiji, znajući iz istih putopisa, kakva mu je nutrinja, doplove na svojih parobrodih do Crnoga Mora, pa se istim putem, naime Bosporom, vrate u Zlatni Rog, koji kad su obrodili diljem, hite Marmarskim Morem kući, da ostanu očarani. Ali tko je vidio divni napuljski zaljev, s položitim gradom,

uza silu bjelećih se sve do Vesuva gradića, taj malo mirnije sudi o Zlatnom Rogu. Ako li se je pako na barčici vozio po luci u Genui, gdje su mu se uzbrdice izložile one veličanstvene palače, kakvih može samo slobodan narod sagraditi, onda mu prestaje svako čudo. I tu, kako i u Carigradu, cjeluje more pete sgradam, koje se u polukrugu okolo njega nižu, naslanjajući se na divotni zadak golemih, tvrđjavami zaštićenih brda, kakva zadka u Carigradu nema. Tko je pako bio tako sretan, ter se je njihao na gondoli na Canal-Grandu u Mletcih, taj će sa mnom prednost dati ovomu. Da vidimo, u čem su si ta dva mjesta slična, u čem li se razilaze, i na čiju korist. Najprije oba su luke, pak već tim smradne, što se u nje baca sve nečisto iz kuća i brodovâ, s tom ipak razlikom, što se u Zlatni Rog hitaju i životinjske crkotine, i što ona silesija brodova gradi neprispodobivo više balege i smeća, nego li puno manje plavi po Canal-Grandu. Zato se je u Zlatnom Rogu kod kraja uhvatila debela zelena kora, čega u Mletcih nisam vidio. To je i uzrok, da moj zemljak Klarić neće da jede velikih, u Zlatnom Rogu uhvaćenih riba, koje da se više hrane gadom, nego li male, kakve tužbe nisam u Mletcih nikad čuo. Zlatni se Rog svijja poput roga, a Canal-Grande poput *esa*, što svakako pruža više promjenâ. Na oba mjesta ulazi more medju kuće, koje se u Rogu samo uzanj steru, dočim u Canalu u njem rekao bih plove, primajući neposredno iz plavi preko marmornih stuba goste. Rog je malone sav zamandaljen brodovi, koji prieće pogled na bregove, a u Canalu nema nikakvih zapreka, da se rajiš. Rogom možeš ploviti budi parobrodom budi kajićem,

Zlatni Rog

a Canalom samo na gondoli, ali kakva je silna razlika medju gondolom i kajićem! Za kajić kaže Amicis, da je najmilovidnija i najnježnija brodica, koja je ikada pliskala morem. Pa to je istina, ali samo iz daleka, kako ponajviše sve u Carigradu. Ali kad hoćeš unj da udješ, same neprilike! Prvo moraš jako oprezno, upravo na sredinu stupiti, jer bi se kajić, budući vrlo vitak, mogao lako zaliti. Onda te neposade, tebe i još jednoga ti druga, već polože na nizke duške, tako da ti samo ledja i glava iz kajića vire. Ako si isto dužih nogu, ne možeš se pružiti, jer ti na putu stoji poprečna greda, o koju se kajićar vozeći upire nogama. Pa tako sgrčen moraš ležati mirno, jer da se samo malko jače makneš, gotov si se kupati, kako u naših čamcih, koji se „Seelentränkeri“ zovu. A kad takov kajić nadodje na valove, koje svaki čas parobrodi dižu, skače poput lopte, pa premda možeš biti siguran, da s toga nećeš utonuti, pošto se kajić i preko valovja sigurno skliže, bojiš se ipak neprestance, da neprevagneš. Sada, kakov možeš uživati vidik iz tako nesigurne plavi? A gondola? Oj, gondola! Vitka kljuna, a tako široka trbuha, da možeš bilo bez nadstora bilo pod njim naredno sjedjeti ili pružen ležati, vozi te po mirnoj pučini, kao da se skližeš. Izsred Canala nevidiš položita grada, niti vitkih munara, ali zato niti nevidiš razvaljenih i nečistih brežišta, i onih naherenih kućica dvojbeni lika, već se rajiš pogledom na veličanstvene palače najizvrstnijega ukusa, na prekrasne crkve i zvonike, što rese vodokopni grad kao sjajne naprsnice, i na jednoluki most Rialto, komu se radi smjelosti sav sviet čudi. Po Canalu neopažaš bulâ, ali zriješ milovidnijih Evropljanaka pod sie-

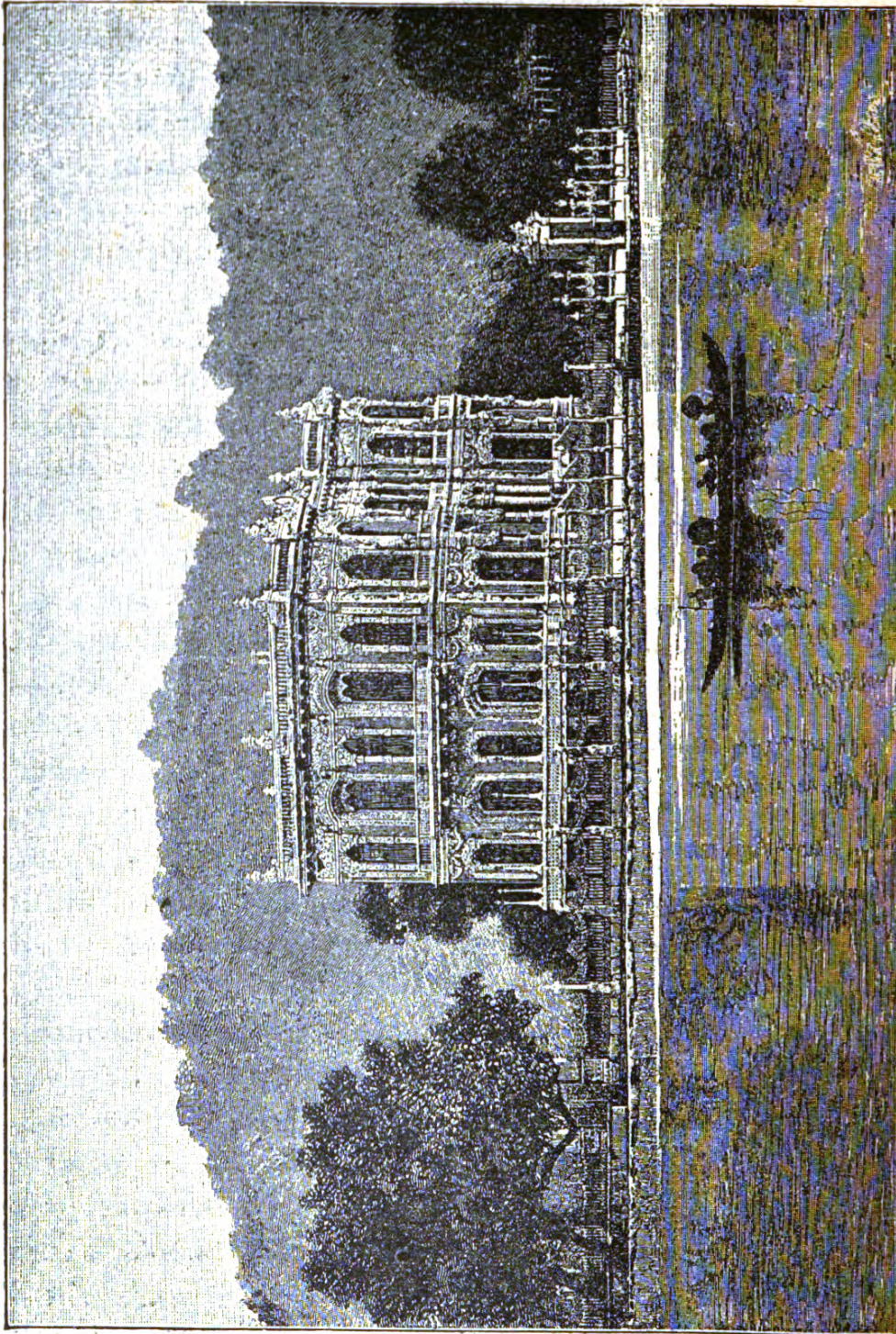
vom dragulja, tanko crtanih, blijedo-smedjih lica, koja su kao čisto obilježje Mletčanaka po svem svijetu na glasu. Napokon po Rogu možeš lunjati samo danju, a po Canalu se možeš hladiti i noćju, kad je mjesec sav grad obavio srebrnom koprenom, pod kojom možeš snatriti rajske sanje. Ako ti je dakle Rog i sad preči, nemože biti, nego što leži na Iztoku, o kojem smo od djetinstva vikli graditi bajne slike.

* * *

Kad si se donjekle nagledao grada, poželiš izletjeti kamo na ladanje. U tom ti najprije padnu na pamet sultanske palače, kano sielo najizvrstnije orientalske zalihe. Al u Stari Seraj, koji je izvana izkrpan svakojakimi dogradnjami nikakva sloga, a iznutra malone prazan, možeš samo preko svoga poslaničtva, ako se hoće za tebe zauzeti; u Dolma-Bagdže, koji se uz Bospor divno reda i bjelasa, što u njem stanuju carski principi, a u Čeragan, što je u njem zatvoren zakoniti nasljednik prestolja Murad, nesmiješ nikako; moraš se dakle zadovoljiti s ljetnikom *Bejlerbejem*, koji te svojom mliečnom bjelinom neprestano k sebi vabi. Leži taj biser iztočnoga graditeljstva na azijskoj obali napram Čeraganu, a dovršio ga g. 1864. opet onaj nesretni Abd-ul-Aziz, komu su u palači Čeraganu škarami prerezali vratne žile. Puštaju te unj za 10—20 franaka ulaznine na sjevero-iztočna mala vrata, odakle i nehotice pojuriš u perivoj, da se odanle diviš glavnomu pročelju. Kad sam pred nekoliko godina vidio kraljevsku palaču u Turinu, s onim uzmožnim ulazom podno dva Dioskura, držeća za uzdu dva vatrena paripa od tuča, s onimi zlatnimi vrati i

vratnicami na prozorih, s onimi svjetionici od glata, s onimi slikami na liepu, s onimi ukladenimi podovi: mislio sam, da nemože biti ništa sjajnijega na svijetu. Ali kad sam razgledao Bejlerbej, pretvori mi se onaj sjaj sjenom. Bejlerbej nije impozantne vanjštine, kakov ljetnik i nemora biti, ali je lake i divne poput svih maurskih gradnja. Već je to za nas neobično, što je sav obložen prebielimi pločami od mramora, i što ti oku izlaže cijelo veličanstvo stubišta. Evropejci tako udešuju svoja stubišta i pred najširim sgradami, da jim stepenice cielom širinom budu ravne. U Carigradu se pako malone svuda, pak i pred uzkim sgradami grade na zube, po četiri pet do kraja stubišta; ili se cijelo stubište s ogradami najprije vodi na lievo i na desno, pak onda nutar, pak opet vanka do kraja. Oba načina podaju sgradi sliku veličajnosti. Bejlerbej je uredjen prama prvomu načinu. Prekorativ prag ljetniku, popneš se po još nekoliko stuba u prizemnu dvoranu, gdje se zapanjiš od čuda. Zapanjiš velim, jer vidiš stubište, vodeće na prvi sprat, kakva nisi još vidio. Dva puta zakrene s obje strane, sada desno, sada lievo, pak ti se onda oba krila, sjedinjena u jedno, uzvrate nad glavu.

Po tih se stubah dodje najprije u dvoranu selamlika. Velika je kao podugoljasta plesna dvorana, ružičasto bojadisana vanrednimi za nas bojama na arabeske, kojim nemožeš okom sliediti zapletajâ, sa dvie slike na liepu po stropu, predočujuće morske prizore. Sve naokolo široki kanapeći, obučeni raznolikim damaskom i bogato zlatom, isto tako i naslanjače. Po stienah nikakve slike, ali zato velika, zlatom debelo oivi-

Bejlerbey, carski kiosk na Sladkih Vodah u Aziji.

čena zrcala, s konzolami od sitno ukladena mramora. Na sriedi visi svjetiljka, a u svakom kutu stoji po svjetionik od glata, svaki najmanje za stotinu svieća, stojećih u tulipanastih staklih, s okružicom iste boje, kakva je dvorana. Po sredini celom dužinom palače stol od tako sitno ukladena mramora, da se upravo snbivaš s finoće i teškoće djela, a na njem velika, veoma umjetno izrezana ura od srebra. Nad svakimi vrati po dvie zavjese od teške svile ili damaska izvana i iznutra, s gora urešene pozlaćenom rezbarijom, a dolje viseće u naborih do tala. Pod je pokrit onako tankom hasurom, spletenom na prekrasne uzorce, kakve smo vidjeli po džamijah, a uz konzole bogatimi šarenicami. Svuda svila, glat i zlato, pak sve to u izvrstnom ukusu, lako namješteno, bez nikakva suviška: carska zaista dvorana!

Svaka je soba te prostrane palače bojadisana drugačijom bojom i na različite arabeske, obtočena drugačije vrsti i tkanine kanapeti, drugčije zaokvirenim zrcali, ali vazda u istom maurskom ukusu: raznolikost i sklad u divnoj smjesi! Od svih tih soba, kojim nemožeš, da i godinu dana boraviš ondje, zadržati u pameti pojedinih crta, najviše nam u oči udari blagovaonica sultanska, sva od stropa do tala obložena prekrasnim i debelo pozlaćenim rezbarijami, s podom od fino ukladena i mozaicirana mramora.

Ormara, i to vrlo visokih, ima samo duž hodaje, koja vodi u haremsku dvoranu. Tu te posve ostavlja uspomena: nigdje nisi vidio takove divote. Sva dvorana plava, počivajuća na četiri plava stupa, koja se od onoga zlata i glata tako čarobno odbija, kan da si sbilja u vilinskih dvorih. Nemožeš se

razabrati, sanjaš li, ili si u sbilji. Tu je ista vrst namještaja, ali sve bogatije i nježnije, kako dolikuje huriskam i odaliskam, koje su za gustimi rešetkama vezane zlatnim lancima. Po drugih sobah harema vidiš uz kanapete širokih divana bez zadka, po kojih se očevidno danju valjuškaju, a noću spavaju bule: postelji bo nigdje nikakvoj ni traga.

Pod tom se dvoranom prostire druga jednake veličine. Kad joj stupiš preko praga, kao da su te prikovali! Sva je, od stropa do tala, pokrita bijelim mramorom, a celom dužinom i širinom, ostavivši mjesta samo za divane i naslanjače, udubila se mliječna vodnica od mramora, divno na zubce izklesana, po kojoj može naredno plivati i više žena, s prekrasnim vodomatom od jednakoga mramora u sriedi, iz koga sipi prokadjena ružicama voda na liere vodnih vila. Ne samo u četiri kuta, nego i uzduž stienâ vise vienci od glata za tisuću svieća. Razkošan zaista pogled za ovlašteno oko! Okolo te dvorane stanuju robinje u prostijih sobah, da budu pri ruci na svaki mig svojih gosudarica. Pa neka mi još tko kaže, da nepozvana mužka noga nesmije stupiti u harem; ja sam bio u njem, i to u carskom, naravski, bez žena. Kako mora djelovati ta palača, kad se užgu sve one hiljade svieća! Ja je nebih hotio gledati, jer bi mi zablieštale neviklo oko.

Dok mi tako razgledavamo i prispodabljamo, zaviri moj Božidar u kut do prozora, pak stane u čudu. Zirnem i ja onamo, a ono kokošje jaje! Odakle to ondje? Kokoš nije mogla donle doprieti. Nije druga, već nekakve čarolije ženske. Pristupi i čuvar, pa će s nekim tajnovitim strahom, klimajuć

glavom, dići jaje, da ga sa štovanjem na stran metne.

Čuvar će nas sada, vazda šuteći, povesti perivojem. Pred palačom stoje u razmacih bik, parip, mazga i druge životinje, kakove je Abd-ul-Aziz rad imao, od umjetno izdjelana tuča, a posred njih se razširila vodnica s vodomatom, da se uzmogne zalievati ono riedko cvieće. Kad smo se htjeli, razgledavši dosta te umjetnine, oprostiti, mignu nam čuvar u kiosk carski. Tu se sultan, brčeći nad Bosporom, pod kinezkimi čapljami, koje mu sa stropa izpod tropskoga stabarja zavide sreći, za pripeke hladi, srčući na svilenom divanu pobjed crnu kavu, dok mu mimo uza šum vode bruse svakovrstni parobrodi, kojim bi mogao, tako rekući, podati ruku. A, takav orientalizam, što mi ga radiš! S Bogom, sviete, sa svim tvojim sjajem! Neću da većega vidim, jer bi mi sasvim opio osjećala i pomutio glavu. Pak taj zemaljski raj stoji prazan, odkada se u njem g. 1869. rajila francezka carica Eugenija, misleći valjda na svoga Gonzalesa. U perivoju se prije čuvala zvjerad i nojevi osobite ljepote, ali sada su od svega toga preostala dva ogromna tigra, kakovih nisam u nijednom evropskom zvjerinjaku vidio. Tako ostavimo poslije dva sata Bejlerbej, o kojem putopisac Meyer kaže: Nemožeš si ni pomisliti sjajnijega, pak ujedno udobnije uredjena ljetnika, nego što je ta palača.

S tim pohodom spojismo i put na brdo Bulgurlu, koji preporučuju svi putopisci. Al ono je preveć udaljeno od Carigrada, a da bi čovjek, makar i kroz zornik, išto uživati mogao. Tko je sa Seraskierskoga tornja, kako Amicis istinito piše, vidio sve brežuljke i sve prodole stambulske, od

kule Sedam Tornjeva do ejubskih groblja, svu Galatu i svu Peru, kan da bi ti pogled okomce padao; sav Skadar, kan da ti je pod nogama; tri reda grada, šuma, brodova, koji teku, dokle oko siže, duž bajnih obala, i druge bezkrajne pruge sela i vrtova, koje se vijugajući gube u nutrinju zemlje; sav Zlatni Rog, miran, jasan, izšaran bezbrojnim kajići, koji se čine kao ploveće mušice; sav Bospor, koji kan da amo tamo zatvaraju brčeći brežuljci obiju obala; dalje od Bospora tamno-modro Crno More, koje se slieva s nebom; na suprotnoj strani Marmarsko More, Nikomedijski zaljev, Principske Otoke; dalje od Marmarskoga Mora Dardanelsko tiesno, koje blisiče kao uzka, srebrna vrpca: dalje od Skadra Bithyniju i Olymp; dalje od Stambula valovite i žutkaste puste thračke; dva zaljeva, dva tiesna, dva kopna, tri mora; dvadeset gradova, sijaset posrebrnih kuba i pozlaćenih šiljastih stupova; čar boja i svjetla: taj netreba vidika s Burgulu-a!

* * *

Kada putnik stigne u koju prestolnicu, najprije ga želja goni, da pregleda Božje stanove, pak onda vladalačke palače. Veličanstvo i sjaj, što jih okružuje, djeluje nanj neodoljivo. U Carigradu je kroz mnogo vjekova bila znamenita sultanska palača na Serajskom brežuljku, pod imenom *Seraj*, znamenita ugledom vladarske moći, pred kojom su drhtala tri diela svieta; nutarnjim bogatstvom i veleljepljem, od koga se nije ništa ljepšega ni pomišljalo; okrutnom ujedno i milostivom upravom, koja je svet uz vladare vezala; razkošnim životom, koji je po gajićih i kioskićih njezina perivoja prekipljivao; i divotom položaja, po kojem je zavrie-

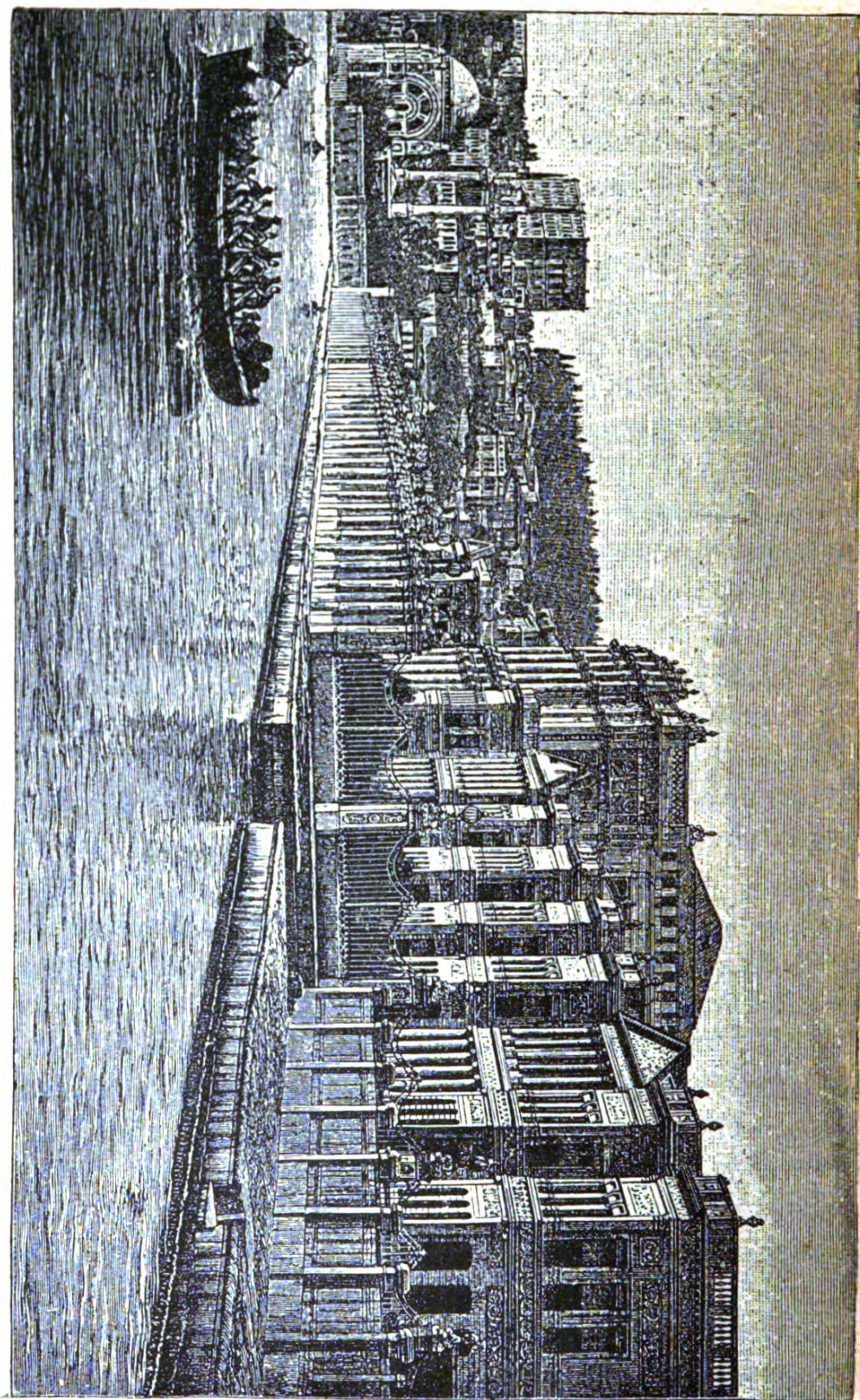
Seraj

dila, da se zove najkrasnijom tačkom cieloga svieta. Pak i sbilja, sultan, stojeć u palači kod prozora, vidio je desno cielo Marmarsko More, s divnim Principskim otočjem, sve do sniežnoga u Aziji Olympa; pred sobom gradove Kadikjői i Skadar, sa svimi džamijami i munarami, sa svimi vrtovi i perivoji; lievo cieli Zlatni Rog, s glasovitim mu Validejskim mostom i trgovačkim brodovi, koji su se izpod njega dnevice propuštali u nutrinju luke; prama sjeveru obje obale poviestnoga Bospora, sa svimi jim palačami i ljetnici sve do predgradja Bašiktaša, kojim se zatvara gradsko područje. Ni-jedan brod, bilo s Crnoga bilo s Marmarskoga Mora, nije mogao doploviti u Carigrad, a da ga nije vidjelo znalično i naviek budno oko sultanskoga veličanstva.

Nego što je sultanom koristio taj raj zemaljski, kad je u njem često vrebao paklenski duh, koji je mnoge putem dvorskih urota iztjerao iz njega? Takva se je zla tim više bojao u najnovije vrieme sultan Abd-ul-Medžid, što je stolovao u Stambulu, u srdcu osmanlijstva, koje se držalo ovlaštenim, prekidati kadšto razkoš svojih silovitih vladara, pak je odlučio preseliti se medju manje pogibeljne kršćane na sjever u palaču *Dolma-Bagdže*, koju će od g. 1839. do 1861. sa silnim troškom podići. To se je tim većma držao pozvanim učiniti, što Seraj nije odgovarao ukusu današnjega graditeljstva. Nema bo vladalačke palače, koja bi vanjštinom bila tako nesgrapna, kako je Seraj. Nije to palača, pače niti sgrada nije, već niz nejednakih, sad viših sad nižih, sad opet širih sad užih zdanja, bez ni-kakva sloga i nakića.

Dolma-Bagdže (vrt bučâ) leži daleko od središta gradskoga, od Validejskoga mosta, na europskoj obali Bospora, za predgradjem Funduklu-om, na prostranom zemljištu, koje se od brežuljaka u zadku sve do tik Bospora stere. Premda položaj te palače nije tako divan, kako Seraja, na brežuljku s puno širim i različitijim vidikom, može se ipak zvati čarobnim, što leži tik vode, koja obično podaje sgradam veselije lice, i što joj se u zadku dižu šumoviti brežanjci, ter naliči ogromnu briljantu, okovanu u smaragde. Licem gleda na azijsku obalu, posutu ljetnici, koji kan da poput labudova lepršaju po vodi. Brodovi crnomorski prolaze joj mimo prozora, ter bi s njih mogao sultan prepoznati svakoga putnika, makar mu ponješto i ograničivali vid ratni brodovi, koji su pred palačom na razmake usidreni.

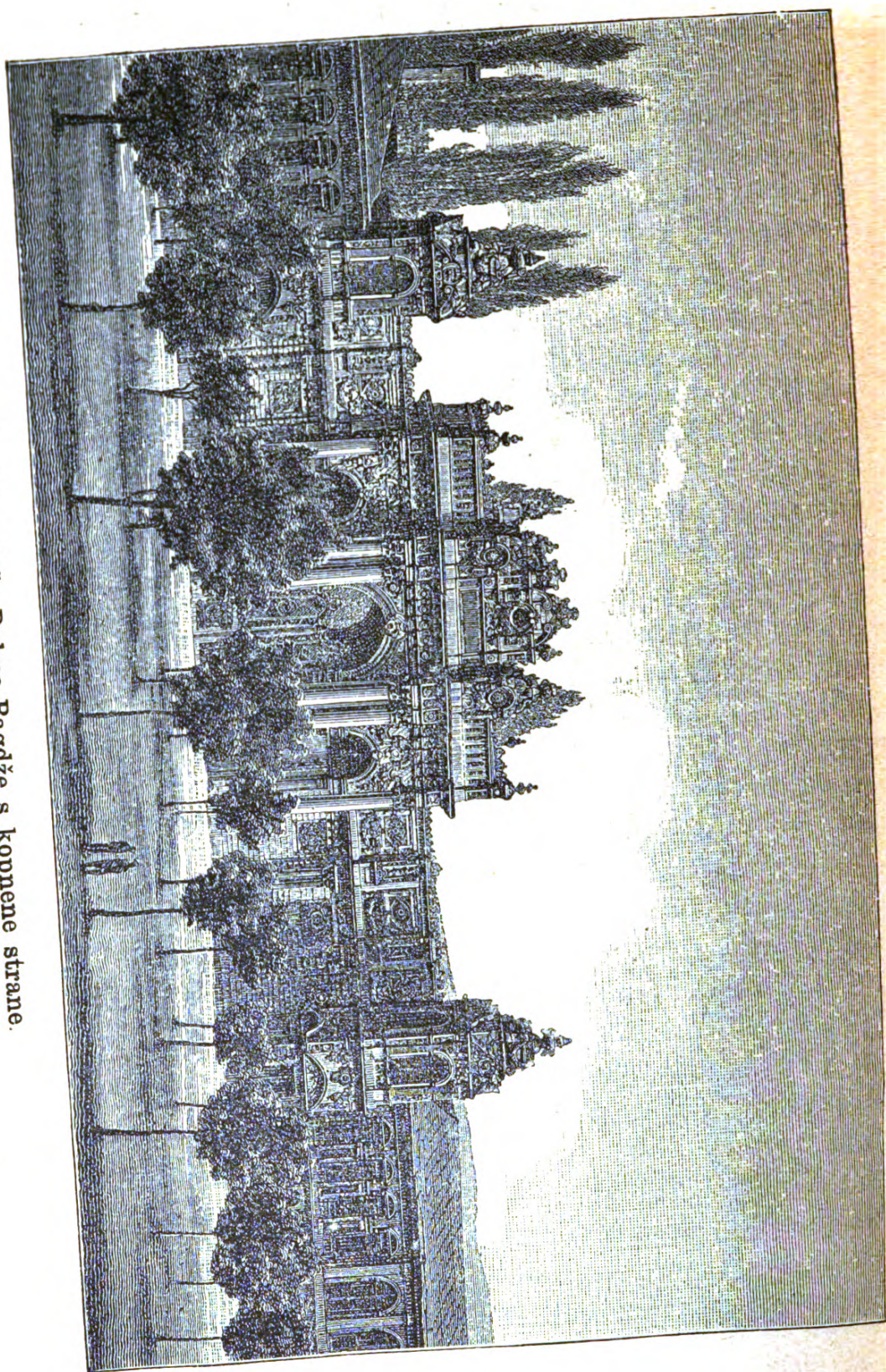
Dolazi se onamo od Validejskoga mosta na tri načina: tramvajem ili kočijom preko Galate, Tophane i Funduklu-a; pješice Perskom ulicom, i parobrodom. Ovo je posljednje nužno svakomu putniku, jer se samo s Bospora može vidjeti pročelje. Odanle vidiš najprije dobro podzidanu obalu četvornim kamenom, što je u Carigradu velika riedkost, a na njoj celom dužinom stupove od biela mramora, koji drže pozlaćene željezne šibke za ogradu palači. Malo za njom iztiče se sama palača, 600 metara duga, sva od biela mramora. Pravo veleći, nije to jedna palača, već neprekidan niz dvanaest kao samostalnih, samo hodnikom u sredini spojenih palačica, na kat, s visokim prizemljem, koje palačice nadvisuje u sriedi dvokatna sgrada prijestolja, tako da se cijeloj palači razabiru dva jednaka krila.

Carska palača Dolma-Bagdže s morske strane.

Vještaci kažu, da je tu pomiešano čudnim načinom svakojakih slogova: arapskoga, grčkoga, gotičkoga, turskoga i preporodnoga. Moje je oko razabralo, da njeke od tih palačica izgledju kao kazališta sa stupovi i zabati, pak s balustradami na krovu; a njeke poput hramića, s dugoljasto-oblimi prozori, koji su obuhvaćeni okviri na gobinje i cjevkastimi stupići, a po stienah da je prosuto mramorno nakiće lišća i cvieća, ružastih uresa, vitinica i vienaca, pak arabeske medju vrati i načeoci, ter se neprestaješ diviti tančini i umjeći dlieta i kista. Vladalačke palače po ostaloj Europi imponuju veličajnošću, Dolma-Bagdže je i veličanstvena putem osrednje sgrade prestolja i nježna putem ostalih sgrada, kako to dolikuje nježnosti veličajnoga Bospora. Sada si možeš pomisliti bajnu sliku, kad *lanca* sultanska, s nadstorom, izvezenim zlatnom niti, prekrita sve do skorupa morskoga šarenicami, po kojih blista drago kamenje svakojakoga svjetla, na dvanaest tananih vesala leti k stubištu, da izkrca sultanove prince, koji se po stubah posred povorke stupova od biela mramora kući vraćaju. Ocjelno plavilo Bospora, blistava naprava *lance* i briljantno bjelasanje palače, sve se to slieva u čarobnu sliku iztočnoga sjaja.

Ali da vidimo tu palaču i s kopnene strane. Već put onamo s Pere pruža prekrasnih vidika. Kad si prispio na sjeverni kraj Velike Perske Ulice, ostavljaš desno novu grčku crkvu od prebiela mramora, a lievo topničku vojarnu, pa se spuštaš niz veliko groblje, s cipresi i milijuni nadgrobnihi spomenika, komu se na desno iztiče ogromna, ali ne baš ukusno sagrađena palača njemačkoga poslanstva, s divnim vidikom na Bospor. Za pol sata

Caraska palača Dolma-Bagdže s kopnene strane.

šetnje zavojitom cestom stigneš na prostran trg, urešen prama jugu džamijom s dvie munare i redovi mladih makljena. Sada tekar vidiš, kako je ogroman prostor zapremila palača s perivojem straga sve do visokoga zida, koji uzporedno s cestom teče, da zatvori vid oku znaličnika. Perivoju na ulazu šire se monumentalna vrata, koja čudnovitošću i bogatstvom gradnje i nakića nadmašuju sve, što si dosada vidio na carskoj palači. Vratima po boku stoje u nekom razmaku dva tornja, koja se postrance završuju niskimi sgradicama za perivojsku spremu, a u sriedi se otvaraju troja gori obla ulaza, kojim balustradu drži šest korintskih stupova, sve od biela mramora. Po vidu nebi rekao, da su to perivojska vrata, već ogroman slavaluk, pod kojim se Abd-ul-Medžid pobjedonosan vratio neznam iz koga rata. Plohorezba od cvieća, vienaca i ostalih uresa, koji pune stiene, tako je nagnjetena, ter bi se reklo, da se je više pazilo na bogatstvo, nego li na ukus, pak bismo mi ta vrata najshodnije prozvali načičkana. Na suprotnoj strani stoje slična vrata, ter ciela palača ima tri ogromna ulaza.

Što se u samoj palači krije, nepokazuje se sada putniku, pošto u njoj stanuju carski principi. Nego to će naši čitatelji pogoditi po onom, što sam nacrtao o Bejlerbeju, samo što si moraju pomišljati sve u većem razmjerju i bogatstvu. Pak i sbilja, Amicis, koji je o toj divoti čuo od očevidaca, piše ovo: „Nižu se tu dugi redovi dvoranâ, naslikanih na liepu sanjarskim predmeti i veselimi bojami, s vrati od cedrovine, koja su urezana i urešena zlatom, ter vode na bezkrajne hodnike, razsvjetljivane vrlo blagim svjetlom, iz kojih se ulazi u druge

dvorane, koje poput vatre razsvjetljuju kubice od rumena glata; i u sobe za kupelji, koje kan da su izdubljene u jednom komadu parskoga mramora; a odavle na zrakolike shodove, koji vise nad tajinstvenimi perivoji i nad gajići od cipresa i ružica, iz kojih se kroz duge poredice maurskih triemova vidi blakitno more; pak prozori, stanice, kioskići, sve je puno cvieća, svuda ima vode, koja prska i pada poput parovite kišice na zelen i mramor, a sa svih se strana otvaraju božanski vidici na Bospor, odakle frižki zrak proljeva u svaki kutić ogromne palače preugodnu svježost morsku.“

Ali kako se na Iztoku u obće samo gradi, a malo što popravlja i dotjeruje, tako smo i mi vidjeli, gdje Dolma-Bagdže sbog nemara na očigled svaki dan sve to više propada!

Današnji se sultan Abd-ul-Hamid još dalje povukao u brda, što se vise nad Dolma-Bagdžem, da u Jildiz-kiosku, čuvan četami vojnika, razmišlja, kako i najsajnija zvijezda napokon tamnjeti počne.

* * *

Bila je upravo trojačka nedjelja, nebo plavetno i prozirno, a sunce obkoljeno nekim još sjajnijim kolobarom, kakva nisam nikad nigdje vidio, kad smo u deset sati stupili na parobrod za Principške Otoke, koje putopisci osobito preporučuju putniku. Zovu se zato tako, što su u byzantinsko vrijeme pošiljali onamo u progonstvo sbačene s prijestolja care i carice, a u samostane prince i princese. Prostiru se susljedno Carigradu na jugo-iztoku u Marmorskom Moru, na ulazu u Nikomedijski zaljev sat i pol vožnje. Ima jih svega skupa devet: četiri napućena, a pet pustih. Polazi se radi zabave

obično zadnji *Prinkipo*, što ga Grci meklje izgovaraju *Prinčipo*, a Turci mu vele: Kyzul-Ada, ili Bøjük-Ada, Crveni ili Veliki Otok.

Posjetnika nagnulo na palubu do tri stotine, ponajviše bogatih gospodja u svili i atlasu pod sievom zlata i diamanata, kan da idu na ples. Što je inostranaca, još sjedi muž uza svoju ženku, ali domaći se po iztočnom običaju razdielili na muško i žensko, pak čavrljaj, osobito u ženskom kolu, i pucaj od smieha: zabavan prizor! Ali sav njihov sjaj potamni, kad je parobrod počeo orati po briljantnom polju; po briljantnom velim, jer je napokon sve jedno, jesu li ti briljanti kruti, ili židki, samo kad sievaju jednako: cielo Marmarsko More, od naravi bjelkasto-modro, titra u neopisivoj dici. Motreć tu nevidjenu divotu, i slušajuć vanrednu mekoću carigradskih glasova, počimaš se raztapati u suze od miline. Malo ovo, malo ono, udo stojavajuć pogledom i jedrenjače i parobrode, eto te pred prvim otokom *Proti*, komu se samo nakloniš malko, žureć se prama drugomu *Antigoni*, gdje ti već na susret izlaze grčke krasotice, u evropskom doduše odielu, al očiju iztočnih, da jim nemožeš podnieti žara, pak se okreneš prama trećemu *Chalki*, koji ti u ponikvi na brežanjku izsred guste šume pokazuje grčko sjemenište, koga bogoslovцем zavediš prekrasni vidik. Od toga bi otoka mogao, da imaš noge drevnih orijaša, skočiti preko mora na četvrti, kamo te parobrod nosi.

Al eto i *Prinkipa*. Čudno, opet onaj isti krasni prizor, koji me prati od Biograda: malone svi gradovi položiti uz brdo, da se izrazito vidi svaka kuća i svaki prozor, kan da su se učili od moga Bakra. Već se iz daleka čita na kući, koja se kupa

u moru, *Callypso*. Tu ćemo po izjavi svoga dragomana doručkovati. Dugačkim sipom od kamena vrve naši gosti kojekuda, a mi po čistoćom čistoj ulici desno pred našu gostionu, kojoj je krov čuda niži od ceste. Kako ćeš unutar? Niz pet batrica, od kojih svaka grli po ružičnjak, pa kroz liepu jedaću dvoranu na podugoljasti shod, što brči nad morem. O moj krasni Desenzano na Gardanskom jezeru, daleko li si nadkriljen! Morem se je što od oblačićâ, što od bližnjih brežuljaka prosula divna puga, na dnu mu vidiš svaku ribicu, a na površini sama sebe. — U gostioni Pesti hranili su nas ugarskim jelom i pojili dobrim šomlavcem, ovdje pako udrobljenim, pola turski, pola talijanski: pilavom, kuhanim rakom za dva momka dosta, friganimi barbuni, sirom, voćem, uz ono tekom tečno, pak uz to jevtino grčko vino, nalik na oplemenjeni tudjer tokajac. Da si i najveći neprijatelj sladokusju, ovdje bi se, u ovom zraku, od koga posve lako dišu i najtrajavija pluća, sprijateljio s njime. A što bi još bilo, da si se okupao u kupelji iste gostione, koja je ljeti vazda puna kržljavaca? Ali pobjed treba želudcu počivati, pak plativši malicu od deset franaka za dva momka, popesmo se na cestu, da razgledamo ostrvicu, veliku 15 kilometara u obsegu. Kad mi gore, al pred nami sila osedlane magariadi, konja i karuca. Nego eno i čuda nevidjena, gdje se trojica mužkaraca otimaju za jednu žensku nogu: vuci amo, diži tamo, dok joj ju nezakvačiše za drvenu kvaku na osalskom sedlu, uz grohot gledalaca. Tko za čim, a ja posegnuh za oslom, da, znajući iz Omišlja na Krku, što je kavalkada, izkusim, kakva je azinkada. Onako ugrijani *grkom*, skoknusmo uz brežanjak, pošto je oslar gurnuo osle

pod rep čibukom. Tražeć nogama izmakle stremene i hvatajuć se za grivu, spazih samo njeku mješavinu kućica i nekakvu maglu, što se nad ružičnjaci praši. To mora da su oni ljetnici, što jih toliko veličaju putopisci. Ali prije nego što sam to i pomislio, već smo posred vinograda i smokvina. Pred nami bruse lake karuce, uz nas topoću konji, izpremiešani s magarci, svaki sa svojim dragocienim teretom na ženskom sedlu, uz obćenito klicanje. Kad al najedanput, osjećajući dvoje magaradi, kakve delije nose, zaletese u živicu, pa ni s mjesta. Uzalud trzaju Amazonke uzde i stružu nogama po boku, magarad ko magarad ni makac. Bog zna, dokad bi bila trajala ta igra živih slika, da jih nisu hitronozi gončine razstavili i klikćućemu občinstvu prikazali. Iznenada začuh uza se s konja: *Všecko jedno!* — pa ću podbosti svoga jogunicu, da poletim za *panom krajanom*; ali gdje su magareće uši premac konjskim nogam? Moradoh se zadovoljiti s radostnim izkustvom, da već i Slavjanâ ima svuda. Tako azinkirajući do sedla brdu, gdje bismo u liepoj kavani bili počinuli od teška truda, da nas nisu osli uza strmo brdo po koturini iznieli na vrhunac. O moj Bakru, liepo li sam te okitio, tebe i tvoju kostrensko-završku okolicu, al ono su zemaljski, a ovo rajski vidici. Neznaš, što je ljepše, plavetno li nebo sa svojom prebielom kudeljicom, ili srebrno more sa svojim briljanti; što romantičnije, bližnji li samostan sv. Gjurgja na strmih hridih, ili daleki Olymp s vječnim sniegom, koji glavu omata oblaci; što ugodnije, čisti li zrak na visu, ili prokadjeni crnogoricom po bočinah; što hitrije, parobrodi li na pučini, ili željeznice kroz šumovite krajeve; što milovidnije, žitorodna li polja azijska,

ili bieleće joj se munare; što blaženije, putovati li Evropom i Azijom, ili stojati medju njima. Samo to znadem, da smo si zanos hladili dobrom limunadom, pa zaletjevši se po tri puta u te vedrine, obkoračili osle, s osvjedočenjem, da svaka zemaljska slast, kratko traje, ter ti logički valja težiti za onom, koja nema ni mjere ni konca.

Mirno se spustismo niz drugu stranu ostrvice, gdje naidjismo na više grčkih samostana, koji joj podaju neki vid svetaćva. Pred gradom sjašismo osle, koji i bez gospodara odjuriše na viklo uzjahalište, kao što pas u jutro leti k lancu, cvileć, da ga, sita slobode, vežu. Sav grad uzorno čist i milovidan, ali su još puno milovidnije Grkinjice, koje su se uz prozore, slučajno li ili namjerice, tako posadile, da jih gledaš sa strane. Tu nema turstvu ni u čem traga, u podpunoj smo Evropi. Ali kao što čovjek vazda pogiba za onim, što je sakriveno, tako smo mi pobrzali prama ljetnikom, koje smo bili putem tek nazreli. Vidio sam silu ljetnika i u Badenu kod Beča i za Genovom u Italiji, i druguda po svijetu; ali tako raznolikih, tako lagahnih i ubavih, tako ukusnih i bogatih, nigdje, kan da su sagrađeni za zračna bića, a ne za teškoga čovjeka. Nižu se uz dobro utrtnu cestu s desna i lieva, pokazujući sada lice, sada ledja, ali oboje divno urešeno. Stoji svaki u svojem perivojčiću, koji stubasto silazi do mora. Cvieće se u svakom smieši na uzdignutih raznolikih liehah, kadeći svojim mirisom one životom žive kipove od prebiela mramora, koji razkošno okolo njih stoje, ovlaživani gdješto i oni i njihovi kadioci maglicom vode, koja se u svih šarah puge nad njimi praši. Rajska zaista slika, koju uživaju i vlasnici sa svojih pletenci ovitih

shodova i putnici pred pozlaćenimi šipkama ograde. Da su to ljetnici najvećih bogatuna carigradskih, dokazuje spoljašnost jednoga, koji nam je, što se bogatstva tiče, najviše u oči udario. Sav je od ukладена šarovita mramora, s velikimi kvakami od srebra, sa zlatnim monogramom vlasnika i s pozlaćenimi rešetkama na stieni, izpisan poput djetela, s počivaćom sobom u hladu, kamo nikad nedopire sunce: bogatstvo i razkoš! Još bismo se bili naužili rajske, kako veli Meyer, večeri pod bajnom mjesečinom i glasbe u gradskom perivoju na obali, da je u svibnju ljeto; ovako se pod večer ukrcasmo, motreći još dugo s parobroda to vilinsko mjesto. Povratak bi nam bio malko dosadan, da se nismo sve to više primicali Stambulu, koga su munare od zapadajućega sunca sievale u zlatu. To je dan, koga neću nikada zaboraviti.

IV.

Turska uprava. — Prosujeta i umjetnost. — Atmejdan. — Kršćani. — Dubrovačka obitelj. — Sladke Vode evropske. — Oproštaj s Carigradom.

Kako je mudra turska državna uprava, vidi se odatle, što su se najedanput našli bez ljubavi podložnika, bez saveznika i bez novca, dakle u razsulu, koji se u Carigradu najjasnije vidi. Vlada, koja po tri godine neplaća vojnika, na kojih ipak sva moć carstva počiva, već jih samo mršavo hrani i kukavno odieva: vlada, kojoj se oblastnici niti često nepričaju pera, dok jim ga stranka bakšišem nerazmaše; vlada, koje glavni mitničar niti neotvara kovčega putniku, čim uoči franak; vlada, koja se niti toliko nebrine za promet, da bi imala dosta sitnih novaca,

do kojih se s teškom mukom i uz gubitak dolazi; vlada, koja nemože svoje Turadi podbosti na nikakvo znatno poduzeće; vlada, koja je prisiljena, svaki čas slati svoje blago putem karavana u daleku Meku: ta vlada nemože računati na jako dug život. Čim se porazumiju susjedi, slomit će joj se žezlo, dokle bude njihova volja. Glava je te vlade kadra, na svaki hir, ili kad joj stigne kakav znamenit gost iz evropskih dvorova, prosuti milijune, da pokaže svoje veličanstvo. Ali čim mine ta nepritika, sve se zanemaruje i ruši. Nema tomu dugo, što se sadašnji sultan povukao u Jildiz-kiosk, pa mu se već u Dolmabagdžu po perivoju pasu janjci i šire buče, a za pozlaćene mu šibke pred glavnim ulazom privezuje Turčin konja ili osla, da gradi balegu. U Bejlerbeju se razstavljaju mramorne ploče na vanjskom zidu, a prozori se mrače od prašine i blata. U perivoju na Sladkih Vodah evropskih ima most, vodeći od carskoga ljetnika u dosta bujnu šumu perivoja, preko koga sniješ samo veoma oprezno proći; pa da bi od onih čuvara, koji primaju bakšise, bar koji nadomjestio manjkajuću dasku, ili pribio razstavljenu, ili pokrpao šuplju. Što da kažem o kolodvoru svjetskoga grada? Kad ga uzporedim s kolodvori evropskih prijestolnica, nemogu se dosta načuditi, kako nije baš ni mrvica ukusa doprla do Carigrada: niti kako u nas na neznatnih kolodvorskih postaja.

Gradska je pako uprava, da nemože biti gora. Kad u Galati i Peri ima pretežna većina kršćana, mislio sam, da će u gradskom vieću sjedjeti i primjeren broj kršćanskih viećnika, ali su žalibože Turci, kako cielu državu, tako i sav grad posjeli. Zato gradu neplaća nitko nikakva poreza. Odatle

ono žalostno stanje ulica i brježišta. U glavnoj ulici tik do Validejskoga mosta položena su dva pločnika: desni se je još kako tako uzdržao, ali na lievom su tako polupane i izpremetane ploče, da ni najvještiji hodac nemože onuda proći. Pak most taj glasoviti da bi imao bar kakovo pročelje, bar kakov ures; da bi bar sav stojao na ladjah; ali je malone sav onako surovo prebačen preko golemih plovećih splavi, koje mu oduzimaju svu vitkost i milovidnost, otvarajući dnevice jedared samo toliko prostora, da mogu dalje u Rog prokliznuti trgovački brodovi. Tuda bi po putopiscih imale brujiti dvie bujice najčudesnijih ljudi. Ja sam njim prošao barem dvadeset puta u svako doba dana, pa nisam vidio ni tolike vreve, kakva vri na zagrebačkom Zrinjskom trgu, kada glasba svira: svaku osobu, pa da jih još toliko ima, mogao bi čisto razabrati pojedince. Uz one splavi pristaju svi mjestni parobrodi, kamo se god kretali, na koje treba s mosta niza stube. Pa kakov je pod tim splavim, preko kojih prelazi sav ugladjeni sviet, uz najodličnije dame, kršćanske i muhamedanske? Kakav je rastao u šumi: grede nejednake, jedna za pedanj viša od druge, surovo začepljenih škulja, ter moraš jako paziti, da si neuganeš ili neslomiš noge: podpuno barbarstvo, s čekaonicami kao kokošinjak. Stari se most, koji je ljepši od novoga, spušta i diže, kako cesta po valovitu zemljištu. Kad stupiš u Veliki Pazar, s neutaživom željom, diviti se onomu bogatstvu lataka i dragulja, što potanko s velikom vještinom opisuje Amicis, najvolio bi stisnuti oči. Posred nepregledne poredice štacuna, štacunčića i duplja kušaš hodati uzbrdice, nizbrdice, ali moraš skakati preko oštra kamenja,

kako i na ulici, da se ugneš blatu po jamah, bojeći se sveudilj za zdravlje nogu. Da je uprava gradska bar tako energična, kako je bila kod javnih šetališta, naime da se plaća ulaznina, ili da je bar prisilila one bogate trgovce na kakav prinos za popravljjanje puteva, kako tako! Ali kako prebiri tuda tanke cipele odličnih gospodja, pravo je čudo. Pa kad ipak staneš pregledati štacune, zaokupi te po pectorica žlavrastih komija i mešetara, vukući te svaki k sebi, da te snadje volja, ostaviti sve to bogatstvo, pak ga, makar i u manjoj mjeri, razgledavati na Peri. Po cielom je svijetu običaj, kad se popneš na kakav toranj ili zvonik, da ondje nadješ galeriju ravna poda, a na Galatskom tornju mora zato ostatei onaj kosi, s ogradom, izpod koje možeš, da krivo stupiš, lako prokliznuti u ponor, što su ga tako sagradili Genuzezi za obranu od neprijatelja. Svuda nemar, nered, razsap, da živo poželiš, neka bi sve to, makar kada, došlo u druge ruke.

* * *

Znade se, da su se Arapi odlikovali svakovrstnim znanjem, poimence anatomije, algebre, kemije, zemljopisa i poviesti, a ponajviše bogoslovja, pak da su o tih znanostih puno djelâ sastavili i što tiskom, što rukopisom izdali. Povrh toga zna se i to, da su isti čuda knjigâ, poimence drevnih Grka, arapski preveli. Mnogo se tih djela, dodavši i persijska, nalazi i danas u Carigradu po knjižnicah, kojih ima 45 sa 70.000 djelâ. Te su knjižnice sagradjene ponajpače uz džamije i okolo carskih dvorova, ter jih stranac može tek uz carsku dozvolu pregledati. I tiskane i osobito pisane na pergamenu knjige urešene su prekrasnim arabeskami i vi-

njetami u zlatu, u kojoj se umjeći Turci i danas iztiču. Knjige su vezane u telećoj koži, s ključanicom, a leže u ormarih s rešetkama od žice jedna na drugoj, tako da jim se naslovi na nahrbticah mogu lasno čitati. U knjižnicah nema ni posebne čitaonice, ni stolova, ni stolicâ, ni klupâ, ter čitalac mora sjedjeti ili na hasurah po podu, ili na divanih uza stiene, pak u najvećoj tišini čitati. Svaka knjižnica ima tačan popis svih knjiga, i često više knjižničara, koji, što su veoma slabog plaćani, prepisuju za nagradu krasopisno znamenita djela. Otvorene su za muhamedance dnevice, izim petka, Ramazana i Bejrama, od devet sati u jutro do zahoda sunca.

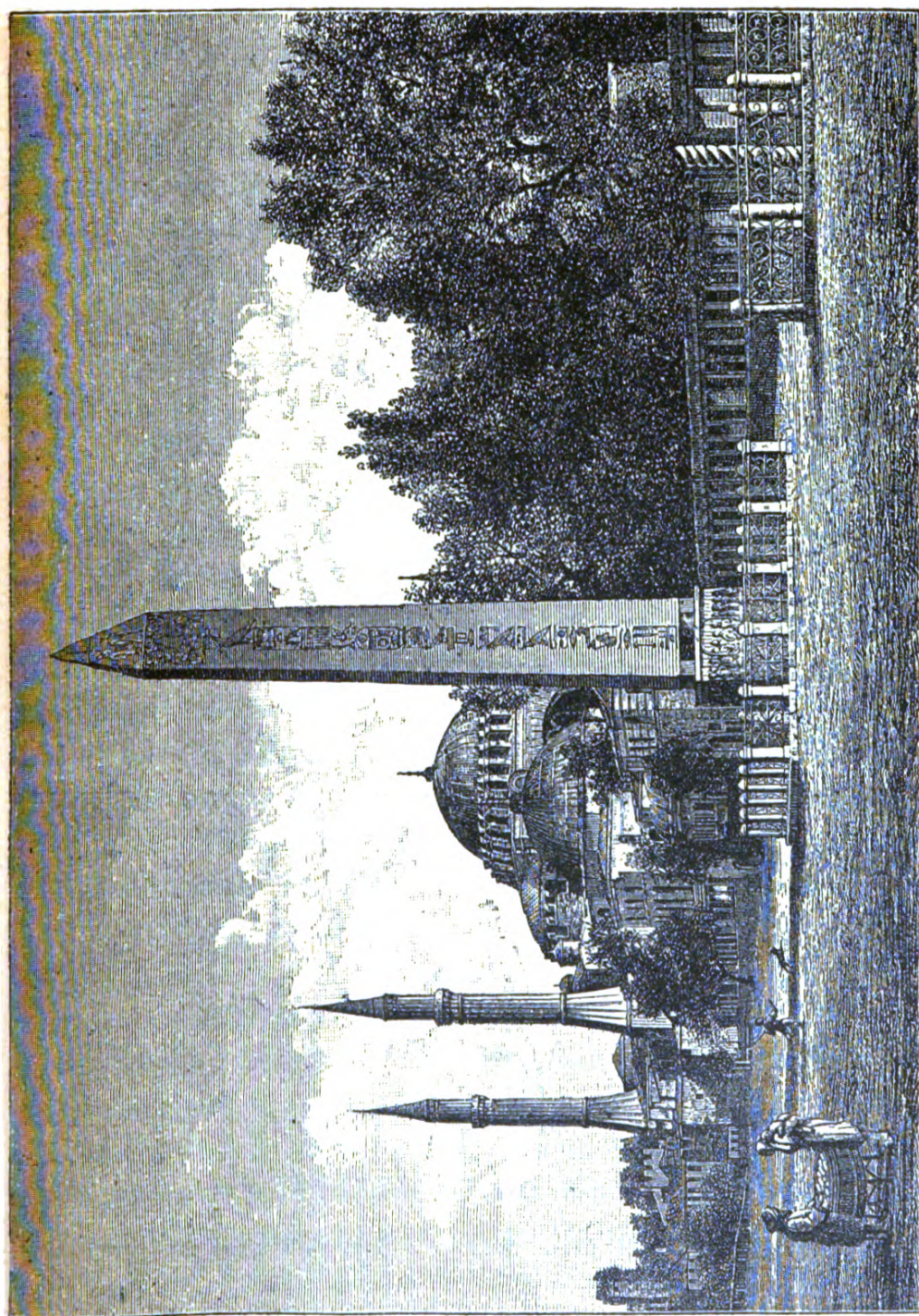
Nego kad su te znanosti poslije maurske vlade u Španjolskoj i arapskoga kalifata prispjele u turske ruke, izopačile su se posvema. Bogoslovje je spalo na puko tumačenje korana, sa samovoljnim tančinami i alegorijami; retorika na nadutost sloga; poviest i zemljopis na puko izbrajanje imena i nebitnih djela pojedinih silnika; astronomija na gatanje; kemija na tvorenje zlata i životne vode; liečničtvo na pravljenje amuleta i drugih čarolija, koje da bolestnik prepisane u stihovih korana progutne; pravo na samovoljno izbrajanje Muhamedovih izreka i barbarskih poslovica, kojim se osigurava prevlada muhamedanska.

Pak i za tako stegnute znanosti neima u Turčina viših škola, već su se i one, koje su prije postojale, pretvorile u koranske škole, koje se drže u džamijah. Predmet jim je samo koran i praktičko pravo, što predaje samo takav Turčin, koji nemože dobiti nikakve druge službe, zahtievajuć od svojih učenika, da znadu na izust što više koranskih stihova.

Sve druge vrsti znanja, pače i istu vojničku znanost, predavaju pod nadzorom muhamedanaca samo kršćanski učitelji tudjim, poimence francuskim jezikom, tako da predmet dolazi do učenika samo putem turskoga tumača. Dublje zaista nemože u znanstvenom obziru pasti nijedan narod. Tu nespособnost svojih ljudi videći bogatiji Turci, šalju svoju i mužku i žensku djecu naprosto u kršćanske škole.

Pa kako su nespretni u znanostih, tako su nemarni i za praktička poduzeća današnjega vieka. Nijedno parobrodarsko društvo, nijedna željeznica, nijedan telegrafski ured nestoji u turskih ruku, pače i najodličnije vojničke službe obavljaju kršćani, koji se sada već niti poturčiti nemoraju. Kamo ćeš veće nemoći?

Niti za umjetnosti nisu puno sposobniji. Imaju doduše u Činili-kiosku u serajskom perivoju priličan *muzej starina*, ali to su ponajviše ostanci staro-grčke umjetnosti. Njihov je samo *Janjičarski muzej*, smješten na najvećem trgu carigradskom, koji je ujedno i jedino kulturno mjesto u Carigradu, barem uspomenom na davninu, a zovu ga: *Hippodrom*, turski: *Atmejdan*, hrvatski: *Trkalište*, evropski: *Cirkus*. Ovaj trg stere se tik za *Ahmedovom džamijom*, koja mu je odniela dosta starinskoga prostora, tako da je sada tek 270 koračaja dug, a 150 širok. Neopisivo je bogatstvo i sjaj, kojim je Septimij Sever utemeljio, a Konstantin Veliki povećao i ukrasio to zabavljalište, kakvo je u naše vrijeme i po najvećih gradovih zadovoljno s običnim nakićem. Dosta budi rečeno, da je arena bila razpolovljena uzkom batricom od mramora, na kojoj je među silu stupova stajala množina kipova i svakovrstnih drugih spomenika što od mramora,

Atmejdán sa obeliskom i zmijskim stupom.

što od tuča. Na sjevero-istočnoj strani počivala je na 24 mramorna stupa carska loža, koja se je držala carske palače, stojeće na sadašnjem serajskom brežuljku. Nad carskom ložom propinjala su se ona glasovita četiri Lysippova konja, koja sada rese pročelje crkvi sv. Marka u Mletcih. Cielo je trkalište bilo s tri strane zatvoreno mramornimi stubami, 30—40 po broju, po kojih je narod gledajući sjedio, a na zadnjih su se stubah dizali sve na okolo triemovi, puni svakojakih kipova i uresa, odakle se otvarao divan pogled na grad, Marmarsko More i Bospor. Preko svega prostora bio je razastrt nadstor od svile, da štiti gledaoce od sunčane žege. Da se sve to tako bajno uresi, porobljeni su bili mnogi hramovi i javna mjesta u Grčkoj i Maloj Aziji. Na tom su se trgu u vrijeme bizantinskih careva obavljale sjajne carske i pučke svetkovine, i držala slavlja. Pak što se je tečajem vremena sbilo sa svom tom slavom? Ono, što biva u ljudskih stvarih: grabežem se osvećuje grabež. Najprije su križari, osvojivši grad, raztopili mjedene kipove, pa načinili novce; zatim su Turci razorili sve, što je kršćanom preostalo, pak stupove upotrebili za gradnju džamijâ, a Ibrahim paša sagradio je od mramornih stuba sebi palaču.

A što ima od drevnosti danas na tom trgu? Čitava tri spomenika:

1. *Obelisk cara Theodosija II.* To je tek polovica onoga aegypatskoga obeliska, što ga je Pharaon Thutmes g. 1600 pr. Kr. u Heliopolu podigao, a tu polovicu Theodosij u Carigrad prenieti dao. Ta je polovica od jednoga komada suro-crvenkaste žulje, visoka 30, a na temeljnici široka 2 metra, pa stoji na 4 mjedene nožice. Po sve četiri stranice

urezani su hieroglifi, protežući se na djelo Thutmesevo. Mramorni podstavak rese četiri plohorezbe, predočujuće prizore trkalištne. Na jednoj se plohi vidi Theodosij medju dva svoja sina, Arkadijem i Honorijem, gdje motre ples; na drugoj opet Theodosij medju svoja dva sina na jednoj, a prosećim za pomoć Valentinianom II. na drugoj strani; na trećem iznovice Theodosij posred svoje žene, sestre Valentiniana II. i poslanstva, što mu donosi mir od Azije i Evrope; na četvrtoj prizor, kako je prefekt Proclo u 32 dana podigao taj obelisk, koji se tako liepo prikazuje, kako svi drugi obelisci po svijetu.

2. Vrijedniji je *zmijski stup* od tuča, pet metara visok, stojeći na kamenom podstavku, spleten od tri zmije, bez vratova i glava, od kojih se samo jedna gornja čeljust čuva u spomenutom jur muzeju carigradskom. To je srednja noga od onoga zlatnoga tronožca, što su ga Grci po bitki kod Platae-e kao znak pobjede podigli u Apollonovu hramu u Delphu. Taj preostali stup dao je Konstantin Veliki u hippodrom prenieti. Kod toga stupa možemo se diviti grčkoj tehnici; jer od tih medjusobno spletenih zmija ima još 29 zavoja, koji su dolje tanki, u sredini krupniji, a gore opet na tanko pruženi, a po 11 zavoja urezana su grčkim slovima imena svih onih država i naroda, što su sudjelovali u bitkama kod Platae-e i Salamisa. Za bizantinskih careva služio je taj stup za vodometa, ter je pomoću cjevi bio spojen s vodovodom Valentinianovim. Turci su ga držali za talizman, ter mu je Muhamed osvajač buzdovanom odkrhnuo jednu glavu, da razvrgne čari.

3. *Obelisk Konstantina Porphyrogenete*, od četvornih kamenih ploča sagradjen gorostas, koji je nekada bio obložen pločorezbama od pozlaćena tuča, kojih je takodjer pod križari nestalo. Sada mu se moraš ugibati, da te trošan nepoklopi.

Ali je barem taj najveći i najznamenitiji trg bogate prijestolnice silne turske carevine izpravan, rigoli providjen, pločnikom obkoljen, sitnim šljunkom podbit, palačami zakriljen, vodometi i vodnicami iztaknut, cviećem urešen i prokadjen! Mimo raztresenih nejednakim pravcem kuća turskih nikakva sloga gaziš po jamastom tlu, na kojem je hrpimice i zubasto niknulo nješto trave, ugibajući se lokvam, dok nestigneš do neznatne obrtne škole, za kojom se u čadjavom dvorištu pruža već spomenuti *Janjičarski muzej*, koji u posve barbarskoj slici pokazuje nošnju ne samo strahovitih janjičara, nego i drugih vojskovođa i serajskih dvoranika, s ogromno nakaznim turbani, kalpaci, kapami, kaftani, dimijami, sabljetinama, da te groza hvata, pogledati jih ovako voštene. Zaista nije čudo, da jih se je onakovih živih sav sviet plašio! Ovu etnografsku sbirku staroturskih vojnika i dostojanstvenika zove Amicis: *muzejem sablasti!* Atmejdan u obće nepoznaješ po ničem drugom, nego po prostranstvu, da je to trg velegradski. To ti je napredak kulture turske!

U gradjenju palača posvojili su Turci stari maurski način, kakav se dično iztiče u sličnih gradnjah po Španjolskoj; a gradeći džamije, oponašaju grčki ukus Svete Sofije, tako da njim preostaju samo munare, koje su doduše veoma smjele i krasne, ali što su gotovo sve jednake, pokazuju siromaštvo tvornoga duha njihovih graditelja. Slikarstvo i ki-

parstvo ubio jim je koran, zabranjujući izvadjati ljudske spodobе, а ostavljajući jim samo arabeske od naravi, i slova, koja s velikom marljivosti i vještinom tako klešu po kamenih pločah, osobito na grobljih, da su sva slova izbočena. Česme su pomiešana sloga, maurskoga s turskim. Pak i ono, što je nacrtom tursko, pomažu izvadjati kršćanski umjetnici. Razumije se pako samo sobom, da svilarstvo, nožarstvo i zlatarstvo, u kojem su Turci vješti rukotvorci, neide u red umjetnosti.

Što je dakle znamenita izveo taj narod? Stvorio je doduše mačem ogromnu državu, ali što je od korana i prirođene si protivštine neprijatelj svakoj novosti neumije države urediti prama zahtjevom današnjega vremena, sam ju ruši, gubeći redom svoje pokrajine.

* * *

Puno veseliju sliku predočuju nam u Carigradu *kršćani*. Već su i brojem pretežniji, *imajući 600.000 duša od milijuna stanovništva*. Medju kršćani su opet najznamenitiji Grci.

Kad je Muhamed II. g. 1453. osvojio Carigrad, uze kao lukav državljanin tako zaštićivati njihovu vjeru i nauku, da je najvećega protivnika latinske crkve, Gennadiosa, dao od nekolicine svećenika i svjetovnjaka izabrati patriarkom, naznačiv mu u Fanaru, gdje su od davnine stanovale plemićke obitelji grčke, crkvu sv. Gjurgja za metropolitsku. Od to su doba, osobito pako u 17. i 18. vieku, igrali Grci veliku ulogu u turskom carstvu, gdje su jih imenovali za državnike, dragomane i gospodare Vlaške i Moldavske, а patriarka jim je bio po volji turskoga cara ne samo crkvenom, nego i političkom glavom, uz jedini uvjet, da ga sultan

na predlog njegovih vjernika imenuje. Tako je grčka crkva udes svoj uzko vezala s najvećim dušmaninom kršćanstva. Svećenstvu, poimence višemu, bilo je veoma ugodno pod turskom vladom. Patriarka se pod njezinom zaštitom smatrao vidivom glavom ciele grčko-iztočne crkve, a biskupom je bilo dopušteno globiti i niže svećenstvo i siromašni narod. Zato se grčka crkva nije nimalo zauzimala niti za slobodoumne težnje iste porte, koje su se očitovale u Hati-Šerifu Gülhane pod Abd-ul-Medžidom g. 1839., u Tanzimatu od g. 1840., i u Hati-Humayumu od g. 1856. Ali pošto se je ista crkva vezala s carstvom, morala se podvrći i svim njegovim nevoljam. Već u 16. vieku odciepi se od nje Ruska, utemeljivši patriarkat u Moskvi. Isto se tako ote g. 1821. Grčka vlasti carigradskoga patriarke. U taj se primjer ugleda g. 1836. i Srbija, očitovavši svoju crkvu neodvisnom od grčke; a grčko-iztočnjaci austrijske carevine dobiše g. 1848. svoga patriarku u Karlovcih. Godine 1865. izreče knez rumunjski neodvisnost svoje crkve od carigradskoga patriarke; a god. 1870. dobiše Bugari, koje su Fanarioti nemilice ugnjetavali i globili, sultanskim fermanom vlastitoga crkvenoga glavarara. Za istim ciljem teži i nadbiskup na gori Sinai-u, zatim Ciprani i Crnogorci.

Eto u toliko se česti razvrglo, a Bog zna, u koliko će jih se još razdrobiti tobožnje jedinstvo grčke crkve, na živu opomenu svim crkvam, koje su se ili se kane identifikovati s državnom vlasti. Tako se pomalo suši carigradski patriarkat poput stabla, neimajući dosta soka, da oživi svoje vjernike, ter se medju njimi opaža veliko neznanstvo svećenstva i slaba nabožnost svjetovnjaka, koja je

spala na same obrede, bez srдца i duše. Sada ju već počima ostavljati i dosadanja neuzkolebiva zaštitnica, turska vlada, radeći po savjetu Said-pašinu o tom, da se u oporučnih i baštinskih poslovih prizivlje na državne oblasti, a posve da joj se otme pravo, rješavati prepor među biskupi i svećenstvom, kazniti svećenike, nadzirati škole. Žalostna zaista slika crkvene biede!

Na radost ipak čitalaca moram spomenuti, da su Grci na kraju Velike Perske Ulice sagradili prekrasnu crkvu od prebiela mramora, pak ju iznutra uresili umjetnimi pozlaćenimi rezbarijami i divnimi slikami svetaca, koje su ne samo namještene na ikonostas, nego i vise po stienah, u latinskom ukusu putem oblih crta, uz napust običnih ravni, kojima su Grci dosad izvadjali njeke četvorne spodobе. I tu se obistinjuje ona, da znanost i umjetnost gradi jedinstvo.

Ali što su u crkvenom pravcu izgubili Grci, gledaju nadomjestiti u školskom. Kamo god kreneš okom po Carigradu i okolici, vidiš krasnih sgrada za svakovrstne škole, to bogoslovne, to svjetske, u kojih uče grčki učitelji grčkim jezikom ponajviše u realnom i trgovačkom pravcu. Takva sgrada resi i grčko predgradje Fanar svojim crljenim likom. Hoće li jim te škole, bez izdašne vjerske pomoći, uroditi željenim uspjehom, pokazat će budućnost.

Katolikâ raznovrstnoga naroda ima u Carigradu do 35.000, koji sada stoje pod apostolskim vikarom u četiri župe. Glavna je San Spirito na Pankaldu, koja ima i toranj, a druge manje stoje što na Peri, što u Galati pod upravom Franjevac i Dominikanâ. U Franjevačkoj župi na

Peri, brojećoj 4.000 duša, naviešta se rječ Božja njemačkim, grčkim, talijanskim, francezskim i poljskim jezikom, u znak podpune crkvene slobode narodâ.

Izmedju katoličkih crkva u Carigradu najznamenitija je za nas crkva sv. Gjurgja u Galati, što ju je poslije g. 1784. bila Propaganda predala bosanskim fratrom, koji su uz nju sagradili i samostan. S njim je bila prije spojena i bolnica za austrijske pomorce i velika austrijska tamnica, pa je austrijska vlada plaćala fratrom za upravu tih zavoda 4.408 forinti na godinu. Ti bi fratrovi bili morali vjerski obskrbljivati i ono 6.000 carigradskih Hrvata; ali oni su i njimi i rečenimi zavodi tako vješto i revno upravljali, da je godine 1882. sve te sgrade kupila od njih njemačka misija za 83.662 forinta. Ta je misija već pred desetak godina počela svoj rad, ali je tekar onda ojačala, kad su prispjele milosrdne sestre, koje su porad borbe proti katoličkoj crkvi bile prognane iz Pruske. Sada je ta misija usredotočena okolo rečene crkve sv. Gjurgja, pak imade bolnicu, sirotište i školu za dječake i djevojčice sa 150 učenika pod rukovodstvom sedam sestara milosrdnica.

Postoji u Carigradu i austrijska gradjanska škola, koja je bila katolička, ali je od onda, od kada su u Austriji zavladaile obćenite škole, postala bezvjerska, i dobila za ravnatelja protestanta, koji je sva razpela i slike svetaca uklonio iz škole, da nevriedja nabožne čuti židovskoj djeci, koja ju u velikom broju polaze, tako da se ta prvobitno katolička škola zove židovskom.

Zlo bi u obće prošao katolicizam u Carigradu, da se zanj svesilno nezauzima Francezka,

koje se rad osredotočuje okolo crkve sv. Benedikta u Galati. Sada radi tu osamnaest francezkih misionara, koji prodikami i poukom u francezkom, talijanskom, njemačkom i grčkom jeziku uzdržavaju katoličku sviest budnu. Povrh toga drže svake godine do osam puta duhovne vježbe za mužkarce i ženske, rukovode Marijine bratovštine i ravnaju milosrdne sestre. Dne 5. kolovoza god. 1883. posvetio je bugarski nadbiskup Nil Izvoorov, koji je veći dio svoga života radio u crkvi sv. Benedikta, lazarista Mladenova biskupom za unijatske Bugare. Toj se misiji, pak i političkomu društvenomu uplivu Francezke u Carigradu ima pripisati, da je francezki jezik u viših društvenih krugovih sasvim iztisnuo talijanski, koji se samo u nižih klasah potuca još po Galati, ter se i u Carigradu govori francezki, kako i na Seini. Milosrdne sestre, to Njemice, to Francezkinje, uzdržavaju u Carigradu pet bolnicâ, dva sirotišta i dvie ljekarne za siromahe. — Povrh toga imadu tri zavoda, gdje se siromahom, na godinu preko 40.000 duša, davaju lijekovi i liečnik badava. A skupljaju se novci, da se za katolike podigne nahodište.

Ako su uspjesi katoličkoga rada, koji se protežu na vjeru i djela kršćanske ljubavi, sjajni, nisu manje znameniti oni, koji se tiču nastave. Povrh jezuitskoga kolegija sv. Pulcherije, kolegija Školske braće i velikoga kolegija milosrdnicâ *Notre Dame de Sion*, podignula je bratovština svetoga Vinka Pavlova sliedeće naučne zavode: kolegij sv. Benedikta pod Lazaristi, gdje se do 140 dječaka u francezkom jeziku temeljito poučuje; sjemenište za katoličke svećenike, kojih je jur 12 posvećeno; penzionat i eksternat kod istoga kolegija za djecu

od 4—7 godina, da se pripravljaју za svećenike; sirotište uz bolnicu *La Paix*, gdje se do 100 sirotâ svake narodnosti odhranjuje; pet školâ za 1.100 djevojčicâ pod milosrdnicami; napokon sirotište za žensku djecu za 160 sirota. Po tom se može reći, da katoličtvo u Carigradu pod zaštitom Francezke u svakom smislu liepo napreduje.

I protestanti su se već u znatnom broju počeli naseljavati iz Pruske, pa će zato, što se silno utiskuju u trgovinu, a imaju saveznika u turskoj vojsci, skoro doći do velike moći, koja se već sada tim osjeća, što mnoge odličnije obitelji carigradske daju svoju djecu njemački poučavati.

A katolički i pravoslavni Hrvati? Stoje po nemaru svojih suvjernika bez vlastite crkve i škole, ter se moraju zadovoljavati s onimi drobtinicama vjerske i svjetske pouke, koje jim od milosrdja udjeljuju drugi narodi. Prava sreća, što jih još drži na okupu narodna svijest hrvatska, inače su gotovi razplinuti se u moru drugih naroda.

* * *

Vidjevši skoro sve znamenitosti, trebalo nam je zadovoljiti prijateljstvu, pak posjetiti sestru Matije Bana, koja kao udovica živi u Carigradu. Nadjosmo joj kuću zatvorenu, a pred njom stražara Hrvata, koji nas talijanski zapita, tko smo. Tek pošto nas je on prijavio, otvoriše nam vrata, za kojima uočismo sobara, koji nam rukom pokazuje dobnu gospodju, stojeću navrh stuba u predvorju.

— Jeste li vi, milostivna, sestra Matije Bana?

— zapitah ju, naklonivši se, talijanski.

— Jesam, čim mogu služiti.

— Nosim vam list od njega, moga desnoga prijatelja.

— Od predragoga mi brata? — Molim, gospodo, izvolite unutar.

Pošto smo se ja i ona, sjedeći na kanapetu, dobro dugo razgovarali o stanju njezina brata, komu da je još djevojčicom iz Dubrovnika došla u Carigrad, pa se ovdje udala za Talijana Pedrella, odvjetnika, a moj Božidar sveudilj šutio, zapita me:

— A vaš prijatelj umije li talijanski?

— Slučajno neumije, već srbski . . — htjedoh izbrojiti sve jezike, koje on dobro govori.

— Ta to je kako i naški — skoči mi u rječ savršenom hrvaštinom dubrovačkoga izgovora.

— Što, zar poslije četrdeset godina, što vas nema u domovini, niste zaboravili hrvatski? — zapitah ju s čuđom.

— Materinski se jezik nezaboravlja — odvrati s očevitim ponosom, koji je prekrasno pristajao smiešećima joj se ustima. — Nego mi je jako žo, što već sutra idem na dvor, u *San Stefano*, pa vam neću moć biti u ničemu na ruku.

Pak i zbilja opazismo, da je sve posoblje, pak i svjetionike bila obukla u biela pokrivala od platna.

— Liepa hvala na dragoj vam brizi, milostivna — opazih ja revno — mi i netrebamo ničega; Carigrad smo već prilično obašli, pak smo se još hotjeli naužiti vašega cienjenoga prijateljstva.

— Ali ni to nemožete — nastavi zabrinuto — kad već sutra valja da idem. Da sam znala, bila bih odgodila.

— Ništa za to. Mi ćemo vas i na selu naći. Tako vriedna gospodja, pak još zemljakinja, ne pušta se iz oka.

— Hoćete li? — kliknu, skočivši s kanapeta, sva zadovoljna. — Sbilja? Amo ruku! — I stisnuh joj rado prijateljsku desnicu.

— A selite li se svake godine tako rano na selo?

— Svake, dragi gospodine, netom malo uzžesti sunce. Pa ne samo ja, nego i svak, ko ikako može, bilo u Bospor, bilo nad Skadar u vinograde, bilo u Prinkipo, bilo u San Stefano.

— A zašto tako rano?

— Oli neznate, da je u Carigradu jako nezdravo, ljeti: prašina, da valja funjestre vas Božji dan držati zatvorene, a vrućina, moj gospodine, da moždani izkipu.

— Onda mora zimi biti bolje.

— Žalosna vam dobrotu: smet i blato po ulicama, da neznate, dje nogu metnuti. Ja vam čitavu godinu sjedim doma; osvem kada, kako sad, izidem na dvor.

— Uprav zato nećemo da vam grabimo vrieme, koje trebate za spremanje. Do veseloga vidjenja u San Stefanu.

— Držim vas u rieči, gospodo.

— Bog i duša! milostiva.

Pak i zbilja, za dva se dana odvezosmo željeznicom u San Stefano, veseleći se, da ćemo putem vidjeti nješto od bedema, koje povodom poviesti onako zanosno riše Amicis.

Ogromnost si Carigrada može već po tom pomisliti čitatelj, što za obilažnju polovice samoga Stambula treba tri četvrti sata željeznicom, koja se od staroga Seraja vijuga uz obalu Marmorskoga Mora sve do grozne Jedikule, kojom se završuje gradsko zemljište. Sva znamenitost toga diela be-

dema, što su dosta nizki, gdješto razvaljeni, gdješto kućami nadzidani, kako u Spljetu, a gdješto u ulicu pomaknuti. Jedino te tim putem to veseli, što kadšto kod prozora koje trošne kućice spaziš koje ljepušno lice kršćanke ili židovke; dok te nerazžalosti pogled na Jedikulu, ogromnu kulu, koja, osim tri vrlo trošna tornja, leži u podrutinah. Potanki joj opis, kako i ostalih bedema, podaje Amicis, koga ti preporučam.

Ljetnik naše prijateljice stoji pred selom do mora blizu one sretne sgrade, gdje je bio utanačen San Stefanski mir medju Rusijom i Turskom, koji bi bio bolje osigurao zadovoljnost balkanskoga poluotoka, nego berlinski ugovor, od koga se radjaju svedjer nove neprilike. Stara istina, da se velike stvari svuda teško postižu, osobito putem zeca plašljivije diplomacije!

Pred objed razgledasmo potanko njezin cvjetnjak, pun frižka cvieća, pak sjedavši napokon pod brajdu, izpripovjedi nam gostoljubna gospodja posve pouzdano cielu poviest svoje mnogobrojne obitelji, koja da sva skupa u miru Božjem živi.

— Slutimo, komu treba pripisati tu sreću — odvaži se Božidar primietiti. — Mudra žena drži tri ugla od kuće, kaže narodna poslovica.

— Poslovice umijedu i laskati — odbija čedna gospodja s dragim smieškom — osobito kad jih aplikavaju taki kavalieri. Da nije brige i ljubavi moga Virginija, slabo bi se po starici držala kuća. U ostalomu, svak od nas čini svoje.

— Mnogo bolje, nego u turskoj kući — neda se Božidar, kad je već jedared udario u hvalu — gdje žena samo dangubi.

— Da vidite, dragi moj gospodine, ima jih već sada dosta, koje živu na evropejsku, pače koje se uču i frančezi i pjanoforte i svega po nješto: niesu više ono, što su bile.

— A poznate li se vi, milostivna, s kojom? — upre Božidar još revnije, nadajući se, da će od nje saznati što potanje o njihovoj nošnji i haremskom životu.

— Poznala sam se s početka s nekim, ali sada jih nepohodim više. Turkinja je vazda Turkinja!

— I nereče stidna gospodja ni rieči više, ali po licu joj razabrasmo sve, što o tom misli.

U to nas pozvaše na objed, koji se nam za volju priredio o podne. Najedosmo se i napismo što grčkih, što talijanskih sladko-vatrenih vina, koja su nam razigrala i srdce i glavu.

— Pa jeste li se već ogledali po Carigradu? Moj vas je sin činio svuda iskati po gostionicama perskiem, nebi li vam mogo biti dje na ruku. Zaboravila sam vas onomadne pitati, dje stojite.

— Odviše dobrote, milostivna. Ali kad nas vaš gospodin sin želi vidjeti, potražiti ćemo ga sutra kod kuće, premda netrebamo baš njegove pomoći, pošto smo već sve prilično razgledali, osim Sladkih Voda, kamo se kanimo prekosutra u petak iz gostione Peste izvesti.

— E pa dobro — reče ljubežljiva gospodja, razmislivši malko — sutra ću ja u grad u vas, pa ćemo se dogovoriti, kako ćemo svi zajedno na te Vode.

— Ta vi ste jedva došli amo, da uredite svoje poslove, pa kako ćete već sutra natrag? Bilo bi preveć makar i hrvatskoga gostoljublja.

— Nemislite se vi ništa, sladki moj gospodine. Za posle će bit vazda bremena, a vas nećemo imati vazda ovdika!

— Pokoravamo se sa zahvalnosti domaćici.

— Dakle da nieste manjkali. Sutra u šes ura u večer u lokandi Pesti.

— Čekat ćemo vas željno! — razširenih ruku.

* * *

Pak i zbilja, sutradan se dade carigradska gospodja donieti u nosiljci, premda je samo tri stotine koraka od nas stanovala: znak udobnosti i veličanstva. Ugovorismo, da ćemo sutra u pet sati na glasovite *Sladke Vode* evropske.

Tko da opiše našu radost, što ćemo u preugodnom društvu, koje će nam moći i štošta protumačiti, vidjeti vjernu sliku muhamedanskoga dženeta, kako ga opisuju svi putopisci. Tu će pod ogromnim stabli a na bujnoj travi podvitih nogu sjedjeti tajinstvene bule, okružene slikovitom dječicom i šarenim robinjami, uz glasbu plešućih ciganaka, a uz obtrkivanje kršćanskih konjanika, kojim će se iz bogatih karuca domahivati maljušnim ručicama, pa ćemo barem tu vidjeti koje lice jeduće ili pušeće Turkinje: prava razkoš!

Ima naša gospodja sina Virginija, najglasovitijega u Carigradu odvjetnika, opet drugi za nas ponos, što je od majke Hrvatice dobio najveći dio svoga bistroga uma, i tri kćerke, pravi biser iztočni. Najstarija, koja crnim okom pali, ostala još mlada udovicom, s jednom plavokosom kćerkom, a izučila pjevačku umjetnost poput *Dive*, kako smo ju i prozvali. Mladja, koja crnim okom raztapa, sama suzom raztopljenom, udana je za nekoga

*

Niemca, gospodja to tanko izrezanih crta, vitka, ljubka, mila, poput lastavice žuboreća, koju smo Niemkinjom imenovali. Najmladja, pravi vražić živosti i duhovitosti, koja podaje neobičan čar njezinu plemenitomu licu, nije još hotjela nikoga usrećiti, pak se i sada predomišlja, bi li nebi li svoju liepu slobodicu žrtvovala mužkarcu, ali mislim, da će napokon odlučiti svemoguća narav.

Premda smo bili ugovorili, da ćemo se u pet sati sastati, podjosmo ipak, što su nas u gostioni uvjeravali, da ćemo zakasniti, već u četiri sata. Nadjosmo žensko društvo sakupljeno jur u dvorani, nakićenoj istim društvom. Momu se Božidaru namah ote oko za Niemkinjom, a ja se zagledah u crnokosu *Divu*. Dok se razgovaramo o Carigradu, koji da je i po njihovu mnienju Amicis preveć nakitio, eno i gospodara kuće, odvjetnika, čovjeka u srednjoj dobi, nalik na Talijana, vatrenih očiju i crnomanjasta lica, iz poslovnice, gdje revno radi, na korist svojih, porad kojih se je plemenito odrekao osnutka vlastite porodice.

Poslije običnih naklona i pozdrava, sjedosmo u dvie kočije, ja uz majku, a Božidar srećom uz Niemkinju, dočim si je odvjetnik izabrao djevojku, da ju, kako je u šali rekao, čuva, pa ćemo odjuriti Velikom Perskom Ulicom, ostavivši mladjemu svietu, da pohiti na Sladke Vode slikovitijim, al i težim putem u kajiću. Preko predgradja Pankalda, koje nepokazuje ništa osobita, kako tako; ali kad smo izašli na čistinu, prašina, da se niti razgovarati nemožeš. S vrha se spušta zavojita, dobro utrta i široka cesta u dolinu Katane-Suju, gdje teku te Sladke Vode, pa ćemo na krilih svoga zanosa prije poletjeti onamo okom, nego li nas kočija voziti

može. Ali eno pobre goleme žalosti, iz doline se jur vraćaju karuce, u kojih sjede po dvie turske dame; prava sreća, što smo nabrojili samo tri karuce, inače ode naše srdce, probadano na svaki pogled kao oštrim nožem. Ta, šest valjda boljihavih bula — tješasmo se, što smo bolje znali — nije nego šest kapi pram onomu moru, što se dolje talasa. Dok se mi čudimo, kako je moguće, da se na najrazkošnijem zabavljalištu muhamedanskoga svieta, po kojem jedan konjanik vitla prašinu, nikad nepolieva: čujemo iz prednje kočije odvjetnikov glas: — *Fiasco!*

— Čudno, da nema baš nijedne — nastavi, kad smo bez duše dotrčali k njemu. — Šteta, liep prizor, vidjeti jih na okupu.

— A gdje se skupljaju? — zapitat ću ga ja znalično.

— Evo ovdje, uz potočić pokraj mosta.

— U toj prašini, pod golim nebom?

— Pod orasi sjede gosti, a one prostru ovdje poda se šarenice.

— Pa kako to, da jih danas nema?

— Valjda su počele već ići na azijske Sladke Vode.

— Pak je već ono pet stotina, što su amo došle, jur u pet sati policija raztjerala — doda neki odvjetnikov znanac, koji je baš mimo prolazio i naš razgovor čuo.

— Jadne robinje! — prišapnuh ja sam sebi tako, da me i nije nitko od društva razumio. — Ali ništa zato — rekoh glasno odvjetniku, koji se je bio smrknuo, u svijesti, da smo porad njega izgubili i to malo liepa — ta vidjeli smo jih dosta na okupu svuda, ovako ćemo bar narednije pregledati samo mjesto.

Kakva je okolica od Zlatnoga Roga do toga mjesta, vidjesmo jedared s visa nad Eju-

Turske gospodje na Sladkih Vodah.

bom: rječica bez nikakvih stabala i bez vlati zelene trave, samo s gdjekojim mostićem za prelaz

s jedne obale na drugu. A kakvo je samo mjesto? Opet bez trave, prašinom posuto, samo što se uz rječicu visi nekoliko sbilja ogromnih oraha. Preko rječice vodi običan most na onu stranu, gdje stoji sultanski ljetnik s džamijicom do perivoja. Dobar bakšiš otvori nam s mjesta ulaz. Džamijica kao džamijica, a ljetnik kao ljetnik, samo što se uzanjanje voda vraća na mramorno, raznoliko izrezano uzdignuto korito, da tvori liepe kaskade. Za nas je voda tekla samo rječicom, u znak, da mora na mramornom koritu biti što oštećeno. Da nam što više ugoditi, uvede nas čuvar u njeko bljuzgavo dvorište, gdje nam pokaza nekoliko crnih labudova, kakvih smo u Beču silu vidjeli. Izišavši, htjedosmo krenuti u perivoj s bujnom zaista šumom riedkih stabala, ali nam se preko onoga mostića, koji sam drugdje opisao, nikako nedadoše dame, osobito, što su opazile, kako su staze mašinom prevučene. Za ljetnikom nismo čeznuli, što smo u Bejlerbeju u najizvrstnijem obliku motrili turski ukus; nepreostaje nam dakle drugo, nego pod one orahe, da izletjevši bar srknemo nješto.

— Za gospodje kave, za gospodu vina, a za mene piva — zapovjedi po dogovoru odvjetnik kod primitivnoga stola s obične klupe.

Nasmjehnu mu se kavedžija s čudom, pak mu prišapnu, da se na mjestih, koja su određena za muhamedansku zabavu, nesmiye ništa tržiti, do li kave i limunade.

— Dakle tri crne kave i tri limunade! — popravi se odvjetnik sa smieškom izpod brka.

Umah pristupi zamusan Turčin, oprćen nječim kao košarom, za što nam gospodje rekoše da je to slaštica: *uşlugum*. Premda nisam hotio ni okusiti

turskoga jela, da si nepokvarim želudca, ponudjeni mi ipak od gospodje komadić te slaštice prinesoh k ustima, pak sladi poput našega licitara, mogu reći, dobro.

— Gospoda će, nadam se — reče odvjetnik — biti danas kod objeda naši gosti.

— Drago će nam biti — odvratih — uživati što duže u vašem društvu.

Tim se je pozivom kud i kamo nadoknadio naš turski *fiasco*, jer ćemo se upoznati s nutrinjom i životom odlične kršćanske kuće carigradske.

Na povratku pregledasmo s visa i gornji dio doline Kathanè-e: nješto se travice ipak malko zeleni, ali bez nikakva stabarja, što nikako nenaliči na rajski perivoj Sladkih Voda, osim ako je na azijskih Vodah drugčije, česa, nebivši ondje, nemogu znati.

U to poče i sunce zapadati, uz tako osjetljivu oštrinu zraka, da nam se nisu činili suvišnima naši ogrtači. Ali zabrinuti za gospodje, koje su bile lako obučene, ponudismo jih svaki svojoj. Kad su nam odlučno odbile ponudu:

— Čudo — rekoh — kako gospodjam nije ni malo studeno.

— Pače nikakvo čudo — iztaknu se moj Božidar, gledjuć milo svoju susjedu Niemkinju — ta, evo podpune električne baterije, pa to struji! struji!

— E, e, dašto — primieti stara gospodja s blagim smieškom — Hrvati!

— A hoće li gospoda — uplete se dražestna Niemkinja — da odvede malko tu munjinu — mnogo toga ponieti sobom kući?

— Samo vaše oči, milostivna — šapnu moj inače tihi Božidar, sav u žaru — da jih zaokvirene

dragulji nosim vazda sobom, kako bi mi u tami života sjale!

— Živio, moj prijane — klikoh ja zanesen — ta vam valja!

Još bismo bili koješta tlapnuli, da nas nije razsvietljeni jur čedno grad počeo primati u svoje krilo.

Kad smo se dovezli kući, prva briga bijaše domaćinu, da nam prašnim ponudi vode za umivanje. Kod mene stoji preliepa sobarica, pa će mi primati, a isto tako, pošto sam se umio, podavati rubac, prsluk, kaput.

— *Parlate? Parlez vous?* Govorite li? — zapitah ju, gvireć joj u plamenito oko, da znadem, u kojem ću joj se jeziku zahvaliti.

Kimnu glavicom nijećući.

— *Hellenike parthenos?*)*

Potvrdi sa smieškom.

— O nesretni Premrle — uzdahnuh duboko — zašto mi nisi dao, da bar do nepravilnih glagolja dotjeram u grčkom jeziku, kako bih se odužio toj klasičkoj djevojci. Nego mimika učini svoje, a mi se razstadosmo zadovoljni.

Sada pristupi k nam elegantni domaćin, pa će nam nječim poprskati ruke. Ružičin miris, koji se prolio po sobi, posvjedoči, da smo sposobni za salon. Ali prije nego li ćemo unj stupiti, povede nas odvjetnik na našu prošnju po cijeloj sgradi, da nam pokaže nutarnju razredbu carigradske kuće. Razdijeljena je ponajviše svaka na odjele, pa svaka obitelj najmi oba sprata. Razi zemlje je jedaća soba, kuhinja i druge amo spadajuće prostorije; na prvom se katu šire sbornica i gazdina poslovnica; a na

*) Grčka djevica?

drugom se spava. Ako je kuća i na tri kata, na svih trih stanuje samo jedna obitelj. Na svakom je katu u sriedi veliko predsoblje, pomaknuto u onaj pokriveni shod, odakle se vidi na sve strane, a druge se sobe nižu lievo i desno od predsoblja. Pod je po svih sobah prostrt šarenicami, uza stiene teku divani, a sa stropa visi u svakoj po svjetionik. Sbornica je naše gospode tako puna kanapeta i naslanjača od teške svile, da medju njimi ima samo toliko prostora, koliko može proći po jedna dama: znak, da se u opredieljene dane mnogobrojno polaze. Kad stupismo u nju, naše gospodje već sjede preobučene u svilu, a sievajuće od zlata i dragulja putem prstenja, narukvica, naprsnica, ogrlica, naušnica.

— Nikad ljepše sgode — rekoh nakloniv se duboko *Divi* — nego u ovoj sjajnoj dvorani zasladiti si časak — vašim, milostivna, pievom, za koji vas na moja usta vaš ujak moli.

— Drage volje, da sam zdrava. Cielu sam zimu od nahlade болоvala, pak mi još ni sada glas nezvoni.

— Ipak, ipak, milostivna, da bar ponješto osjetimo ljubkost carigradskoga glasa.

— Neka bude, pokušat ću, ali gospoda moraju biti blagi sudci.

Sjedni k glasoviru, otvori mu vire, pa zapjevaj talijansku ljubavnu pjesmu; kan da biser pada na srebrnu tacu: mekoća carigradska spojena s krepčinom dalmatinskom u vještačkom pievu za svako svjetsko pozorište: prava *Diva*. Naravski, ter pljesku nije bilo ni kraja ni konca. Pak to bijaše vriedna uvertira k objedu, na koji nas sada sobar pozva.

Kod carigradskoga stola imadu dva najodličnija mjesta: na čelu, gdje se posadi domaćica, i na suprotnom kraju, gdje sjedi domaćin. Mene zapade mjesto postrance medju domaćicom i *Divom*, a Božidara isto tako postrance medju domaćinom i Niemkinjom, pa ćemo u ime Božje blagovati.

U tom nam udari u uho nešto neobična: u društvu od devet osoba govori se u šest jezika: sa sobarom turski, sa sobaricom grčki, s Božidarom hrvatski, s Prusom njemački, sa mnoim talijanski, a obitelj medju sobom francezki. Povrh tih sam jezika čuo u Carigradu još magjarski, englezki, španjolski, bugarski i ruski: nov Babel. Pa nije ništa neobična, da pojedinac govori okretno pet šest jezika, jasno svjedočanstvo o potrebi u obćenju i o sposobnosti iztočnjaka za jezike, prama kojim sude i obraženost dotičnika. Ali kakvi su to jezici za uho? Ob englezkom netreba obširno govoriti, dosta je reći, da kvekeće i sići; premda daleko, al ipak za njim sliedi njemački, koji te bode svojimi bridi i guši hakanjem iz pruskih ustiju; francezki ti dodijava najvećom za naš narod manom, nosovitošću, kojom nagrdjena čovjeka huntalom zovemo, i gutanjem glasnika, po čem se ciela izreka čini samo jednom prigušenom rieči: pravo čudo, da ga krasotice, koje inače imadu tanak ukus, tako ljube; magjarski nebi bio ružan, da nije tako otresit izgovorom i jednoličan susljedicom često i šest do sedam jednakih glasnika u jednoj rieči; s grčkim se prelazi na polje ljepote, ali mu manjka punozvučnost i u sadašnjem izgovoru ona različitost, koju su staromu podavali dvoglasnici i dugi glasnici, kakvih sada u njem nema, ter te vriedja njegovo neprestano *ikanje*, sipano kao

žito iz vreće; turskomu, koji broji silu mekih glasova, smeta množina zatvorenih glasnika, poput magjarskoga; posve čist i putem silu esâ veličanstven izilazi španjolski, ali ga silesija grlenih glasnika pravi nješto hrapavim; a talijanski, o talijanski jezik, ali samo *in bocca Romana*, to je savršena blagoglasnost oblinom glasnikâ i punoćom suglasnikâ; ali mu manjka oña naravitost, kojom se tvrdi u naravi glasovi pronašaju tvrdo, koju ćeš divno zastupanu naći u hrvatskom jeziku, s tim ipak nedostatkom, da se kadšto i meki u naravi glasovi izgovaraju hrskaćući. Da, divan si moj hrvatski jeziče i bogatstvom likova i čistoćom glasnikâ i punoćom suglasnika, pa pošto su ti ostala slavjanska braća priznala u blagozvučnosti prednost, nemaš se takmiti nego s talijanskom romonitosti, koja bi možda i meni bila preča, da mi nije hrvatska uza srdce prirasla. Zaista, velike bi krasote nestalo sa svieta, kad bi oniemila hrvatsko-srbska usta, što da se nedogodi, raditi nam je iz svih sila.

Jede se, naravski, tečno ono osam što postnih što mrsnih jelâ, zasladjenih voćem; pije se talijansko i grčko vino uz francezki šampanjac, a govori se o svaćem, samo ne o politici, koje u turskom carstvu i nemože biti, ali se s putnici najviše divani o Carigradu.

— Šteta, što već sutra odlazite — reći će nam brižni domaćin — na Sultanov god bit će Bospor razsvietljen, kako nikad prije. Jeste li već gdje vidjeli sjajnu razsvjetu s umjetnom vatrom?

— Jesam — odvratih — u Beču na Dunavu i u Versaillesu u carskom perivoju.

— Onda možete slobodno ići. Ovdje su samo jarboli brodova i vrsi munara lampioni razsviet-

ljeni, pa će se dići i po koja prskavica. Slobodno, ako baš morate.

— Moramo dašto, već smo dugo na putu. Božidar je nabavio jur dosta obrazaca iztočne nošnje, a ja sam se dovoljno nagledao grada. Pak i poslije današnjega vrška ugodnosti nebismo smjeli ništa više motriti u Carigradu. Upravo zato — ustadoh s čašom u ruci — dopustit ćete mi, gospodo, da se što srdačnije zahvalim vriednomu domaćinu, što nas je kao članove obitelji primio u svoju kuću, i odličnim gospodjam, koje su svojom ljubežljivosti učinile, da smo izkapili kupu prave slasti. Dao Bog, da jim uzmognem u svojoj kući skoro vratiti milo za drago.

— Bilo nam je od ujaka preporučeno — prihvatiti odvjetnik — da vas dočekamo kako njega sama. Pa da i nije toga, osobne vaše vrline, gospodo, nalagale su nam silno, da nebude drugčije, nego tako. Ako dodjemo jesenas na petdesetgodišnjicu svoga ujaka u Biograd, budite uvjereni, da ćemo vas posjetiti u Zagrebu.

Bili bismo i pokulirali, da smo bili u mojoj palači na zagrebačkom Kaptolu, al u Carigradu odnesošće sve izpred nas dvoranici, a domaćica razpusti poslije crne kave ovu preugodnu sjednicu.

Što je bilo već kasno, odosmo namah kući, praćeni sobarom. Došavši na vidik Stambulu, pogledasmo mu u pospano lice: kano tinjajuća pod pepelom žeravica!

* * *

U nijednom gradu nema tako sgodna mjesta, odakle bi se najedanput mogao oprostiti sa svimi vidjenimi predmeti, kako je parobrod podno Galate, koji se usidren sprema na polazak. Kako se

sa Seraskierskoga tornja vidi sve sgora, tako se puno naravnije zrije odavle sve sdola. S Bogom dakle ti serajski brežuljče, svjedoče čudnih događaja, al i živa sliko zuba vremena; s Bogom sveta Sofijo, prošla al i buduća diko kršćanstva; s Bogom i vi carske džamije, vjerne navjestiteljice, koliko može vjersko čuvstvo, i vi munare, koje tankim prstom pokazujete pravu domovinu svega ljudstva; s Bogom Seraskierski tornju, najčišća sliko uređena grada; s Bogom i ti Validejski moste, posredniče medju dva neprijateljska svieta; s Bogom ti oklopolika Galato, revna podupirateljice svakovrstnoga kršćanskoga rada; a vi uzvišena perska poslanstva, branite mi i nadalje iztočno kršćanstvo; s Bogom napokon i ti tamni Skadru, čuvaru razkošnih ljetnika: hvala vam na svakom užitku!

Tu mi se oči orose, pa ću jih još razigrati ocjelno-modrim Bosporom, po kojem skaću bezbrojne ladjice i kajići, dovozeći na parobrod putnike, skaću velim, jer je na Zlatni Rog navalio vjetar, u sigurni znak, da će na Crnom Moru biti tiho. U to i parobrod pusti postrance paru u more, a momu se oku pokaza zelena boja, kako divne neima valjda na svijetu. Trudan od napora i sit krasotâ, sjedoh za tambuč, da se zaklonim od vjetra, koji će na moju radost osujetiti i današnju razsvjetu grada. Stroj zatrubi, dim sukne, kolesa zaklopoću, parobrod u tri sata poslije podne krene. Nemarim ni za pocukreni Dolma-Bagdže, ni za veličajni Čeragan, ni za svoga ljubimca Bejlerbeja, koji mi iz azijskoga prikrajka namiguje, već sjedim te sjedim, kan da su me prikovali. Ali se iznenada skoćim. Što je to, što me je tako trgnulo? Nad Bosporom se uzvila njeka para, koju je tako sgodno

prosinulo sunce, da ti se i brežanjci i seoca i palače i ljetnici i sva narav čini posuta zlatnim praškom, u kojem se i onaj kutijični parobrodić, što je u Bujukderu povodom mornara u bjelini dovezao nove putnike, i svi tvoji suputnici skupa s tobom postali čisto zlato. Hvala ti, o Bože, za taj vršak zemaljske slasti, ljepše nemože biti, nego u Tvojem raju!

S A D R Ź A J.

I. Klimava odluka.

Strana :

Do Osieka. — Milosrdnice. — Na dunavskom parobrodu do Biograda. — U Biogradu na mitnici. — Položaj Biograda. — Srbsko djače. — Velika škola. — Kazalište. — Kraljevska palača. — Budućnost Biograda. — Natrag u Zagreb	1—33
--	------

II. Kako se putuje badava.

U Zemunu. — Srbska gospodja. — U Biogradu. — U srbskoj kući i u Matije Bana. — Topčider. — Proti nakani u Novisad	34—55
---	-------

III. Podunavlje.

Moji suputnici. — Baziaš. — Babakaj. — Golubac. — Tiesno Kazan. — Trajanova ploča. — Oršova. — Željezna vrata. — Turn-Severin. — Kalafat. — Vidin. — Nikopolje. — Zimnica. — Sistov.	56—77
--	-------

IV. Od Ruščuka do Carigrada.

Ruščuk. — Željeznicom do Varne. — Na Crnom Moru. — Bospo.. — Galata	78—98
---	-------

V. Pravi Carigrad.

I. Amicisov opis Carigrada. — Što i kakav je današnji Carigrad? — VJERSKOST: Ahmedova džamija. — Solimanova džamija. — Mahmudova grobnica. — Urlajući derviši. — Plešući derviši. — Muharemski obhod. — Sveta Sofija	99—141
II. PUČANSTVO: Ženskinje. — Turci. — Grci. — Armenci. — Bugari. — Hrvati. — Vojništvo . .	141—179

III. Nebo i bujnost bilja. — Zlatni rog. — Bejlerbej. — Seraj. — Dolma-Bagdže. — Principski otoci . . .	179—207
IV. Turska uprava. — Prosvjeta i umjetnost. — Atmejdani. — Krščani. — Dubrovačka obitelj. — Sladke Vode evropske. — Oproštaj s Carigradom	207—239

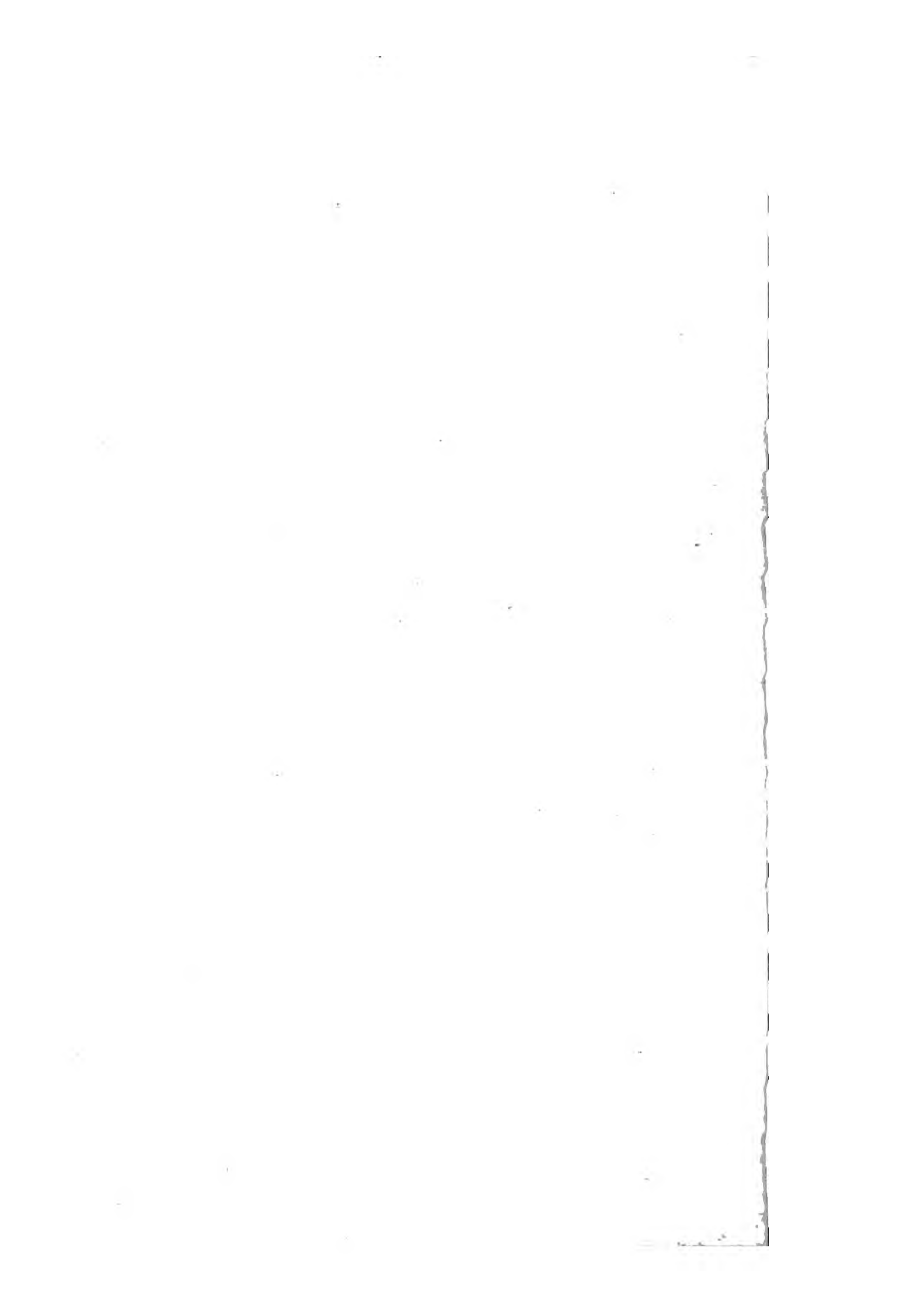
Slike u ovoj knjizi:

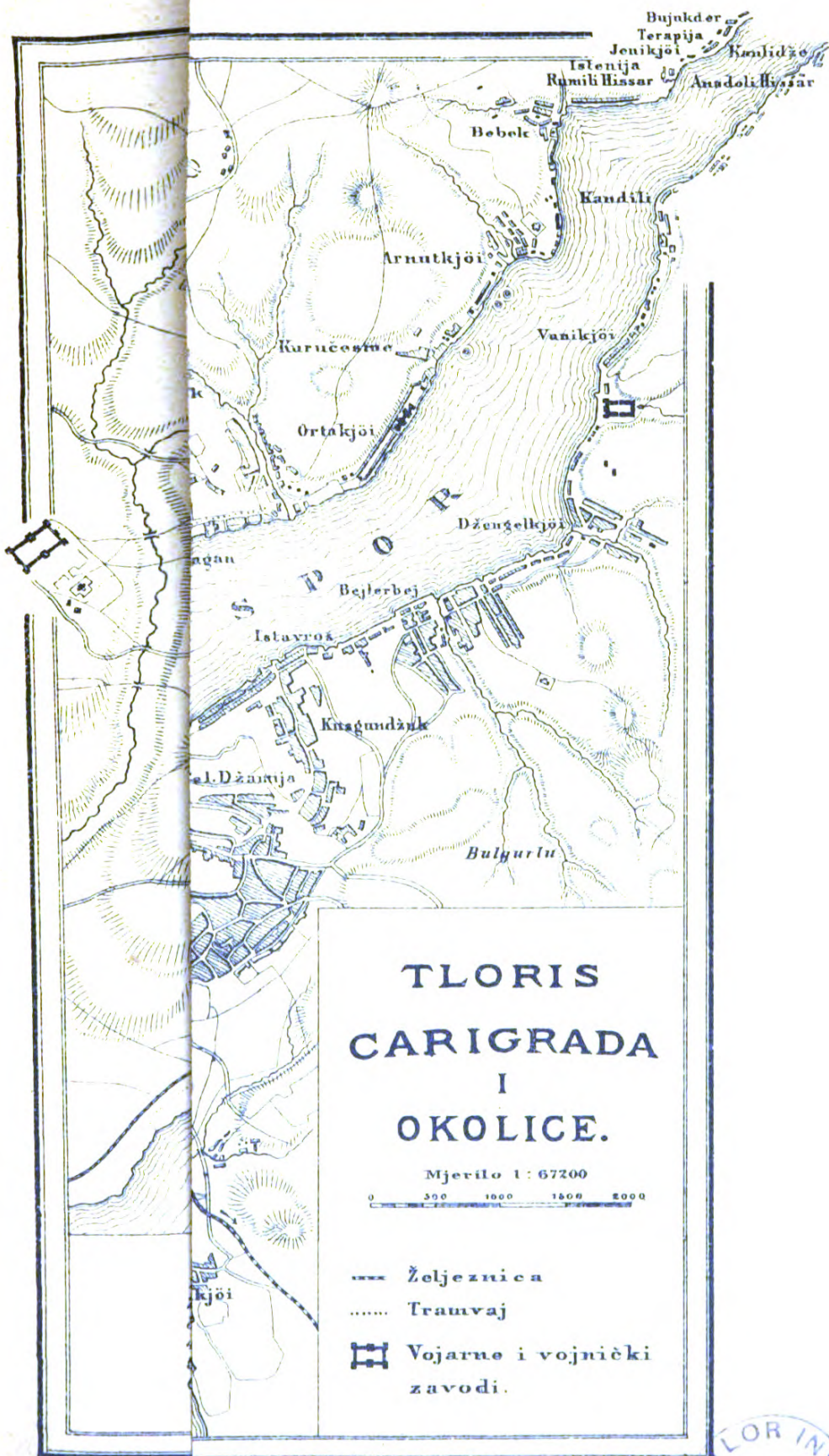
	Strana:
1. Carigrad. (Pogled sa Ejubskih visina.) Uz naslovni list	
2. Biogradski kolodvor	13
3. Biograd. (Pogled sa slavonske strane)	16
4. Biogradska velika škola i muzej	24
5. Biogradsko kazalište	25
6. Kraljevska palača u Biogradu	32
7. Zemun	41
8. Golubac	57
9. Tiesno Kazan	60
10. Trajanova ploča	64
11. Oršova	65
12. Željezna vrata	68
13. Vidin	73
14. Ruščuk. (Uzlaz u tvrđju)	76
15. Nikopolje	79
16. Ruščuk i Gjurgjevo	82
17. Rumili-Hissar	92
18. Turska bašča na Bosporu	93
19. Galata	96
20. Carigradski trhonoša	97
21. Galatski toranj	103
22. Nutrnjost Velikog Pazara	106
23. Skadar	111
24. „La grande rue de Pera“	112
25. Bugarin sa povrteljem i voćem	114
26. Ahmedova džamija	119
27. Mahmudova grobnica (turbe)	123
28. Klanjajući Muhamedanac	124
29. Derviš	127

30. Sveta Sofija	134
31. Nutrnjost Svete Sofije	135
32. Turska gospodja na ulici	142
33. Turska gospodja kod kuće	146
34. Zlatni rog	186
35. Bejlerbej	190
36. Seraj	195
37. Dolma-Bagdže s morske strane	198
38. Dolma-Bagdže s kopnene strane	200
39. Atmejdan	213
40. Turske gospodje na Sladkih Vodah	230

TLORIS CARIGRADA Na koncu knjige.

TLORIS
CARIGRADA
I
OKOLICE.

Mjerilo 1 : 67200

- Željeznica
- Tramvaj
- Vojarne i vojnički zavodi.

842

AK

